

**ASIA MINOR STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL
of
SOCIAL SCIENCES**

**Cilt 10, Sayı 2, Temmuz 2022
Vol. 10, Issue 2, June 2022**

ASIA MINOR STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Hedefler ve Kapsam-Aims and Scope

Asia Minor Studies dergisi 2013 yılından beri yılda iki sayı olarak düzenli bir şekilde yayın yapmaktadır. Dergi özel veya resmi herhangi bir kuruma bağlı olmadan tamamen ülkesini ve milletini seven devlet ülküsünü kendine rehber edinen bir avuç akademisyenin çabalarıyla çıkarılmaktadır. En büyük gayemiz dinine, milli kültür ve geleneklerine bağlı ancak ileri medeniyeti hedefleyen, milletimizi ve devletimizi geleceğin çağdaş dünyasına taşıyabilecek akademisyen ve bilim insanlarımızın çalışmalarını Kilis gibi küçük bir ilimizden tüm dünyaya duyurabilmektir.

Asia Minor Studies Dergisi herhangi bir kuruma bağlı olmayan bağımsız, uluslararası hakemli bilimsel bir yayın organıdır. Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda en az iki kez yayınlanan bir dergidir. Tarih, Edebiyat, Dil vb. alanlarındaki araştırmalara yer verilmektedir. Yayın dili Türkiye Türkçesi olmakla birlikte, diğer Türk lehçeleri, İngilizce ve Rusça yazılara da yer verilmektedir.

Telif Hakkı-Copyright

Derginin bütün telif hakları dergi sahiplerine aittir.

Yazışma ve Abonelik Soruları İçin-For Editorial Correspondence and Subscription Inquiries

Asia Minor Studies
International Journal of Social Sciences
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
79100 Kilis / TÜRKİYE (TURKEY)
Tel: 0533 493 88 11-0505 664 24 12
Fax: +90 (0348) 822 23 51

Dizin - Indexed

Index Copernicus International (ICI)
<http://journals.indexcopernicus.com>
Central and Eastern European Online
Library (CEEOL)
<http://www.ceeol.com/>
Akademik Türk Dergileri İndeksi
<http://www.akademikdizin.com/>
Directory of Research Journals Indexing
<http://www.drji.org>
Academia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
<http://asosindex.com/journal>
Bilimsel Yayın İndeksi
<http://www.arastirmax.com/>

Asia Minor Studies

International Journal of Social Sciences

Sahibi - Owner

Doç.Dr. Serhat KUZUCU
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Baş Editörler - Editor-in-Chief

Prof. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Doç.Dr. Serhat KUZUCU
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Dr. Öğr.Üyesi Abdullah BAYINDIR
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Editor Yardımcısı - Editorial Assistants

Dr. Öğr.Üyesi Abdullah BAYINDIR
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Bölüm Editörleri - Section Editors

Doç.Dr. Mehmet ALPTEKİN
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Dr.Öğr. Üyesi Bilal GÖRENTAŞ
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Dr.Öğr.Üyesi Osman TAŞKIN
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Yayın Kurulu - Editorial Board

Prof. Dr. Taner AKÇACI
Gaziantep Üniversitesi

Prof.Dr. Metin AKİS
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Prof.Dr. Mehmet EROL
Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Birsal KARAKOÇ
Uppsala Üniversitesi-İsveç

Prof. Dr. Adalet TAHİRZADE
Bakü Avrasya Üniversitesi-Azerbaycan

Prof.Dr. Mehmet Ali YILDIRIM
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Prof. Dr. Ozan YILMAZ
Sakarya Üniveristesi

Prof. Dr. Vygantas VAREİKİES
Klaipeda Üniversitesi-Litvanya

Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT
İstanbul Üniversitesi

Doç.Dr.Uğur DEMİR
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ
İstanbul Üniversitesi

Doç.Dr. Serhat KUZUCU
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Doç. Dr. Katerina POSOHOVA
V.I.Vernadsky Crimean Federal
Universitesi- Ukrayna

Doç. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR
İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr.Üyesi Abdullah BAYINDIR
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Üyesi Murat FİDAN
Kastamonu Üniversitesi

Sekreter - Secretary

Arş.Gör. Mustafa KOYUNCU
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Arş.Gör. Ali AKDENİZ
Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Cilt 10 Sayı 2, Temmuz 2022

Vol. 10, Issue 2, June 2022

Web: www.asiaminorstudies.com
E-mail: asiaminorstudies@hotmail.com

Asia Minor Studies

International Journal of Social Sciences

Danışma Kurulu - Advisory Board

Prof. Dr. Hülya ARSLAN-EROL
Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Orhan DOĞAN
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Nuri GÜLTEKİN
Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU
Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY
Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Emin SÖNMEZ
Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
İzmir Demokrasi Üniversitesi

Doç. Dr. Üyesi Mehmet BİÇİCİ
Gaziantep Üniversitesi

Doç.Dr.Bülent YILDIRIM
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Üyesi Sinan Tankut GÜLHAN
Gaziantep Üniversitesi

Doç.Dr. Hasan ŞENER
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

IA MINOR STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

Cilt 10 Sayı 2 - Vol. X Issue No. II
Temmuz 2022- June 2022

İÇİNDEKİLER - CONTENTS

TARİH & HISTORY

THE RELATIONS BETWEEN THE OTTOMAN STATE AND THE ARMENIAN PATRIARCHATE IN THE PROCESS OF THE WORLD WAR I / Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Osmanlı Devleti ile Ermeni Patrikhanesi Arasındaki İlişkiler 127-141
(Araştırma Makalesi/Research Article)

Ramazan Erhan GÜLLÜ

OSMANLI DEVLETİ'NDE SÜRGÜN: ARVAD ADASI ÖRNEĞİ (18. YÜZYIL)/ A Exile in the Ottoman Empire: A Paradigm of Arwad/ the classical Aradus or Ruad Island (The 18th Century)..... 142-152
(Araştırma Makalesi/Research Article)

Mustafa KOYUNCU

Muğla İdadi Mektebi Binasının İnşaatı / Construction of Muğla High School Building 153-172
(Araştırma Makalesi/Research Article)

Mehmet TEMEL

EDEBİYAT & LITERATURE

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA “TİRYÂK-I FÂRÛK” / “Tiryâk-ı Fârûk” in Classical Turkish Literature..... 173-178
(Araştırma Makalesi/Research Article)

Gülşah Gaye FİDAN

İKİNCİ YENİ ŞİİRİ BAĞLAMINDA ECE AYHAN'IN POETİKASI / Ece Ayhan's Poetics in the Context of the İkinci Yeni Poetry 179-195
(Araştırma Makalesi/Research Article)

Yakup GELİR

FEMİNİZM HAREKETLERİNİN GÜNCEL TÜRK DİLİ KULLANIMINA ETKİLERİ ÜZERİNE BİR DENEME / An Essay on the Effects of Feminism Movements on the Use of the Modern Turkish Language Use 196-206
(Araştırma Makalesi/Research Article)

Sertan ALİBEKİROĞLU

ÇİFT DİLLİLİK BAĞLAMINDA SURİYELİ MÜLTECİ ÖĞRENCİLER VE KİLİS İLİ / Syrian Refugee Students in the Context of Bilingualism and the Example of Kilis Province 207-213
(Araştırma Makalesi/Research Article)

Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU

KİTAP İNCELEMESİ & BOOK REVIEW

Ramazan Erhan GÜLLÜ, Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, 1. Baskı, 436 s., ISBN 978-605-155-606-2.

..... 214-217

(Kitap İncelemesi/Book Review)

Tuğba Eray BİBER

Cüneyt KANAT ve Devrim BURÇAK, Sorularla Haçlı Seferleri,

Yeditepe Yayınevi, İstanbul, Kasım 2018, 319 Sayfa, ISBN:978-605-5200-29-9..... 218-222

(Kitap İncelemesi/Book Review)

Tunay KARAKÖK & Yasin MERMER

TARİH & HISTORY

The Relations Between the Ottoman State and the Armenian Patriarchate in the Process of the World War I¹

Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Osmanlı Devleti ile Ermeni Patrikhanesi Arasındaki İlişkiler

Ramazan Erhan GÜLLÜ*

Abstract

The Istanbul Armenian Patriarchate was the religious and political leadership authority of the Ottoman Armenians. In view of this status, the patriarchate was undoubtedly one of the important actors in the Armenian issue. Incidences during the process of the emergence and developments of the Armenian issue occasionally led to confrontations between the patriarchate and the state, and sometimes even with other powers of the Armenian population. The patriarchate, that acted as an intermediary authority for the two parties regarding both the state's expectations and demands of the Armenian population, also served as a mediating and balance enforcing authority. In view of this, the patriarchate was confronted with many problems. Although the legal status of the patriarchate did not change with the Constitutional era, the political process during this period had a major impact on the patriarchate. This study will be examining the patriarchate's expectations from the state and mutual relations since the beginning of the Constitutional era, and attempt to reveal the outcome of developments during the war on the state-patriarchate relations. In addition to patriarchate's relations with the state before and during the war, the stance of the Etchmiadzin Catholicosate towards the patriarchate and the state's expectations from the patriarchate will be among the main topics of this study.

Keywords: The Armenian Patriarchate, The Ottoman State, World War I.

Öz

Osmanlı Ermenilerinin dini ve siyasi liderlik makamı İstanbul Ermeni Patrikhanesi idi. Bu konumu dolayısıyla da patrikhane Ermeni sorununun önemli aktörlerinden birisiydi. Ermeni sorununun ortaya çıkış ve gelişim sürecindeki durumu patrikhaneyi bazen devletle bazen de Ermeni toplumunun diğer güçleri ile karşı karşıya getirmişti. Hem devletin Ermenilerden beklentileri hem de Ermeni toplumunun talepleri konusunda her iki tarafın muhatap makamı olan patriklik, aynı zamanda aracı ve denge sağlama makamı statüsündeydi. Bu yüzden birçok problemle karşı karşıya kalmıştı. Meşrutiyet dönemiyle birlikte anayasal süreçte patrikhanenin konumu değişmemekle birlikte siyasi süreç patrikhaneyi de etkilemişti. Bu çalışmada patrikhanenin Meşrutiyet döneminin başlangıcından itibaren hükümetten beklentileri ve karşılıklı ilişkiler ele alınacak, savaş sırasında yaşanan gelişmelerin hükümet-patrikhane ilişkilerine etkisi ortaya konmaya çalışılacaktır. Savaş öncesinde ve savaş döneminde patrikhanenin hükümetle ilişkileri yanında, Eçmiyazın Katoğikosluğu'nun patrikhaneye yönelik tavrı ve hükümetin patrikhaneden beklentileri gibi konular da çalışmanın ana konuları arasında yer alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Patrikhanesi, Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı.

Introduction

Since the constitution was reinforced in 1908, it was apparent that the spirit of solidary expected in the Ottoman society was not secured. Attempts were made to end the issues of public order that continued for many years in the Eastern Anatolian region (known in that period as vilayet-ı sarkiyeye), with various policies enforced by Abdulhamid II. However, these policies were not only insufficient in solving these problems, but also led to more serious problems in later years. Many of the problems faced in the short period from the re-

¹ This article was prepared based on my book that was published as my doctoral thesis under the titled given below and an extended version of this thesis. Ramazan Erhan Güllü, "Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesinin Tutumu (The Attitude of the Armenian Patriarchate of Istanbul in the Process of Emergence and Evolution of the Armenian Question) (1878-1923)", Istanbul University Institute of Social Sciences, *Unpublished Phd. Dissertation*, Istanbul 2013.; Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (Armenian Issue and the Istanbul Armenian Patriarchate) (1878-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları (Institution of Turkish History Publications), Ankara 2015.

* Assoc. Prof., Istanbul University, Faculty of Literature, Department of History, r_erhangullu@yahoo.com.tr /ORCID: 0000-0002-6819-4003

declaration of the constitution in 1908 up to World War I were a reflection of the policies introduced during the period of Abdulhamid II.

The aim of organizing Kurdish tribes in the form of military troops against the activities of the Armenian committees and the effects of European interventions in support of the Armenians in the region in the period of Abdulhamid II, was so they would become forces loyal to the central authority, and also to prevent these forces from participating in unorganized military activities. But this practice was not that successful in this period, and the tribe's opposition of the new regulations the state wanted to apply following the re-declaration of the Constitution became a major obstacle in the state strengthening its power in the region. Other tribal communities in the region- including Kurdish communities that were not members of these tribes, Armenians and Turks living in the region -were the main cause of the attacks and disruption of public order in the region.

The issue of law and order in the region also constituted the foundation of the relations between the Patriarchate and the Ottoman State during the Constitutional era. The main complaint of the Patriarchate was always the attacks by Kurdish tribes. Although the government took certain measures by constantly carrying out investigations regarding these complaints, these measures appeared to be somewhat unsuccessful. In brief, the state was unsuccessful in imposing its authority in the region.

Nevertheless, apart from the patriarchate's various justified complaints on the matter- as mentioned many times by local authorities -other aspects in the disruption of law and order, namely the Armenian Committees, and the intervention of other states in the region, especially Russia, were not mentioned. As a result, rather than which side was more justified or unjustified, the continuous lack of law and order in the region and failure to enforce state authority was their main issue. This situation that continued until World War I, was to be one of the main factors that influenced the state's policies both towards the Armenians and in the region during the war.

Unsolvable Issues on Law and Order

There were many examples of unsolvable issues on law and order during the Constitutional era, and one of the most important examples that influenced relations between the state-patriarchate occurred in 1913. In May 1913, the patriarch of that period Hovhannes Arsharuni did an interview with *La Turquie* newspaper and revealed his views on current issues. The patriarch, who said the main intention of the patriarchates demands was nothing but to protect the rights of Armenians, implied that the main groups responsible for problems in the eastern provinces were the Kurds, and accusing the Kurdish tribes with harsh words, proposed that those who committed crimes against the Armenians should be removed from the region:

All we want is to protect our honor, life and property. There is not a day that goes by where the patriarchate does not receive complaints from religious officials in the province that the Armenians are suffering the attacks of the Kurds. But the state authorities are not taking any preventive measures...As known, all the Kurds are ignorant men. Many among them are rogues and plunderers. Therefore, Kurds who act in this way should be punished immediately and if necessary expelled from the region.

Following his response to the question regarding what else can be done and his assessment on the topics, the patriarch put forth these suggestions and evaluations:

- Without delay, the government must work to improve and increase the numbers of the gendarme under European supervision.
- Schools should be opened everywhere for both the Kurds and Armenians.

-The government should construct roads and railroads immediately for these provinces (vilayet-i şarkıyye) that have not been appreciated until now.

-First and foremost, the thing that is more urgent is punishing any person that commits a crime, without hesitation, so that this will be an example for others. There is discrimination in punishments. While the Armenians are punished for the most trivial acts, the Kurds are not punished for their actions towards the Armenians.

-As Ottoman citizens, we are fulfilling our duties, so the government is responsible for protecting us.

-A circular regarding these subjects prepared by the patriarchate will be delivered to the Sublime Porte on Saturday.²

-The government neither informed or asked the opinion of the Patriarchate regarding the reforms planned for the region. What these reforms include is unclear. These kinds of commissions were formed before for reforms, but none of these were successful. The knowledge of European experts should be referred to for this purpose.

- We are receiving information that Rumelian gendarme will be sent to Anatolia. However, we cannot trust these soldiers. "Anatolia should be under the supervision of foreign security officials."

-Undoubtedly, among government officials there are some that are capable of supervising these affairs, but certainly these should be under the supervision of expert European officials.

-The region known as the Vilayat-ı Şarkıyye includes Erzurum, Mamuret-ul-Aziz (Harput), Bitlis, Diyarbakır, Van and Sivas.

-The patriarchate demands that the issues of land are solved by the authorities, not through the courts. But the most important point is that it appears that the government will use these demands on the issue in support of the Kurds.

-Issues against the non-Muslims in the new property law should be amended. The Patriarchates are also trustees of the people they represent. However, the new law ignores this right of the patriarchate.³

In addition to the patriarch's statement published in the newspaper, the memorandum presented to the Grand Vizier also led to the administration paying more attention to the patriarch's claims. In a letter written by the Grand Vizier to the Ministry of the Interior, it requested that every claim of the patriarch was investigated; memorandums were sent to the relevant provinces, and under no condition were illegal actions allowed. While it was requested that the results of investigations, as in the patriarch's memorandum, should also be sent item by item to the Grand Vizier, it also emphasized that, as in the case of other societies, disruption could also emerge among the Armenians, but that all Armenians would not be held responsible for these actions. {Legal proceedings had to be enforced on those that acted contrary to this like all the other citizens.} Pointing out that the local press in eastern regions published articles that ignited disputes for both parties, the Grand Vizier requested that more

² The memorandum mentioned by the patriarch was delivered to the Sublime Porte on Saturday May 10 1913, the day the interview was published in *Tanin*. The Patriarchate informed the Grand Assembly with the Memorandum of the Corporal Assembly of the Patriarchate on the same day. *Tanin*, no. 1596, 10 May 1913.

³ "Declaration of the Armenian Patriarch" *Tanin*, no. 1596, 10 May 1913. For the Patriarch's interview, also see. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi (History of the Turkish Revolution)*, Vol: II, Part: III, T.T.K. Publications, Ankara 1991, p. 69.

emphasis should be put on the conception of living together in the region, and that those who caused disruption and conflict, irrelevant of the group, should be prevented immediately.⁴

However, the measures requested were never fully enforced and the issue of law and order in the region continued. Around twenty days after these declarations and the memorandum he sent to the Grand Vizier, Arsharuni sent a report to the Grand Vizier stating that there had been no change in the situation mentioned previously and also attached a new report including incidents that had occurred after the memorandum to date.⁵ According to the patriarch, to date no measures had been taken regarding the incidents he mentioned. He said that he had witnessed no any evidence of prosecution against the culprits of the massacre nor any measures to prevent the actions of the local officials that were participating in anti-Armenian activities. He explained that, on the contrary, these acts against the Armenians were increasing and because of this, Armenians particularly in the east began to migrate as before, and that those remaining -for example those living in the villages- were unable to leave their villages to attend to their crops. He concluded the report requesting that measures were taken immediately to prevent these courses of events.⁶ Arsharuni, who sent the same report to European ambassadors, added a note at the end stating that as the patriarch, the only thing he could do from now on was rely on the Ottoman government and nation's sense of responsibility, and seek refuge in the justice and compassion of the civilized world.⁷

After the patriarch repeated complaints on similar incidents and said that precautions were not taken, the Grand Vizier asked for detailed information from officials. Upon this, the Minister of the Interior exchanged the necessary correspondence with officials in the provinces where the incidents took place, and sent a report, including the last report sent by the patriarch, to the Grand Vizier explaining all the events in detail and the steps taken regarding these complaints. In the report from the Minister of the Interior, it rejects the patriarch's claims that no measures were taken, revealed those punished according to each event and provided information on preventive measures. But the minister, who agreed that similar events were continuing between all groups of the society, gave the example of the mutual tribal dispute that had continued for a long period, and said that in such a situation it was obvious that law and order could not be enforced overnight.⁸ The Grand Vizier demanded that those who were the cause of such complaints should be caught immediately and punished, irrelevant of who they were, and if necessary for the preventive measures to continue in a more stricter, harsher manner.⁹ So, with the negotiations in the Assembly of Ministers, it was decided that if necessary the punishments should be increased to prevent actions that disrupted law and order, for example, a person who committed a crime like abducting a girl would receive a punishment twice more severer than before.¹⁰

---

⁴ Memorandum from the Grand Vizier to the Ministry of the Interior dated 13 May 1913; Ottoman Archives of the Turkish Republic Prime Minister's Office State Archives (*BOA*), Sublime Porte Records Department (*BEO*) no: 4172/312841.

⁵ List of gasp and other incidents presented by the patriarchate that occurred in the past month in various parts of Anatolia; *BOA. BEO* no: 4184/313733.

⁶ The report Armenian Patriarch Hovhannes Arsharuni sent to the Grand Vizier dated 31 May 1913; *BOA. BEO* no 4184/313773.

⁷ Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi (History of the Turkish Revolution)*, Vol: II, Part: III, p.81.

⁸ The report from the Minister of the Interior to the Grand Vizier dated 10 June 1913; *BOA. BEO.* no. 4184/313733.

⁹ Memorandum sent from the Grand Vizier to the Minister of the Interior dated 17 June 1913; *BOA. BEO.* no. 4184/313733.

¹⁰ Memorandum sent from the Minister of the Interior to the Grand Vizier dated 23 June 1913; *BOA. BEO.* no. 4186/313930.

In the meantime, unrest began to spread not only in Eastern Anatolia, but also in other regions of the country. From the end of 1912 to mid-1913, areas in the vicinity of the Aleppo Province (particularly the suburbs of Zeitun, Marash and Aintab) became settlement areas where almost every day issues on law and order were reported to the headquarters. Incidents including the unrest between the Armenian and Muslim communities, attacks by groups on the public and deserters from the military forces led to an increasing spread of disturbance in the region.¹¹ Although the government was troubled by the disturbance, state officials not only believed that the patriarchate approached the issue one-sided and ignored the problems caused by Armenians, but also did not take the government serious any more. During these disputes, the government complained to the patriarchate regarding the Armenian representatives of Muş, Siirt and Bitlis and said that the attitude of these individuals led to an increase in disorder in the region. Although the patriarchate refrained from any official response to this complaint sent to the patriarch as a memorandum from the Ministry of Justice and Religious Sects (*Adliye ve Mezahib Nezareti*), the Patriarchate's Mixed Council (*Meclis-i Muhtelit*) published a statement in Armenian newspapers regarding the government's complaint, and sending this statement to its envoys, requested that they also issued a statement if they thought necessary. Officials believed from the stance they adopted without even responding to the government's complaint, that the patriarchate did not take the government seriously.¹² In fact, the government received information that the patriarchate replaced some of their representatives that resigned with certain bishops that were known for their relations with the commissions and were totally against the Ottoman State.¹³

Despite this complaint and efforts, the problems regarding law and order remained unsolved. When the reform project to be implemented in Eastern Anatolia was abolished due to World War I, this also led to a major effort aimed at preventing local conflict in the region coming to an end. With the beginning of the war, the country was to enter an even more problematic period.

Government-Patriarchate Relations Before and During the War

When World War I began, and in the process following this, Zaven Der-Yeghiayan, who was elected as patriarch in September 1913, was the Armenian Patriarch of Constantinople. Therefore, Zaven Effendi was patriarch when the "relocation and resettlement law" was introduced. Generally, information released to the public by Armenian leaders after the war began, emphasized that the Armenians would continue to work for the salvation of the Ottoman State. Emphasis in various statements by Patriarch Zaven Effendi that the Armenians would continue to be citizens loyal to the Ottoman State and recommendations that the Armenian deserters should surrender and fulfill their duty was not welcomed by the Armenian community. Despite this, the mutual attitude of good will between the government and the patriarchate continued. For example, upon the appeal of Patriarch Zaven Effendi, the prosecution cases of some Armenians prosecuted in Aleppo and handed over to the military court were dropped on the condition that they personally appealed to the government and submitted a statement.¹⁴

¹¹ Long correspondence between the Minister of the Interior and officials of the Aleppo Province *BOA. Dâhiliye Nezâreti Siyasî Kısım (Ministry of the Interior Political Department) (DH.SYS.)* no. 113/2-1; no. 113/2-2. Similar correspondence concerning the activities of Armenian bandits around Zeytun and Muş and regarding Armenian deserters; *BOA. DH.SYS.* no. 71-2/4.

¹² Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi (History of the Turkish Revolution)*, Vol: II, Part III, pp. 135-136.

¹³ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi (History of the Turkish Revolution)*, Vol: II, Part: III, p. 187.

¹⁴ A cyphered message from the Minister of the Interior to the Aleppo Province dated 10 October 1914); *BOA. Ministry of the Interior Cypher Office (DH.ŞFR.)* no. 45/232. "The Armenian Patriarch says many of the Armenians that were investigated and punished by the martial court (*divan-i harb*) appealed for forgiveness. It

In addition, the patriarchate- as frequently encountered in previous periods -was under the pressure of the committees, and this put the patriarchate in a difficult position with the government and certain groups of the community. Since the beginning of 1914, once again the Armenian committees sought to increase their activities through churches in Anatolia. The government received information that pressure was being put especially on the Hunchakian's Armenian churches in Anatolia. For example, certain priests from the Armenian churches in Samsun and Bafra were forced to resign or replaced, and this led to unease among the Armenian people. The Hunchkians were threatening the priest of the church in Bafra and preventing him from delivering religious services in the church. Many telegraphs of complaint on this matter were sent to the patriarchate by the Armenian community.¹⁵

The actual threat in response to the mobilization of committees in the country was from Russia and Etchmiadzin. During the war, the Catholicosate of Etchmiadzin openly staged activities in support of the Armenian-Russian alliance. In 1914, when the preparations for war were continuing, Catholicos Kevork V, that was recognized by Russian Tsar Nicholas II, said the salvation of the Armenian people was only possible by breaking away from the Ottoman State and establishing an Armenian State under guardianship of the Russians.¹⁶ Therefore, he openly implied that the Ottoman Armenians, that were spiritually members of this highest religious office, should support the Russians in the war. When Russia, that had already schemed the invasion, entered Eastern Anatolia, Armenians in the region would support the Russian army, and if an uprising against the Ottomans was necessary, the Russians would have gained the direct support of a significant military force. If Ottoman Armenians complied with this appeal, then the Ottoman state would face a serious threat in the potential war in Eastern Anatolia.¹⁷

Before the war, with the encouragement of the Catholicos and in particular the encouragement of the Armenian Revolutionary (Dashnaksutyun) Federation, volunteer corps from among both the Russian Armenians and Turkish Armenians began to be formed to support the Russian army. The process leading up to the war and the beginning of the war was classified as a period of excitement and hope by the Dashnak supporters.¹⁸ These

---

would be appropriate that the investigations and punishment for those who sought forgiveness was lifted, and the others punished by the martial court.”

¹⁵ A telegraph sent from the Chief of Intelligence Ismail Bey to the Minister of the Interior dated 24 March 1914 and the correspondence of the same date from the ministry requesting information from the Governor of Canik; *BOA. Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (Directorate of the Private Secretarial Staff for the Ministry of the Interior) (DH.KMS)*. no. 18/27.

¹⁶ Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri (Armenian and Turkish-Armenian Relations Throughout History)*, Altınok Printing House, Ankara 1967, p. 186.

¹⁷ In some studies, it states that in an interview by Zaven Effendi with the Mshag newspaper even before the war he says “The radical solution to the Armenian issue depends on joining the historical fate of all the whole of Armenia under the sovereignty of Russia.” In addition, the patriarch said “The quicker Russia comes here it will be better for us.” Hovhannes Kajaznuni, *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok (The Dashnak Party Has Nothing More to Do) (1923 Report to the Party Conference)*, (Translation: Arif Acaloğlu), Kaynak Publications, Istanbul 2009, p. 14, Mehmet Perinçek's presentation article. “However, this information is skeptical. Apart from there being no other source available stating that Zaven Effendi openly made such an appeal before the war, taking into consideration the situation of the country, it does not appear possible that the patriarch could act in such a way. Also, the behavior and actions of the patriarch are contrary to this statement.

¹⁸ Hovhannes Kajaznuni *Ibid.*, pp. 32-37. Hovhannes Kajaznuni, the first Prime Minister of the Republic of Armenia, speaks about the voluntary units during the war that he not only criticizes, but partially praises saying: “...Of course the question was it necessary to form voluntary units today is meaningless. Historical events have their own steel logic. Armenian voluntary units were formed in the autumn of 1914 and mobilized against the Turks. This was the natural and inevitable result of the psychologic environment the Armenian people nourished for almost a quarter of a century. This psychology had to find a pattern for itself, and it did. And blocking this movement (even if that's what it wanted), was not the duty of the Dashnaksutyun (Dashnak

---

communities believed that whatever the conditions, establishing an Armenian state-autonomous or independent -in Eastern Anatolia was inevitable. So, the voluntary corps that were set up would constitute a significant wing of the Russian army.¹⁹

Ottoman officials believed that during this process, the patriarchate secretly maintained relations in some way with the Catholicos in an attempt of supporting developments in the region. According to investigations by the General Directorate of Security during the war, the Istanbul Armenian Patriarchate was corresponding with the Catholicos of Etchmiadzin via the Italian Consulate in Istanbul. The Directorate of Security requested that the intelligence department carefully investigated incidents including Russia, that was at war with the state, receiving informing of the military situation in Turkey and transmission of other information to Russia that could be a potential threat to the country, because it was discovered that in other correspondence abroad, the Armenians transmitted various information via coded messages such as “Our son-in-law will be appointed”, “He has been appointed to serve Aragil Effendi.” Officials were requested to take necessary precautions on similar correspondence such as telegraphs etc.²⁰ According to the Ottoman State, these developments confirmed the opinion that all Armenian leaders and religious institutions, including the patriarchate, were organizing against the Ottoman State.²¹

Despite claims by Zaven Effendi, patriarch of that period, that on the contrary, they opposed collaboration with the Russian army and that they tried to prevent the Armenians serving the Russian army, he was unsuccessful in convincing the Ottoman State. According to this, there was no doubt that the Unionists distrusted the Armenian community. One of the main reasons for this was that the Armenians demanded that reforms in Eastern Anatolia were to be carried out under European supervision. Considering these demands as a threat to the Ottoman government, the state believed that Armenians would participate in all activities against them in the war.²²

Again, according to Zaven Effendi, “Those that wanted to fight against the Ottoman State and participate in anti-Ottoman activities were Russian Armenians.” Ottoman Armenians (especially the patriarchate) were fully aware of their mistakes. In fact, because he knew that the Armenian’s actions in support of the Russians would cause more damage than

---

Party). It could only use the available leverage, this could be expressed by guiding the accumulation of desires and hope, because it was capable of organizing a willing force. Its opportunities and authority were sufficient for this...” Hovhannes Kazajnuni, *Ibid.*, p. 33.

¹⁹ Artashes Balasini Karinian, *Ermeni Milliyetçi Akımları (Armenian Nationalist Movements)*, (Translation: Arif Acaloğlu), Kaynak Publications, Istanbul 2007, pp. 79-89; Hratch Dasnabedian, *History of The Armenian Revolutionary Federation Dashnaktsutiun 1890-1924*, OEMME Edizioni, Milan 1990, pp. 117-120; Maxime Gaun, “The Convergent Analysis of Russian, British, French And American Officials about the Armenian Volunteers (1914-1922)”, *International Review of Turkish Studies*, Winter 2011, Volume: 1, Issue: 4, pp. 8-43.

²⁰ A letter from the Chief of Public Security (Emniyet-i Umûmiye Müdürü) Ismail Bey’ to the Directorate of the Headquarters of Public Intelligence Branch (Karargâh-ı Umûmî İstihbarat Şubesi Müdüriyeti) dated 31 January 1915; *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (Journal of Documents on Military History)(A.T.B.D.)*, Year: 32, Issue: 83, Document No: 1901, Ankara, March 1983, pp. 33-36.

²¹ In the book “Beyaz Kitap (White Book) prepared by the government in 1916, this situation is related as follows: “... It appears that all the activities of the Armenian Patriarchate and especially the catholicos, the course of action they adopted was to destroy the government, urge the intervention of foreigners, and as a result of this establish an autonomic administration. Like the issue of reforms that have been alleged for years and the autonomy that was concealed under various ambitions, all the work and efforts of the committees and patriarchate was spent to reach this objective...” *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi (İ'lân-ı Meşrûtiyyet'den Evvel ve Sonra) (Armenian Committee's Revolution of Actions and Movements)(Before and After the Declaration of the Second Constitution)*, (Prepared by: H. Erdoğan Cengiz), Prime Ministry Press, Ankara 1983, p. 297.

²² Zaven Der Yeghiayan, *My Patriarchal Memoirs*, (Translation from Armenian to English: Ared Mısırlıyan), Mayreni Publishing, Barrington 2002, p. 33.

---

benefit to the Armenians living on the Ottoman border, he tried to prevent this, and explained that they would suffer due to this through envoys he sent to Etchmiadzin and Bitlis, but was unsuccessful.²³

But as Zaven Effendi said, he was neither successful in his complaints to the authorities in Russia, nor convincing the Ottoman Government that they opposed these actions. Many of the developments that occurred in the country did nothing but increase the already difficult situation of the patriarch. In the meantime, the Turk's victory in the sea battles in Çanakkale on 18 March 1915, generated a mood of optimism among the Turks that were in a state of serious moral decline since the beginning of the war. But this situation giving rise to a counter-mood among the Christian minorities, increased the distrust between the two communities even further. In particular, certain groups among the Armenians that considered the victory at Çanakkale as an unfortunate development, led to an increase in the reaction of Turks towards Armenians.²⁴ Following this, the land attacks of the allied forces on Çanakkale and their partial victory was to be welcomed with joy by the same groups.²⁵

According to witnesses of that period, prior to the land attacks in Çanakkale, Deputy Commander in Chief Enver Pasha summoned Armenian Patriarch Zaven Effendi and informed him that while Turkey expected the loyalty of Armenian citizens in the war, it was clear from official reports that Armenians who fled to the countryside with their weapons attacked villages and killed officials, and advised the patriarch to warn his community regarding their actions in the future. In addition, Enver Pasha directly told the patriarch that if these actions became more widespread, the military would be forced to take the strictest measures permitted by the government. In response to Enver Pasha's words, the patriarch claimed that those who attempted these disgraceful actions were committee members, and told him that he would advise the Armenian people that they ignored the actions of the committees, and from now on maintained their loyalty to the state.²⁶

However, Zaven Effendi's efforts were insufficient in ending the tension between the patriarchate and the government. In general, Unionist leaders had negative views both regarding the patriarchate and Patriarch Zaven. Cemal Pasha also shared the same views of Enver and Talat Pasha regarding Zaven Effendi, and accused Zaven Effendi of "Constantly resorting to plots that would harm the Turks."²⁷

²³ Zaven Der Yeghiayan, *Ibid.*, p. 33.

²⁴ Joseph Pomiankowiski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü (Collapse of the Ottoman Empire)(1914-1918 World War I)*, (Turkish Translation: Kemal Turan), Kayihan Publications, İstanbul 1990, p. 139.

²⁵ In his memoirs, Arshavir Shirajyan, one of the Armenians that plotted the assassination of the Unionist leader after the armistice, it explains the elation of some Armenians on the victory of the allied states in Çanakkale in the words: "... At the beginning of 1915, the Allied States invaded some parts by bombing Çanakkale. For us, they represented civilization and the values of Western Europe. Those were such fine days! Whenever we heard thunder, as we confused this with the sound of cannons, we were elated. We would think to ourselves that at last the allied forces had entered the boundaries of İstanbul. Immediately after this, they would invade the city and come to rescue the Christians..." Arshavir Shirajyan, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı (Confessions of an Armenian Terrorist)*, (Turkish Translator: Kadri Mustafa Orağlı), Kastaş Publications, İstanbul 2006, p. 44.

²⁶ *Talat Paşa'nın Anıları (Memoirs of Talat Pasha)*, (Prepared by: Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, p. 61; Celal Bayar, *Ben de Yazdım – Millî Mücadeleye Giriş (I also Wrote-Entering the War of Independence)*, Vol: 5, Sabah Books, İstanbul 1997, p. 44; *Ermeni Komitelerinin A'mal (Armenian Committees Revolution of Actions and Movements)*, pp. 304-305; Joseph Pomiankowiski, *Ibid.*, p. 143.

²⁷ "... Although they are led by Patriarch Zaven Effendi, the Turkish Armenians continue to resort to plots to cause damage to the Turks..." *Cemal Paşa – Hatıralar (Cemal Pasha-Memoirs)*, (Prepared by: Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Publications, İstanbul 2006, p. 415.

One of the main factors supporting views of the Unionist leaders, were activities of some Armenian priests in Anatolia. Certain priests appointed by the patriarchate in Anatolia, were personally involved in these incidents. For example, Soghomon Akkalyan, who was found guilty during the Urfa uprising in 1895 and exiled to Tripoli, but was pardoned and returned to the country after the constitution, was reappointed by the patriarchate in Urfa. Akkalyan, an offender during the uprising, was to be one of the supporters and promoters of the 1915 uprising with his illegal activities in Urfa.²⁸ Talat Bey, Minister for the Interior, was extremely sensitive concerning the developments in Urfa. According to him, the Armenian movements that begun after the Ottoman State entered World War I, and the severe uprising that followed, indicated that “This province was chosen by the Armenians as the most important headquarters.” The government was to blame the patriarchate for all similar separatist movements that emerged in Anatolia.²⁹

The Patriarchate’s Objections to the Relocation and Resettlement Law

As known, the Armenian revolts that occurred during the war in Urfa, Zeytun, Bitlis and eventually in Van and the Armenians surrendering Van to Russian forces, led to the famous relocation and resettlement law dated 27 May 1915 being introduced by the Ottoman Government under the heading “Provisional Law concerning measures to be taken by military authorities against those who oppose government operations during wartime.” (*Vakt-i seferde icraât-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedâbir hakkında kanun-u muvakkat*) The patriarchate began to voice its objections immediately after the law came into force. The patriarchate believed that the government intended to cleanse the historical Armenian lands of Armenians with this law. According to Patriarch Zaven, this decision by the government served to form “an Armenia without Armenians.”³⁰ Complaints by the patriarchate were to continue throughout the implementation of the law. After a while, when he realized that the government was determined, Zaven Effendi, who initially fought for the abolishment of the law by complaining to European states, had no choice but to accept the law.³¹

²⁸ Investigation report prepared concerning the Urfa incident; *BOA. Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (Ministry of the Interior, Political Department (HR.SYS.)* no. 2883/4.

²⁹ *Memoirs of Talat Pasha*, pp. 63, 68-69. For the 1915 Urfa uprising and events in Urfa also see. *Ermeni Komitelerinin A'mal ... (Armenian Committee's Revolution of Actions...)*, pp. 338-353; İsmail Özçelik, “1915'te Urfa'da Ermeni Olayları ve İsyanı” (1915 Armenian Uprising and Incidents), *Askerî Tarih Bülteni (Military History Bulletin)*, Vol: 11, Issue: 21, Ankara, August 1986, pp. 23-34; Hilmi Bayraktar, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı) (The Urfa Sanjak from the Tanzimat (Reforms) to the Republic-Administrative, Social and Economic Structure)*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları (Fırat University Middle-East Research Publications), Elazığ 2007, p. 143-149. For the Armenian incidents and committee's activities in the country in general during the war also see: Nurşen Mazıcı, *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni (The Roots of the Armenian Issue in International Rivalry with Documentation) 1878-1918*, Der Publications, Istanbul 1987, pp. 67-77.

³⁰ “...An Armenia without Armenians. This was the project of the Ottoman Government...” A letter sent from Zaven Efendi to an Armenian abroad dated 26 June 1915; James Bryce ve Arnold Toynbee, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yapılan Muamele (Treatment of Armenians in the Ottoman Empire), 1915-1916 – Documents Sent from Vikont Bryce to Fallodon Vikontu Grey*, {Prepared by: Ara Sarafyan}, Gomidas Institute, London 2009, p. 47.

³¹ For example, in a telegraph Zaven Efendi sent to Armenians in Bursa he said:

“Bursa Ermeni Murahhaslığı'na;
Hükümet-i seniyyenin merhametine dehalet edilmiştir
(Help was sought for the clemency of the government;
to the Armenian Envoy from the patriarchate).”

BOA. Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti İkinci Şube (Ministry of the Interior Directorate of Public Security 2nd Department) (DH.EUM. 2. Şb.) no. 12/52. 24 October 1915).

However, Zaven Effendi, who continued to complain especially to the west, appealed for intervention for the sake of Christianity, and thanked the Catholic Pope for his response to the Turkish government in support of the Armenians. Zaven Effendi, who claimed that his objections were totally ignored, welcomed the Pope's intervention with great joy, and believed that this would raise awareness among the Ottoman public. Even in the American press, it reported that "public enthusiasm in support of Armenians is continuing." While the New York Times reported on one hand "The threat that caused anger between the people was now over, and that there was belief that Armenians fulfilled the commitments they made to the Turks", it also wrote that "the actual plan of the patriarch was to organize voluntary forces consisting of Armenians from all countries to fight against the Turks." Organizing these forces in Italy was relatively easy, and the Pope's declarations supporting the Armenians played a major role in this.³²

Another major criticism on the relocation and settlement law by the patriarchate was concerning Armenian priests that were arrested and churches that were closed when the law was enforced. The patriarchate believed that many of the regulations involving this were deliberate and systematic. Yet, there were no laws specifically aimed at neither the priests and churches, nor an independent decision concerning this. As for the situation of priests that were arrested or questioned during various investigations and inquiries, these arrests were related to the involvement of these individuals in the investigated incidents. This was not a practice aimed solely at the priests. Moreover, these kinds of procedures were conducted based on the incidences, not the individuals. For example, it was learnt that during the deportations, a military force called the "Tent Organization" (Çadır Teşkilatı) was organized among Armenians in Konya. In investigations carried out by the police, it was discovered that this was organized by Mesrob Naroyan- who later became patriarch -and another priest called Vahan Vartabed, and both priests were arrested and sent to Istanbul. However, they were later released after being held in custody for 15 days on the condition that they remained in Istanbul.³³ Other clergy members were also arrested for similar reasons and accusations, some, as in this example, were immediately released and while some were detained for a longer period. A majority of these individuals were only released after the signing of the Armistice of Mudros. According to certain Armenian historians and priests, in general the arrest of priests, or priests being subjected to exile; the closure of churches especially in regions where the Armenians were being deported, or the churches being confiscated by the government meant dissolving the "Armenian church", and by doing this, the intention of the government that was deporting Armenian people from their homes, was to totally destroy their spiritual-cultural existence.³⁴ Claims that those who managed to remain or sought the means to stay were forced to convert to Islam formed a basis for the continuation of this argument. Although it was occasionally ruled that Muslim Armenians were exempt from exile during the deportations, it is somewhat difficult to say that this was a regular policy. It is clear the government, that adopted this policy which varied according to the conditions, relied on the local authorities that were more familiar with the locals and those who converted to Islam

³² "Armenians Thank Pope", *The New York Times*, 21 October 1915.

³³ Ali Rıza Öge, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Polis Şefinin Gerçek Anıları (True Recollections of a Police Chief from the Constitutional to the Republican Era)*, *Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri (Daily Trade Gazette Facilities)*, Bursa 1982, pp. 251-253.

³⁴ Simon Payaslian, "The Destruction of the Armenian Church during the Genocide", *Genocide Studies and Prevention*, Volume: 1, Number: 2, Summer 2006, pp. 149-172. In an attempt of reflecting the situation of the church better, in his work Maghakia Ormanian provides information on the ratio of churches and members before and after the war in the form of a table. Malachia Ormanian, *The Church of Armenia: Her History, Doctrine, Rule, Discipline, Liturgy, Literature and Existing Condition*, (Translated from the French original to English by: G. Marcar Gregory), A. R. Mowbray & Co. Limited, London 1955, pp. 205-212.

in their provinces. It is impossible to say that, as the patriarch suggested, this situation that was under constant dispute in later periods, was the result of a policy aimed at eliminating the Armenian church and its community.³⁵

Preparation for a New Law on the Patriarchate

There were no regulations directly concerning the Istanbul Armenian Patriarchate in the “Relocation and Resettlement Law.” However, as previously mentioned, relations between the Ottoman Government and the Patriarchate became even more critical. Throughout the enforcement of this law, the patriarchate continuously blamed and filed complaints to the government, whereas the government defended its justification and reasons for this implementation. But during the enforcement of this law, no sanctions were issued by the government regarding Zaven Effendi or the functionality of the patriarchate. Developments in affairs that concerned the government regarding the structure and functionality of the patriarchate emerged after the enforcement of the law was complete. In February-March 1916, after the migration of Armenians to Syria ended, the government began investigations on the patriarchate and prepared a new law that introduced various changes on the status of the patriarchship. Basically, the preparation of this law was a continuation of the disputes directly regarding the influence of the Catholicosate of Etchmiadzin on Ottoman Armenians. In this sense, after the “Relocation and Resettlement Law”, this law can be classified as the second serious measure the Ottoman State adopted concerning the Armenians. With this new law, the government aimed to end the spiritual leadership of the Catholicosate of Etchmiadzin, that was forcing the Armenians living in the Ottoman State to cooperate with Russia against the Ottoman State.³⁶ While the law was still in the stage of preparation, Minister of the Interior Talat Bey put particular emphasis on this issue. Informing Cemal Pasha Commander of the Fourth Army Corps towards the end of April 1916, Talat Bey said “All relations between the Armenians of the Ottoman State and the Catholicosate of Etchmiadzin in Russia will be severed.” Specifying that the Catholicosate was the fundamental religious order of Armenians, the Minister of the Interior explained that if all the Armenian religious institutions were joined under the Catholicosate of Sis, one of the Armenian Catholicosate headquarters in Anatolia, then it would be possible to prevent the Etchmiadzin intervention on Armenians in Turkey. Moreover, the catholicos-patriarch duties were to be assigned to a single spiritual leader. According to the government’s first regulation aimed at distancing this religious headquarters from Istanbul by incorporating it under the Catholicosate, Sis (Kozan) was to be the headquarters of this new institution, and the catholicos-patriarch to be appointed had to live in Sis.³⁷ However, this idea was abandoned and it was agreed that Jerusalem would be a more suitable location for this new organization. It may be suggested that the choice of Jerusalem as the patriarchate headquarters was not only influenced by the deportation in this period of a majority of the Armenians in the Ottoman State to certain sites close to Jerusalem, but also because Jerusalem was classified as a holy

³⁵ For Armenian Muslims and the Ottoman State’s policies concerning them during World War I, see. Süleyman Beyoğlu, “Ermeni Tehciri ve İhtida (Armenian Deportation and Conversion)”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi (Research on Recent Period Turkey, Istanbul University Journal of Atatürk’s Principles and the History of Turkish Revolution)*, Year: 3/2004, Issue: 6, İstanbul 2004, pp. 1-18; Süleyman Beyoğlu, “Müslüman Ermeniler (Muslim Armenians)”, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri (Institution of Armenian Research, Armenian Research 2nd Turkey Congress Reports)*, Vol: II, Ankara 2007, pp. 985-1001; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler Armenian Deportation and the Truth (1914-1918)*, TTK Publications, Ankara 2001, pp. 64-65; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri (Armenian Deportation)*, Bâbüâli Kültür Publications, İstanbul 2005, pp. 84-85.

³⁶ Zaven Der Yeghiayan, *Ibid.*, pp. 119-120.

³⁷ Memorandum from the Minister of the Interior Talat Bey to Cemal Pasha, Commander of the Fourth Army Corps dated 30 April 1916; *BOA*. DH.ŞFR. no. 63/136.

place by Christians. In this way, an important sacred place in Christianity was made the patriarchate headquarters, and in all likelihood, owing to this, attempts would be made to take advantage of the new patriarchate headquarters to completely escape the influence of the Catholicosate of Etchmiadzin that by this time had transformed into a politically based body. After preparations for the planned regulation were complete, the regulation eventually came into force when it was published in the Ottoman Official Gazette *Takvim-i Vekayi*.³⁸ Immediately after the regulation came into force, Patriarch Zaven Effendi was dismissed from his duty and deported from Istanbul. The former patriarch first went to Baghdad, then onto Mosul.³⁹

With Clause 1 in the preliminary draft of the “Armenians Catholicosate and Patriarchate Regulation” consisting of 39 clauses, by merging the Sis and Aghtamar Catholicosates located in the Ottoman borders, the Istanbul and Jerusalem Patriarchates were also incorporated into the Catholicosate. Therefore, not only were all Apostolic Armenians in the Ottoman State joint under a single spiritual and administrative headquarters, but all their ties with the Catholicos of Etchmiadzin were severed. The residence of the new ecumenic leader that was to carry out the duties of both the Catholicosate and Patriarchate (catholicos-patriarch)⁴⁰ was the Mar-Yakub Monastery in Jerusalem. His field of spiritual duty was limited to Ottoman lands (*Memalik-i Osmaniyye*).⁴¹ Sahak Habayan, who was the Catholicos of Sis in that period, was appointed as the Catholicos-Patriarch. Under this official title, the patriarch was responsible for carrying out his duty in the framework of the regulations stipulated in this law and fulfilling the state’s demands. The official office for his correspondence was the Ministry of Religion (*Mezahib Nezareti*), and he only had the right to appeal to the ministry concerning religious affairs.⁴²

Conclusion

While examining the Ottoman Government’s activities directed at the patriarchate before and during the war in general, this summary of events emerges: There were two main factors determining the Ottoman Government’s stance towards the Armenian Patriarchate. The first is the Unionist government’s criticisms concerning the influence of civilian and political powers within the patriarchate due to certain concessions made by the Ottoman State since the very beginning (particularly with the Regulation of the Armenian Nation dated 1863), and the second was the patriarchate’s relationship with the Catholicosate of Etchmiadzin in Russia, a country that the Ottoman State was at war with during that period. The government, that suspected political groups influential in the patriarchate guided the patriarch as a clergyman in accordance with their own political interests, was of the opinion that the patriarch should be the only influential authority in the patriarchate, and that the other groups should not interfere in the management of the patriarchate. According to the government, because of these affairs in the patriarchate, patriarchs failed to fulfil their religious duties and were individuals who worked for the interests of political groups simply

³⁸ For the whole text of the Armenian Catholicos and the Patriarchate’s Regulations see. *Düstur*, Tertib-i Sâni, Vol: 8, Istanbul 1928, pp. 1240-1251; *BOA. Dosya Usulü İrâdelere (İ.DUİT.)* no. 135/20; *BOA. Meclis-i Vükela Mazbatası (Records of the Council of Ministers) (MV.)* no. 244/22; *Takvim-i Vekayi (newspaper)*, no. 2611, 10 August 1916; *Tanin*, no. 2752, 11 August 1916.

³⁹ Zaven Der Yeghiayan, *Ibid.*, p. 122.

⁴⁰ In this law, it states that the title of the spiritual leader of the new administration was “patriarch.” However, in correspondences between the ministries and other authorized institutions, it frequently refers to the spiritual leader using both religious titles “catholicos-patriarch” together. Zaven Effendi, patriarch of that period, emphasizes that with this new implementation by the government, this constituted the example of a spiritual leadership never seen before in the history of the Armenian church. Zaven Der Yeghiayan, *Ibid.*, p. 123.

⁴¹ *The Regulation of Armenian Catholicosate and Patriarchate, article 1.*

⁴² *The Regulation of Armenian Catholicosate and Patriarchate, article 2.*

to safeguard their positions. The government's intention regarding the Catholicos of Etchmiadzin was to prevent the Catholicosate, the highest Armenian religious office, from influencing Ottoman Armenians in supporting Russia. With a regulation issued in 1916, the Union and Progress Government abolished practices in the administrative structure of the patriarchate that it considered corrupt even before the war. The patriarchate's objections to this regulation were to be as harsh as his reaction to the relocation and resettlement law. Given that the patriarchate would totally lose all its authority, in terms of the patriarchate this criticism was certainly not unjustified. This new administrative structure formed by the Unionists only remained in force until the end of 1918. In this short time, it was neither possible to totally establish the system, nor enforce all the provisions in the regulation. With the ending of the war and signing of the Armistice of Mudros, this regulation was not only abolished by the new Ottoman Government due to the support and encouragement of the British, but the Istanbul Armenian Patriarchate was also restored to its former functionality; the patriarchate was re-established in Istanbul, and upon invitation Patriarch Zaven Effendi, who was previously exiled, was to return to Istanbul and be reappointed as patriarch. As of this date, the administrative functionality of the Armenian Patriarchate was to resume according to the regulations in the constitution dated 1863. The process from the Armistice of Mudros to the signing of the Treaty of Lausanne was a period in which the patriarchate (in cooperation with the Rum Patriarchate), collaborated with the occupational forces. Following the success of the War of Independence, Patriarch Zaven Effendi was to be forced to resign and leave Turkey before the Treaty of Lausanne.⁴³

References

Archival Documents

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (A.T.B.D.)

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-I Âlî Evrak Odası (BEO)

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-I Umumiye Müdüriyeti 2. Şube (DH.EUM. 2. Şb.)

Dâhiliye Nezâreti Kalem-I Mahsus Müdüriyeti (DH.KMS.)

Dâhiliye Nezâreti Siyasi Kısım (DH.SYS.)

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.)

Hariciye Nezâreti Siyasi Kısım (HR.SYS.)

Dosya Usulü İradeler (I.DUIT)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

Newspapers

Takvim-i Vekayi

Tanin

The New York Times

Books, Articles and Thesis

Bayraktar, Hilmi, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Urfa Sancağı (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı)*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2007.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Vol: II, Part: III, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

Beyoğlu, Süleyman, "Ermeni Tehciri ve İhtida (Armenian Deportation and Conversion)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Year: 3/2004, Issue: 6, İstanbul 2004, pp. 1-18.

⁴³ For more information on this process, see. Ramazan Erhan Güllü, "Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (Collaboration of the Armenian and Rum Patriarchates After the Armistice of Mudros) (30 October 1918 –11 October 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (Ataturk Research Journal)*, Vol: XXV, Issue: 75, Ankara, November 2009, pp. 575-605.

- Beyoğlu, Süleyman, “Müslüman Ermeniler (Muslim Armenians)”, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Vol: II, Ankara 2007, pp. 985-1001.
- Bryce, James – Toynbee, Arnold, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yapılan Muamele 1915-1916*, {Prepared by: Ara Sarafyan}, Gomidas Institute, London 2009.
- Celal Bayar, *Ben de Yazdım – Millî Mücadeleye Giriş*, Vol: 5, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- Cemal Paşa – Hatıralar*, (Prepared by: Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- Dasnabedian, Hratch, *History of The Armenian Revolutionary Federation Dashnaktsutiun 1890-1924*, OEMME Edizioni, Milan 1990.
- Der-Yeghiayan, Zaven, *My Patriarchal Memoirs*, (Translation from Armenian to English: Ared Mısırlıyan), Mayreni Publishing, Barrington 2002.
- Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi (İ'lân-ı Meşrûtiyyet'den Evvel ve Sonra)*, (Prepared by: H. Erdoğan Cengiz), Prime Ministry Press, Ankara 1983.
- Gauin, Maxime, “The Convergent Analysis of Russian, British, French And American Officials about the Armenian Volunteers (1914-1922)”, *International Review of Turkish Studies*, Winter 2011, Volume: 1, Issue: 4, pp. 8-43.
- Güllü, Ramazan Erhan, “Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesinin Tutumu (1878-1923)”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Unpublished Phd. Dissertation*, İstanbul 2013.
- Güllü, Ramazan Erhan, “Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918 –11 Ekim 1922)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 75, Ankara 2009, pp. 575-605.
- Güllü, Ramazan Erhan, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, Bâbüâli Kültür Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Kajaznuni, Hovhannes, *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok*, (Translation: Arif Acaloğlu), Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.
- Karinian, Artashes Balasini, *Ermeni Milliyetçi Akımları*, (Translation: Arif Acaloğlu), Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.
- Koçaş, Sadi, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Altınok Yayınevi, Ankara 1967.
- Mazıcı, Nurşen, *Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918*, Der Yayınları, İstanbul 1987.
- Ormanian, Malachia, *The Church of Armenia: Her History, Doctrine, Rule, Discipline, Liturgy, Literature and Existing Condition*, (Translated from the French original to English by: G. Marcar Gregory), A. R. Mowbray & Co. Limited, London 1955.
- Öge, Ali Rıza, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Polis Şefinin Gerçek Anıları*, Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri, Bursa 1982.
- Özçelik, İsmail, “1915'te Urfa'da Ermeni Olayları ve İsyanı”, *Askerî Tarih Bülteni*, Vol: 11, Issue: 21, Ankara, August 1986, pp. 23-34.
- Payaslian, Simon, “The Destruction of the Armenian Church during the Genocide”, *Genocide Studies and Prevention*, Volume: 1, Number: 2, Summer 2006, pp. 149-172.
- Pomiankowiski, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*, (Turkish Translation: Kemal Turan), Kayihan Publications, İstanbul 1990.
- Shirajıyan, Arshavir, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, (Turkihs Translator: Kadri Mustafa Orağlı), Kastaş Publications, İstanbul 2006.

Talât Paşa'nın Anıları, (Prepared by: Alpay Kabacalı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
İstanbul 2009.

Osmanlı Devleti'nde Sürgün: Arvad Adası Örneği (18. Yüzyıl)

Exile in the Ottoman Empire: A Paradigm of Arwad/ the classical Aradus or Ruad Island¹ (The 18th Century)

Mustafa KOYUNCU*

Öz

Sürgün olgusu Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren önemli bir yer tutmaktadır. Başlangıçta daha çok iskân amaçlı sürgünler gerçekleştirilirken daha sonraki yıllarda sürgün uygulamalarında cezalandırma amacı ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti bu cezalandırma yöntemiyle kamu güvenliğini sağlamayı, iktisadi ve sosyal hayatı daha verimli bir hâle getirmeyi amaçlamıştır. Sürgün yöntemi özellikle 18. yüzyıldan itibaren çok sık kullanılan bir ceza türü olarak göze çarpmaktadır. Devlet sürgünleri çeşitli adalara yapmaktaydı. Arvad Adası, Midilli, Limni ve Bozcaada bu sürgün bölgelerinden bazılarını oluşturmaktadır. Adaların etrafının denizlerle çevrili olması, suçluların firar etme olasılığını oldukça düşürmektedir. Bu sebeple adalar suçluların cezalarını çekeceği uygun bir yer durumundadır. Çeşitli suçlardan dolayı Suriye'nin yerleşim yeri olarak kullanılan tek adası olan Arvad Adası'na sürgün edilen kişi veya kişiler kalebend ya da cezirebend gibi cezalara çarptırılıyordu. Osmanlı Devleti sürgün edilenlerin talep ve şikâyetlerini cezaya çarptırıldıkları andan itibaren dikkate almış bazen genel aflarla bazen de mazeretler üzerine çeşitli aflarla salıverilmelerine imkân tanımıştır.

Anahtar Kelimeler: Arvad Adası, Sürgün, Kalebend, Cezirebend.

Abstract

The Notion of 'Exile' is of vital importance the period from the Ottoman Empire onwards. Sending into exiles is carried out mostly for residential purposes in the beginning, however in the following years, punishment has a critical point in the exile implementations. The Ottoman Empire aims to ensure public safety and to make economic and social life more efficient with this punishment method. The method of exile stands out as a type of punishment that has been used very frequently, especially since the 18th century. The state enforces exiles to various islands. Arwad Island, Lesbos, Limnos and Bozcaada are some of these exile regions. Among the reasons why the criminals are exiled to the islands is the fact that the islands are surrounded by seas on all four sides and there is slight possibility of an escape from these places. The person who is exiled to the Arwad Island, the only island of Syria used as a settlement due to of many kinds of crimes, is sentenced to life imprisonment such as kalebend or cezirebend. The Ottoman Empire takes the demands and complaints of the exiled into account from the moment they are sentenced, and allowed them to be released with amnesty, sometimes with general amnesties, and sometimes on excuses.

Key Words: Arwad Island, Exile, Kalebend, Cezirebend.

Giriş

Arvad Adası'nın isminin yazılışı Osmanlı arşiv vesikalarında [عورت] (BOA, AE, SABH.I., 144/9683) veya [ارواد] (BOA, MVL, 24/4) gibi farklı biçimlerde görülmektedir. Latin harflerine transkribe edildiği takdirde ise *Avrat*, *Avret*, *Arvad* gibi farklı okunuş şekilleri ortaya çıkmaktadır². İngilizce kaynaklarda ise daha çok "Ruad" bazen de "Arwad" adının kullanıldığı görülen bu ada, Fransızca belge ve kaynaklarda ise "Rouad" şeklinde zikredilmektedir. Arvad Adası Suriye'nin Tartus sahillerine yalnızca 3 km uzaklıkta, tarıma uygun araziye sahip olmayan küçük bir adadır. 0,20 km² yüzölçümüne sahip, Suriye'nin Tartus iline bağlı Arvad Adası, Suriye'de yerleşim olan tek adadır (Polat, 2013, s. 219; Çetin, 2021, s. 190.). Arvad Adası'nın adı ile ilgili Evliya Çelebi şu bilgileri vermektedir:

Bu adaya Avrat Adası demenin sebebi odur ki, İskender-i Zülkarneyn, Irak memleketlerine sefer edip Nusaybin yakınında Karadere adlı yerde Dârâ Şah'ı yenip bütün çoluk çocuğu sağ salim İskenderiye'de oturur iken Dârâ Şah'ın bütün kadınları ve oğulları, Mısır havasına alışamayıp hep cüzam hastalığına

¹ Once become known as "Avrat Island" by the Ottoman Explorer Evliya Çelebi who travelled through the Ottoman Empire and the neighbouring lands in his Book of Travel (Seyahatname).

* Araştırma Görevlisi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mustafakoyuncu@kilis.edu.tr / ORCID: 0000-0001-7430-8700

² Çalışmanın devam eden sürecinde telaffuzu yapılan ismin "Arvad Adası" şeklinde kullanımıyla ifade karmaşası önlenmeye çalışılmıştır.

yakalandılar. Sonunda İskender hekimleri bunlara nafaka tedarik görüp bu Avrat Adası'na sürdüler, hepsi burada şifa bulup hastalıktan kurtuldular (Evliya Çelebi, Haz. Seyit Ali Kahraman, 2011, s. 428).

İlk defa M.Ö. 2000'lerin başında Fenikelilerin yerleştiği Arvad Adası bu dönemde ticari bir üs olarak kullanılmış ve ciddi bir işlevi yerine getirmiştir. Ayrıca Arvad Adası, Babil krallıkları döneminde de yazıtlarda ismi geçen krallıklardan birisi olarak göze çarpmaktadır (Na'aman, 2005, s. 408). Ayrıca adanın zaman zaman vergi vermeyen bir krallık olduğu da göze çarpmaktadır (Galil, 1996, s. 65).

Arvad Adası ilki 1097'de gerçekleştirilen Haçlı seferleri sırasında Haçlıların eline geçti. Memlûklü Sultanı Halil'in Suriye bölgesini Haçlılardan almak amacıyla giriştiği mücadelede çoğu Haçlı merkezi, Memlukler tarafından ele geçirilmişti. Başta Akka'nın Mayıs 1291'de ele geçirilmesi, aynı zamanda bölgenin en önemli şehirlerinden Sûr'un ve ardından Dımaşk'ın fethedilmesi Haçlıların hakimiyet alanını ciddi anlamda kısıtlamıştı. Bunun yanı sıra Suriye bölgesindeki fetihler ve ele geçirilen şehirler bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Temmuz 1291'de Sayda, Beyrut, Aslis ve Antartus, Memlukler tarafından ele geçirilmiştir (Polat, 2013, s. 219). Bununla birlikte Akka ve Trablus'un da Memlukler tarafından ele geçirilmesiyle Haçlıların artık tutunabilecekleri yerler, Doğu Akdeniz'de bulunan adalardır. Bu adalardan birisi de Arvad Adası'dır. Trablus merkezli harekât ile birlikte Arvad Adası'na sığınmak durumunda kalan Haçlılar, adada bir sur ve kale inşa etmek suretiyle burayı karargâh hâline getirmiştir. Haçlılar kaybettiklerini tekrar alabilmek ve bunları telafi edebilmek adına Arvad Adası'nı deniz üssü olarak kullanarak Memlûklü hâkimiyetine giren yerleri vurmaya çalıştılar. Nitekim Haçlılar silahlandırdıkları Arvad Adası üzerinden ilk olarak Şam sahillerine ve Trablus'a saldırılarda bulunmaya başladılar. Özellikle Antartus ve Trablus jeopolitik konumları sebebiyle saldırıların odak noktasında yer almaktaydı. Haçlılar saldırılarıyla birlikte birçok hasar meydana getirdiler. Gidip gelen gemileri soyma, tüccarları esir alma gibi eylemlerde bulunan Haçlılara karşı Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavûn'dan yardım istendi. Yardıma olumlu cevap veren sultan bir donanma göndererek Arvad Adası'nın fethi için gerekli hazırlıkları tamamladı. Adadakilerin bir anlık boşluklarından yararlanılarak Arvad Adası fethedildi ve 1302 yılında Trablus'a bağlandı (Çetin, 2021, s. 190-191; Aktan, 1999, s. 440).

Osmanlı Devleti Hakimiyetinde Arvad Adası

Osmanlı Devleti'nin 24 Ağustos 1516 tarihinde Memlûklere karşı kazandığı zaferle birlikte Arvad Adası Osmanlı Devleti hakimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin bölgeyi fethetmesinin ardından iki temel amacı bulunuyordu. Birincisi iç güvenliğin sağlanması, ikincisi de ticari ve iktisadi hayatın düzenli ve sorunsuz bir şekilde ilerlemesini sağlamaktır. Osmanlı Devleti, 16. yüzyıl boyunca Suriye'yi Osmanlı idari sistemine uygun bir hâle getirmeye çalıştı. Mülkî ve askerî açıdan düzeni sağlayan devlet kendi anlayışını da yerleştirdi. Bu dönemde Trablüşşam ve Arvad Adası yeniden ticari faaliyetlerin canlandığı birer liman kentine dönüştü (Buzpınar, 2009, 550-551).

1865 Vilayet Nizamnamesinin çıkarılmasından önce vilayet merkezi Sayda'ya bağlı bulunan Trablüşşam Sancağına tabi olan Arvad Adası'na da 1851 yılında sair mahallerde olduğu "misüllü" meclis oluşturulması fikri oluşmuştu. Bunun üzerine halk tarafından kabul ve tasdik edilen bir şahsın müdür seçilmesi ve azalarının da kur'a ile belirlenmesi konusu mahalline yazıldı. Böylece ada halkından ve göreve layık bir kişi olduğu belirtilen Mehmet Ağa halktan gelen talep çerçevesinde meclis başkanlığına getirildi. Yapılan kur'a ile dört Müslüman ve bir Hristiyan azalığa seçildi (Polat, 2013, s. 220).

Arvad Adası'na seyahatlerde bulunan bazı ziyaretçilerin kaleme aldıkları eserler ada hakkında bilgi vermektedir. Ada hakkında bilgiler veren bu eserleri inceleyen Ümmügülsüm Polat ada hakkında şu bilgileri vermektedir:

Merkezi idareye karşı isyan eden Kavalalı Mehmet Paşa'nın ileri harekate geçmesi üzerine Osmanlı Devleti'ne yardım amacıyla Kavala'nın ordusunu durdurmak üzere gelen İngiliz donanması amirallerinden Sir Robert Stopford bu harekâttan sonra yazdığı hatıralarında Arvad Adası hakkında bazı bilgiler de vermektedir. 1842 yılında Arvad Adası'nda yaklaşık 1500 kişinin yaşadığını belirten Stopford, savaşın korkusuyla buraya gelen kişilerle birlikte nüfusun dört kat arttığını belirtmektedir. Ayrıca adanın bir deniz kıran ve birkaç batarya ile çevrili olduğu ancak bunların sökülmiş, yıkılmak üzere olduğundan söz etmektedir. 1842'den 1850 arasındaki dönemi kapsayan Doğu seyahati esnasında Arvad Adası'nı da görme imkânı bulan Neale Arvad Adası'nı İngiltere'nin güneyindeki Gosport kasabasına benzetmektedir. Bununla birlikte 4000 kişinin yaşadığını belirttiği adanın tarıma elverişli "bir karış araziye ve susuzluklarını giderecek su kaynağına" sahip olmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte adada en dikkat çekici yapının ustalıklı inşa edilmiş su sarnıcı olduğuna değinmektedir (Polat, 2013, s. 220-221).

Yukarıda bahsedilen bilgiler ışığında ada halkının tarım yapma durumu olanaksız görülmektedir. Ekim-dikim yapılamaması sebebiyle adada bulunan halkın balıkçılıkla uğraşmaktan başka çaresi kalmadığı görülmektedir. Bu sebeple Arvad Adası'nda bulunan halkın daha çok balıkçılık ve deniz ticareti ile hayatlarını idame ettirdiği söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nde Sürgün Siyaseti

Bir yerleştirme politikası olarak Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren sürgün siyasetini uygulamıştır. Sürgün, bir kişiyi veya bir topluluğu bulunduğu yerden uzaklaştırma veya mecburi göçe tabi tutma uygulamasıydı. Bu mecburi iskân siyasetinde kişinin veyahut topluluğun karışmış olduğu suçlardan dolayı mecburi olarak göçe tabi tutulması söz konusudur. Bu mecburi iskân hareketinin iki ana sebebi vardır: Birincisi kişileri cezalandırarak eylemi gerçekleştirdiği yerden veya hayatını sürdürdüğü mahalden uzaklaştırılması; ikincisi ise bütün toplumu etkisi altına alan sosyo-ekonomik bir siyasetin bir ihtiyacı olarak uygulanan toplu iskânlardır. Bu sürgün politikası Osmanlı Devleti, Bizans Devleti ve var olan önceki devletlerin uyguladığı bir politikadır (Koyuncu, 2022, s. 72).

Osmanlı Devleti kuruluş yıllarından itibaren sürgüne mütemadiyen başvurmuştur. Bununla birlikte fethi gerçekleşen bölgelere uygulanan sürgünlerle beraber ıssız bölgelerde özellikle sosyal ve iktisadi yapının canlandırılması hedeflenmiştir (Kuzucu, 2016, 599). Osmanlı Devleti, ihtiyaç duyduğu takdirde ahaliyi kalıcı olarak yerleştirmek için sürgün politikasına başvurabiliyordu. Örnek olarak, I. Süleyman döneminde Rodos Adası Osmanlı Devleti hakimiyetine alınmış olup adayı hem güvenlik açısından hem de iktisadi ve sosyal açıdan geliştirmek adına devletin çeşitli bölgelerinde yer alan bir kısım ahali Rodos Adası'na sürgün edilmiştir. Buna benzer bir durum olarak Kıbrıs Adasının fethinden sonra adaya bir kısım ahali sürgün edilmiştir (Koyuncu, 2022, s. 72).

İlk başlarda şenlendirme amacıyla uygulanan sürgün politikası ilerleyen senelerde kişilere ya da ahaliye olumsuz etkiler yaratan yani zarar verenlere sürgün cezası uygulananınca artık yalnızca suça karışmış olanları cezalandırmak amacıyla kullanılmaya başlanmıştır (Daşçıoğlu, 2007, s. 47-49). Zamanla ağır bir mesuliyet arz eden sürgün cezasının hükmünün önemi ve anlamı değişmiştir. Suç veya kabahat işleyen kişilerin ve toplulukların yaşadığı bölgeden arındırılması gibi bir mana yüklenmiştir (Çiçek, 2013, s. 43). Bunun bir örneği olarak Hamit ve Teke yörelerinde yaşayan bazı Kızılbaş Türkmenler dini ve siyasi karışıklıkları tetikleyebilme olasılığı sebebiyle Koron ve Mudon'a sürgün edilmişlerdir (Barkan, 1953, s. 228).

Arvad Adası'na Sürgünler ve Cezalar

Osmanlı Devleti'nde adam öldürme, yaralama, hırsızlık gibi suçların ceza uygulamaları ehl-i örf'e bırakıldığından bunların karşılığında çeşitli cezalandırma yöntemlerine başvurulabiliyordu. Adam öldürme, yaralama, gasp, borcunu ödememekte direnme, adam kaçıрма, zorbalık ve zulüm, hırsızlık, yol kesicilik, eşkıyalık, iftira, sahte

belge (berat, ferman, i'lâm, mahzar vb.) düzenleme, fitne, fesat, etrafına eşkıya toplama, devlet malının tahsiline engel olma vs. gibi suçlara karışanlar farklı şekillerde cezalandırılıyordu (İşbilir, 2019, s. 5). Bu cezalardan en yaygın olanları kalebendlik, cezirebendlik, nefy, manastırbendlik, kulebendlik, palankabendliktir.

Kalebendlik cezası, genel manada kişilerin işledikleri suçlar nedeniyle bir kale içerisinde serbest ancak kalenin dışına çıkamamaya mahkûm edilmeleri manasına gelmektedir. Temel olarak Arapça “kal’a” ve Farsça “bend” sözcüklerin bir araya gelmesiyle türeyen bu sözcük Osmanlı Devleti’nde özellikle 18. yüzyıl itibarıyla çok daha yaygın bir biçimde uygulanan bir cezalandırma metodu olarak göze çarpmaktadır. (Sami, 2015, 374-1079; Erim, 1984, s. 81). Kalebendlik cezasının uygulanmasında diğer mahkûmiyetlerde olduğu gibi belirli standartta bir ceza süresi uygulanmamıştır (İşbilir, 2019, s. 5-7). Genelde “ıslâh-ı nefis edinceye kadar” (yani kendini düzelttiğine kanaat getirilmesi) gibi sonu belli olmayan hükümler karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle benzer suç karışan değişik sürelerle cezalandırılan mahkûm örneklerine rastlanmaktadır. Bununla beraber ceza alanların serbest bırakılmalarında belirli koşullar ya da durumlar göz önünde tutulmuştur. Kefil gösterme, ailesinin muhtaç hâle gelmesi veya mübarek günlerin gelmesi gibi birçok neden mahkûmların cezalandırıldıkları süreyi etkileyen önemli etkenlerden bazılarını oluşturmuştur. Mahkûm edilmiş olanların cezalarını çekecekleri sürgün ve kalebend bölgelerinin belirlenmesi konusunda da belirli bir standart uygulanmamıştır. Zira Arvad Adası’nın haricinde Midilli, Limni ve Bozcaada gibi yerlere de sürgünler gerçekleştiği sıkça görülmektedir (BOA. C. ZB. 74/3665; BOA. C. BLD. 118/5868; BOA. C. ZB. 89/4444).

Cezirebend, Arapça ada manasına gelen “cezire” ve Farsça bağ, bağlama manalarına gelen “bend” sözcüklerinin birleşmesi sonucu oluşmuştur (Devellioğlu, 2010, s. 94-157). Cezirebendlik cezasını bir mahkûmun cezasının karşılığı olarak bir adaya göndermek ve cezasını çekeceği süre zarfında ada dışına çıkmamasını sağlamak olarak açıklayabiliriz. Bir mahkûmun adaya gönderilmesi kalebend, manastırbend, kulebend ve palankabend cezalarından sonra en ağır ceza olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü adaların hem yaşam alanı kısıtlı hem de bu kısıtlılığın bir getirisi olarak mahkûmların kontrol altına alınması daha kolay olmuştur. Adaların dört tarafının denizlerle çevrili olduğunu düşündüğümüz takdirde mahkûmların kaçmasına da pek elverişli bir ortam bulunmamaktadır (Çeribaş, 2018, s. 22).

Nefy, Arapça bir sözcük olarak sürgün manasına gelmektedir. Bir kişinin ya da bir topluluğun ceza veya güvenlik tedbiri olarak ikamet ettiği bölgeden farklı bir bölgeye belirli bir süre ya da ömür boyu kalmak suretiyle kendi arzusu dışında gönderilmesi ve gönderildiği yerde yaşamaya mecburi tutulmasıdır. Sözcük, hakkında bu ceza veya tedbirin uygulandığı kişi ve gönderildiği bölgeyi de ifade eder (Türcan, 2010, s. 164).

Manastırbendlik ve kulebendlik cezası daha çok gayrimüslimlere uygulanan ceza türüdür. Kulebendlik cezası manastırbendlik cezasına göre daha ağır bir cezadır. Zira bir kulede mahkûm olmak ile bir manastırda mahkûm olmak arasında mutlaka fark vardır.

Kaleden küçük olarak inşa edilmiş yapılara palanka denilirdi. Palanka cezası yine alan darlığı ve yaşam zorlukları nedeniyle suçluların zorluk çektiği cezalardan birini teşkil etmektedir.

Yukarıda bahsedilen cezalardan bazıları Arvad Adası’na sürgün edilen suçlulara uygulanan cezaları oluşturmaktadır. Arşiv vesikalarını incelediğimizde nefy, kalebend, cezirebend vs. gibi cezalar göze çarpmaktadır.

Daha önce bahsedildiği üzere sürgünlerin bir amacı bulunmaktaydı. Bu anlamda Arvad Adası’na sürgün edilen şahısların ikamet ettiği bölgelerde asayiş ve halka zulmetmesini engellemek temel amaçtı. Adaya sürgün edilen şahıslar eğer ki adada “ıslâh-ı

nefs” olurlar ise affedilerek tekrar eski ikamet ettikleri bölge neresi ise oraya yerleştirilebilirdi. Tabii kendini düzelttiğini dile getirmesi yeterli değildi. Kendini düzelttiğini yetkililere inandırmak zorundaydı. Eğer yetkililer uygun görürse serbest bırakılması için gerekli işlemleri yapabilirlerdi. Bunun bir örneği olarak 3 Şubat 1707 tarihinde Şam Kalesi muhafazasında görevli Yeniçeri Zabiti olan Haseki İbrahim ve Arvad Adası dizdarına bir hüküm gönderilmiştir. Hükümde daha önce Şam Kalesi Yeniçeri Zabiti olan Haseki Ali'nin işlediği suçtan dolayı Arvad Adası'na sürgün edildiği ve Haseki Ali'nin “*islâh-ı nefis*” eylediği bildirilmiştir. Haseki Ali'nin serbest kalması için Yeniçeri Ağası olan Osman Ağa'dan mühürlü bir mektup gelmiş ve Haseki Ali daha önce ikamet ettiği yere gitmesi adına serbest bırakılmıştır (BOA, MD, DN: 115, s. 205).

1707 yılında gönderilen bir hükümde beş kişinin Arvad Adası'na cezirebend olarak sürgün edilmesi emredilmiştir. Bu hükümde Arvad Adası Dizdarı ve belgenin başında bir boşluk bırakılarak “kadısına” diye hitap edilmiştir. Bu beş kişinin Antakya sınırları içerisinde fesada karıştıkları göz önüne alındığında hitap edilen kadı muhtemelen Antakya Kadısıdır. Antakya'da daha önce sorunlar çıkaran Abdülkadir, Şeyhoğlu İbrahim, Nakib es-Seyyid Mustafa, Zaim İbrahim ve Serdar-ı Sabık Hüseyin Çavuş Arvad Adası'na sürgün edilmiştir. İsmi geçen bu beş kişinin Arvad Adası'nda cezirebend olarak sürgün edilmesi ve yeni bir emir gelene kadar bırakılmamalarına ihtimam gösterilmesi istenmiştir (BOA, MD, DN:115, s. 175).

Kalebendlik ve cezirebendlik cezalarının yanı sıra idam cezalarının da caydırıcılık teşkil etmesi sebebiyle Osmanlı Devleti açısından önem arz etmekteydi. Özellikle de suçun seviyesinin yüksek olması idam cezasını kaçınılmaz hâle getiriyordu. İşte buna örnek olarak, Sakız Adası Muhafızı olan Mehmet Paşa'ya 14 Ocak 1708 tarihinde gönderilen bir hükümde bir kişinin şehzadelik iddiasında bulunduğu ve bu kişinin yakalanarak kalebend edildiği bildirilmiştir. Bunun yanı sıra kendisini kapıcıbaşı olarak tanıtan Derviş Mehmet adlı bir kişinin türlü türlü suçlara karışması sebebiyle ve kendisini şehzade olarak ilan eden kişinin işlediği suçların ağırlığından dolayı Derviş Mehmet'in idamlarına karar verilmiştir. Bu iki kişinin ibret-i âlem için ahalinin gözü önünde idam edilmesi ve kesilen kafalarının divân-ı hümâyuna gönderilmesi istenmiştir. Derviş Mehmet'in adamları ve hizmetkârlarının ise Arvad Adası'na sürgün edilerek adada kalebend edilmesi emredilmiştir. Tekrar bir emir ve talimat gelene değin herhangi bir şekilde serbest bırakılmamaları emredilmiştir (BOA, MD, DN:115, s. 470).

Özel durumlar vasıtası ile suçun bir daha işlenmemesi şartıyla bazı kişilerin affedildiği olmuştur. Buna binaen 25 Eylül 1708 tarihli bir hüküm bize bunu göstermektedir. Arvad Adası'na kalebend olarak sürgün edilen bir kişi İzmir'de ikamet etmesi şartıyla serbest bırakılmıştır. Bunun üzerine Arvad Adası'ndan İzmir'e gönderilecek olan kişinin annesi Hatice adlı kişi oğlunun İstanbul'da kesinlikle kendi halinde olacağı ve hiçbir suça karışmayacağını bildirmiştir. Hatice adlı kişinin bu talebi oğlunun bir daha suça karışmaması şartıyla kabul edilmiştir (BOA, MD, DN:115, s. 345).

1709 yılında Kudüs-i Şerif paşası, Kudüs-i Şerif yeniçerileri zabitanı ve Arvad Adası dizdarına hitap edilerek bir hüküm gönderilmiştir. Cebecibaşı olan Ebubekir ve yanında bulunan Kasımpaşalı İsmail, Kadioğlu İbrahim, Ali, Ahmet, Boyacı Ali, Çukadar Mustafa gibi kişilerin ahaliden aylık talep etmesi ve bunların bir araya gelerek Kilise kollukçusu ve iki nefer rahibeye zulüm ettikleri gerekçesiyle, Cebecibaşı Ebubekir ve ismi geçen kişilerin Arvad Adası'na sürgün edilmeleri buyurulmuştur. Ayrıca bölgenin muhafaza altına alınarak güvende tutulması ve yeni bir emir gelmeden ismi geçen şahısların bırakılmamaları istenmiştir. Ancak daha sonra Cebecibaşı olarak atanan Habib Ağa'ya birçok arzuhal iletilmiştir. Özellikle Cebecibaşı Ebubekir'in hatunu olan Fatıma ve ahaliden bir kısım

kimselerin arzuhallerinde Ebubekir'e isnat edilen suçların gerçeği yansıtmadığı ve kendisine verilen bir yıllık cezanın henüz kesinleşmemesi sebebiyle affedilmiştir (BOA,C.ZB,16/776). Genel olarak bakıldığında cezaları tertip edilen kişilerin sürelerinin belirtildiği pek rastlanılan bir durum değildir. Gönderilen emirlerde genelde “*ıslah-ı nefis*” gibi tabirler kullanılarak sürenin ne kadar olacağını bilmediği ucu açık bir durum ortaya çıkmaktadır. Ancak bu vesika bize Ebubekir'in cezasının bir yıl süre ile olduğunu göstermektedir.

Arvad Adası'na çeşitli yerlerden sürgünler olduğu bilinmektedir. Yine elimizdeki vesikaya göre Halep'te kalpazanlık yapan dört kişinin Arvad Adası'na kalebend olunmaları emredilmiştir. Ele geçirilen bu dört kişi önce Halep Kalesi'ne hapsedilmiş daha sonra ise Arvad Adası'na sürgün edilmişlerdir (BOA, MD, DN:117, s. 11).

Eşkialık olayları sebebiyle de kişilerin cezalarını çekmesi adına Arvad Adası'na sürgünler yapılmıştır. Üzeyr Sancakbeyi ve Arvad Adası kadısına gönderilen hükümde Üzeyr Sancağı'nda Deli Şeyh İbrahim adlı bir şakinin etrafına kendisi gibi şakileri toplayarak yol kestiği ve ahaliye zulmettiği bildirilmiştir. Eşkialık yapan başta Deli Şeyh İbrahim ve etrafındakilerin yakalanarak Arvad Adası'na sürgün edilmesi ve kalebend olunması istenmiştir (BOA, MD, DN:117, s. 37). Yine devlet adına görevde bulunan kişilerin görevi kötüye kullanarak eşkıyalık yaptığı ve Arvad Adası'na sürgün edildiği görülmüştür. Örneğin; Kilis Voyvodası Mehmet, Kilis Ekrad aşiretlerinden bazı şakilerin Ağustos 1713 tarihinde karışmış oldukları eşkıyalık olaylarının önüne geçmiş ve gereken cezaları vermiştir. Ancak Kilis voyvodası Mehmet bu şakilerin yakınları tarafından tam bir yıl sonra yani Ağustos 1714 tarihinde intikam alma maksadıyla öldürülmüştür. Kilis Ekrad aşiretlerinden olan Okçu İzzeddinli, Şeyhli, Amiki, İştuvanlı, Koyun Oğulları, Kılıçlı, Alıccı Cemaati, Bektaşlı'ya bağlı şakiler Kilis'in batısında Zeytinlu bölgesinde bir araya gelip Kilis Voyvodası Hacı Mehmet'in sarayını beş yüz-altı yüz kadar eşkıya ile basmış kethüdasını, beş çukadarını öldürüp mal ve eşyalarını da talan etmişlerdir. Bu olayın cereyan etmesinin ardından bu suçu işleyenlerin ele geçirilerek gerekli olan cezanın verilmesi için Maraş Valisi Vezir Ali Paşa görevlendirilmiştir. Ayrıca Malatya mutasarrıfı olan Rışvanoğlu Mehmet'e de eşkıyanın yakalanması hususunda Maraş Valisi Vezir Ali Paşa ile birlikte hareket ederek yardımcı olması emredilmiştir (BOA, MD, DN:120, s. 112; Koyuncu, 2022, s. 193; Fidan, 2013, s. 87). Şeyhli Cemaati'nden olan İbrahim, İştuvanlı Cemaati'nden olan Hacı Kasım, Kör Hasan, Kara Halil vs. Okçu İzzeddinli Cemaati'nden olan Hacı Ömer, Köse Bekiroğlu ve Sarı Hüseyin oğlu vs. Amiki Cemaati'nden olan Deli Kasım oğlu Halil, Amcası oğlu Battal vs. gibi şakiler Kilis Voyvodası Hacı Mehmet'i öldürenler arasında yer almaktadır. Maraş Valisi Vezir Ali Paşa'ya Ağustos 1714 tarihinde gönderilen hükümde ismi zikredilen şakilerin ele geçirilip cezalarının verilmesi buyurulmuştur. Bu suça karışanlara yardım edenlerin ise Rakka Kalesi'ne kalebend olunması istenmiştir. Yine aynı tarihli vesikada Kilis Voyvodası Mehmet'i öldüren, şakilere yardım ve yataklık eden asker hüviyetli kişiler olan Yeniçeri Serdarı Ali, Deli Battal ve yine Yeniçeri Serdarı Abidin Çavuş ve kardeşi Ahmet gibi kişilerin mallarına el konularak aileleriyle beraber Arvad Adası'na sürgün edilmişlerdir (BOA, MD, DN:122, s. 76; Koyuncu, 2020, s. 234-235).

Halep Valisi İbrahim Paşa ve Arvad Adası Kalesi dizdarına gönderilen hükümde suçları sabit olan kişilerin Arvad Adası'na sürgün edilmeleri gerektiği ancak bu kişilerin sürgünden kurtulmak için firar ettikleri görülmektedir. Şugur ahali ve Kaymakam Hasan tarafından gönderilen arzuhalle Şugur ahalisinden olan Osman bin Muhammed, Abdülhadi bin Muhammed, Ahmet bin Abdullah, Ali bin İbrahim, İbrahim bin Ahmed, Kundakçı Mustafa, Abud bin Mazlum, Boyacı Osman vs. kişiler bölgede oluşturdukları fesatlar sebebiyle şikâyet edilmiştir. Gelen hüküm üzerine ismi geçen bu şahısların bir an önce yakalanarak bölge halkının güvenliği ve sıhhatinin sağlanması ve bu kişilerin Arvad Adası'nda cezirebend edilmeleri emredilmiştir (BOA, MD, DN:117, s. 58).

Sürgün edilen kişilerin bir daha suç işlemek şartıyla serbest bırakıldığını belgelerde görmekteyiz. Suç işlemek şartıyla serbest kalan bazı kişiler, buna uymayarak yine fitne ve fesada karışmışlardır. Bunun bir örneği olarak daha önce türlü türlü suçlara karışan ve işlediği suçlardan ötürü Bozcaada'ya sürgün edilmiş olan Kör Hüseyin adlı kişinin affedildiği ancak daha sonra İstanbul'da ikamet etmeye başlamasıyla birlikte tekrar fitne ve fesada karıştığı göze çarpmaktadır. Ayntab naibine gönderilen hükme göre iltimas ve hile ile naip tayini gibi görevlere istediği kişileri getiren bu kişinin "ıslâh-ı nefis" için Arvad Adası'na sürgün edilmesi emredilmiştir. Yeni bir emir gelene dek ve Kör Hüseyin adlı kişinin kendisini düzelttiği anlaşılana dek Arvad Adası'nda tutulması emredilmiştir (BOA, MD, DN:122, s. 63).

Önemli görevleri yürüten kişilerin de bu adaya sürgün edildiği görülmektedir. Kıbrıs ve Lefkoşa muhassılı aynı zamanda Arvad Adası naibine gönderilen hükümde İngiltere konsolosu tercümanı olan Konstantin adlı kişinin Arvad Adası'na sürgün edilmesi istenmektedir³. Adada bulunan Konstantin, türlü türlü fesatlara karışarak bozgunculuk yapmıştır. Kıbrıs ve Lefkoşa muhassılı aynı zamanda Arvad Adası naibine bildirilen hükümle beraber Konstantin'in günden güne artan, asayiş tehdit eden eylemlerinden dolayı Arvad Adası'na sürgün edilmesi istenmiştir. Konstantin adlı bu şahıs sadece asayiş tehdit etmekle kalmamış İngiltere ticaretinin de sekteye uğramasına sebebiyet vermiştir. Sürgün edilmesi emredilen Konstantin'in herhangi bir emir gelmeden bırakılmaması bildirilmiştir (BOA, C.HR., 163/8145). Bu eylemleri sebebiyle yaklaşık 6-7 ay kadar sürgün hayatı yaşayan Konstantin, bir daha İngilizlere karşı kanunsuz hareketlere girişmeyeceğini taahhüt ettiği için İngiliz elçisinin isteğiyle affedilmiştir (Demiryürek-Yazar, 2017, s. 127).

Arvad Adası dizdarına gönderilen bir hükümde Halep'te İngiliz tüccarı taciz eden ve mallarına tasallut eden iki Yahudi'nin Arvad Adası'na sürgün edilmesi istenmiştir. Halep'te bulunan tüccarın korunması ve bu tür olayların engellenerek Arvad Adası'na sürgün edilmesi emredilen iki Yahudi'nin yine bir emir gelene kadar bırakılmaması hususu vurgulanmıştır (BOA, Mora Ahkam Defteri, DN:2, s. 23). Yine İzmir Kadısı ve Arvad Adası naibine Şubat 1724 tarihinde gönderilen hükümde Yahudi bir simsarın İngiliz tüccara zulmetmesi hasebiyle cezası istenmiştir. İzmir'de ikamet eden bu simsarın İngiliz tüccarın iki bin kuruşluk ücretlerini vermediği gerekçesiyle Arvad Adası'na sürgün edilmesi istenmiştir (BOA, Mora Ahkam Defteri, DN:2, s. 31). Bu emir üzerine Arvad Adası'na sürgün edilen bu Yahudi tam bir yıl sonra af edilerek serbest kalmıştır (BOA, Mora Ahkam Defteri, DN:2, s. 32). İngilizler ile yaşanan sorunların ilerleyen yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Daha önce Yahudi kişilerin, İngiliz tüccara karşı işlediği suçlardan dolayı cezalarının verildiği görülmektedir. Bu defa da Ermeni bir kişi ile İngiliz konsolosu vekili arasında problem yaşanmıştır. Halep mollasına ve Arvad Adası naibine 1740 yılında gönderilen hükümde Ermeni Karakan oğlu Serkiz'in Arvad Adası'na sürgün edilmesi istenmiştir. Belgeden anlaşıldığına göre daha önce İngiliz konsolos vekili ile arasında bir olay geçen Karakan oğlu Serkiz, İngiliz konsolos vekiline iftira atmıştır. Gerekli tahkikatın yapılması ile birlikte Karakan oğlu Serkiz'in iftira attığı anlaşılmış ve Arvad Adası'na sürgün edilmiştir (BOA, Mora Ahkam Defteri, DN:2, s. 73).

³ Daha önce yapılan çalışmada bu durum ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca bkz. *Cezire-i Kıbrıs'da mütemekkin İngiltere konsolosu yanında nice seneden beru berâtila tercüman olan Konstantin nâm tercümanın bi't-defâ'ât fesâdâtı zâhir ve gûna gün hiyâneti sâbit olub hakkında emr-i şerîf sudûr itmîş iken mütenebbih olmadığından elçi-yi mûmâ ileyhî tarafından i'lâm olundukda azl ve tercümanlığı âhara tevcih olunduğu sinîn ile mesfûr bî-pervâ şirret ve hiyâneti izhâr ve ada-yi mezbûrede olan İngilterelüyü rencide ve tekdîr ve halefî olan tercümanı ve ebâ' ve akrabasını bî-vech-i şer'î gamz ve tecrîm itmekle İngiltere tüccarının ol havâlilerden inkitâ'sına bâdi ve mâl-ı mürîye noksan tertibine bâ'is olduğun bildirüb mesfûr Konstantin'in hiyâneti def' ve kendüsü ıslâh-ı nefis için Avret Adası'na nefy ve iclâ ve elçi-yi mûmâ ileyhî tarafından utlâk olmasını mutazammın arz olmadıkça utlâk olunmamak... Yazar, 2014, s. 41.*

Kalebend edilme, cezirebend edilme ve sürgün edilme gibi cezaların neden verildiğini yukarıda özetlemeye çalışmıştık. Bu cezaların verilme sebeplerinden birisi devletin yapacağı tahsilatı engellemektir. Buna binaen Kilis ve Azez mutasarrıfı Hüseyin, Arvad Adası naibi ve Arvad Adası dizdarına gönderilen hükümde Kilis kasabasında bozgunculuk yapan dört kişinin Arvad Adası'na sürgün edilmesi için emir gönderilmiştir. Kilis kasabası sakinlerinden olan Şeyh Hamudoğlu Abdullah, Şeyh Hamudoğlu Abdullah'ın oğlu Mehmet, Tomas Mehmet, Kör İmam Abdulkadir adlı kişiler kasabada bulunan halkı tahrik etmiş ve burada nizamı bozarak mirî emvalin tahsil edilmesini engellemişlerdir. Yaptıkları bu eylemlerden dolayı Arvad Adası'na sürgün edilmeleri ve burada ikamet ettirilmeleri konusunda kesinlikle taviz verilmemesi ve yeni bir emir gelene dek bırakılmamaları istenmiştir (BOA, AE, SMST.II., 303/24242). Bununla birlikte yine Halep mütesellimine, Kilis voyvodası Hafız Ali'ye ve Halep Kalesi Dizdarına 18 Eylül 1725 tarihinde gönderilen hükümde sadrazam çukadarlarından olan Gedik Mehmet, Kilisli Ali Ağa ve bunlara katılanların işlediği suçlardan dolayı cezalarının tertip edilmesi buyurulmuştur. Sadrazam çukadarlarından Gedik Mehmet ve Kilisli Ali Ağa Kilis haslarından tahsil edilmesi gereken mirî malın, sadrazam kalemiyelerinin ve mukataa faizlerinin tahsilinin iptal edildiğini iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Ekrad taifelerinden olan bazı şakileri de tahrik ederek ve kandırarak yanlarına alan Gedik Mehmet ve Kilisli Ali Ağa mirî malın tahsil edilmesini engellemişlerdir. Adı geçen kişilerin haricinde Köşker Ali, es-Seyyid Ahmet ve Muhammet Ali vs. kişiler de yine tahrike kapılarak bu suçu işlemişlerdir. Gedik Mehmet ve Kilisli Ali Ağa'nın haricinde toplam on dört kişinin sürgün ve kalebend edilmeleri söz konusudur. Halep mütesellimi ve Halep Kalesi dizdarından beş kişinin Halep Kalesi'ne kalebend edilmesi, Kilis voyvodası Hafız Ali'den de dokuz kişinin Arvad Adası'na sürgün edilmesi istenmiştir (BOA, MD, DN:132, s. 185). Diğer tüm belgelerde karşılaştığımız gibi gönderilmiş olan bu emirde de kalebend edilen beş kişinin ve sürgün edilen dokuz kişinin herhangi bir talimat gelmeden kesinlikle bırakılmaması konusunda ihtimam gösterilmesi buyurulmuştur.

Askerî sınıf içerisinde yer alan bazı kişiler zaman zaman fitne ve fesata sebebiyet vermekteydi. Buna bir örnek olarak, Erzurum Eyaleti mutasarrıfı, Gence, Şirvan seraskeri Vezir Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde Maraş Eyaleti tımar ve zeamet askerlerinin önüne düşerek Şamah-ı Gence arasında firar etmelerini teşvik eden dört alaybeyinin zeametlerinin ellerinden alınarak Arvad Adası'na sürgün edilmeleri emredilmiştir (BOA, MD, DN:133, s. 222).

Arapça'da sirkat, serika, eski Türkçe'de uğrulamak manalarına gelen hırsızlık, her toplum ve disiplinde engellemesi gereken bir suç olarak kabul görmüştür. Terim olarak ise hırsızlık, başkasına ait ve koruma altında olan belli kıymetteki bir malı mülk edinmek amacıyla gizlice almak manasına gelmektedir. İslâm hukukunda hırsızlık için had⁴ cezası uygulanmaktadır. Fakat bu suçun had kapsamı içine dahil olabilmesi için belirli şartların oluşması gerekmektedir. Bu koşulların oluşmaması durumunda ceza, ta'zir cezası olarak uygulanmaktaydı. Hırsızlık suçuna karşılık Osmanlı Devleti'nin uygulamasında da genel olarak had yerine ta'zir cezasının uygulandığı görülmektedir. Had cezasının uygulamaya konulması için gereken koşullar ağırdır. Bu nedenle genel olarak cezalandırma ta'zir kapsamı içerisinde uygulamaya konulmaktadır. Mesela Benderli Hatice ve Üsküdarlı Hafize sirkat töhmetiyle tutuklanmışlar ve Arvad Adası'na sürgünleri gerçekleşmiştir (Ünlü-Çeribaş, 2019, s. 541).

⁴ İslam hukukunda bazı suçlar için Kuran'da belirtilmiş değişmez cezalara "hadd" denir. Hadd başlıca Allah'a karşı işlenen suçlara konulmuştur. Bundan dolayı değiştirilemezler. Hadd kelimesinin çoğulu hudud'dur. Allah'ın haklarına karşı işlenen suçlar; hırsızlık, zina, şarap içmek veya sarhoş olmak, İslam dinini terk etmek gibi eylemleri kapsamaktadır. Bkz. İlhan Akbulut, "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 52/1, 2013, s. 173

Kadınların da adalara sık sık sürgün edildiği görülmektedir (Şahin, 2022, s. 60). Asitane kaymakamı ve Arvad Adası kadısına gönderilen hükümde Süt kuzusu lakaplı Burunsuz Ayşe adlı bir kadının işlediği suçlar gerekçesiyle gerekli cezanın tertip edilmesi istenmiştir. Ahaliden Mustafa adlı bir kişi rikâb-ı hümayuna gelerek iki kızının kaçırıldığını ve eşyalarının da gasp edildiğini arz etmiştir. Bunun üzerine yapılan tetkikler sonucunda Mustafa'nın iki kızını kaçırıp ve mallarını gasp eden kişinin Burunsuz Ayşe olduğu tespit edilmiştir. Ayşe, Mustafa'nın hem üç bin guruşluk malını gasp etmiş hem de Mustafa'nın kızlarını kaçırıp Edirne'de ikamet eden es-Seyyid Ebubekir adlı kişiye satmıştır. Ebubekir'in bulunup getirilmesi ve verdiği ifade doğrultusunda da Burunsuz Ayşe'nin Mustafa'nın kızlarını kendisine sattığını ifade etmiştir. Bunun üzerine ele geçirilen Burunsuz Ayşe de işlediği suçu şahitler önünde kabul etmiştir. Suçunun sabit olması hasebiyle de Ayşe'nin Arvad Adası'na sürgün edilmesi ve Mustafa'dan çaldığı eşyaların bir an önce teslim edilmesi emredilmiştir (BOA, MD, DN:128, s. 6).

19. yüzyılın ikinci yarısında yerel bir meclise sahip olduğu anlaşılan Arvad Adası'nda yaşayan halkın zaman zaman merkezi idareden bazı talepleri olmaktadır. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla ada halkı 1852, 1877, 1881, 1882, 1886, 1888, 1890, yıllarında yaptıkları türlü türlü başvurularda askeri mükellefiyette aklarını talep etmişti. Diğer taraftan arşiv kayıtlarına bu tarihler net bir şekilde yansımakla beraber 1857 yılına ait bir kayıta da yine ada halkının “daha evvel kur’ay-ı şer’iyye’den muaf tutulmak üzere gönderdikleri dilekçeden herhangi bir cevap alamadıklarını bildirmelerinden öyle anlaşılıyor ki bu tarihte de askerlikten muafiyetlerini isteyen bir başvuruları da vardı. Mesela 1877’de yaptıkları başvuruda ada halkı kendilerinden daha önce kur’a ve redif olarak asker alınmaktayken şimdi mustahfiz (koruma) olarak asker talep edildiğini, böyle bir şey olursa adada kadın ve çocuklardan başka kimse kalmayacağı, yani “kayıkları yüzdürecek kişi” kalmayacağını, bunun da adada yaşayanları açlığa mahkûm bırakacağını iletmişlerdi (Polat, 2013, s. 221).

Bununla birlikte adanın sosyal ve ekonomik yapısını yansıtan bir husus olarak sünger avcılığı göze çarpmaktadır. Ada sakinleri daha çok 1840’lı yıllarda başlayan sürgen avcılığı ile geçimlerini sağlamaktaydı. Ancak ilerleyen yıllarda Rum balıkçıların makine ile sünger avcılığı yapması ada ahalisini zor duruma düşürüyordu. Bu sebeple Arvad Adası balıkçıları Rum balıkçıların bu eylemlerinden men edilmesi için talepte bulunmuşlardır (Polat, 2013, s. 222-223).

Tüm bilgiler bir araya getirildiğinde ada halkının yaşamaya çok fazla elverişli olmayan bu adada hayatlarını devam ettirebilme adına çeşitli bazı imtiyazlar istediği görülmektedir. Ancak bu istek ve arzulara rağmen cevap alınamadığı da görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti’nde sürgün, iskân ve ceza yöntemi olmak üzere iki farklı şekilde uygulanmıştır. Birincisi özellikle Osmanlı Devleti’nin ilk yıllarında fetih edilen yerleri Türkleştirme adına belirli bir plan dahilinde bir grubu ya da topluluğu buldukları bölgeden çıkarıp farklı bir bölgeye iskân etmektir. Bu uygulamanın politik, sosyal ve ekonomik amaçları vardır. Sürgün uygulaması Osmanlı Devleti’nin geleneksel veya klasik dönemin başlarında daha ziyade fethedilen yerlerdeki halkın bir kısmının başka bir bölgeye gönderilmesi veya fetih sahasına Müslüman Türklerin sürgün yöntemiyle sevk edilip yerleştirilmesi şeklinde tatbik edilmekteydi. Amaç ele geçen bölgede Osmanlı Devleti’nin temsil gücünü arttıracak bir topluluk oluşturmaktır.

Sürgün aynı zamanda bireysel olarak işlenen suçlara karşı uygulanan bir ceza yöntemidir. İslam hukukunda suçlar had, kısas ve ta’zir olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Kısas kul hakkı, ta’zir hem kul ve hem kamu, had ise kamuya karşı yapılan kanuna aykırı eylemlerle

alakalıdır. Sürgün hem had hem de ta'zir için verilen bir ceza çeşididir. Temel amaç kamunun güvenliğini sağlamak, iktisadi ve sosyal hayatı canlı tutmaktır.

18. yüzyılın başlarından itibaren asayiş ve güvenlik sorununun kendini daha fazla hissettirdiği bir dönemde kişilerin işlediği suçlar dolayısıyla Arvad Adası'na farklı farklı bölgelerden sürgünlerin gerçekleştiği görülmektedir. Verilen bilgiler ve örnekler doğrultusunda genel manada sürülenlerin asayiş bozmak, halkı huzursuz etmek, yetki ve nüfuzu kötüye kullanmak, otoriteye karşı çıkmak, eşkıyalık, katl, gasp, yaralama, iftira gibi eylemler dolayısıyla buldukları bölgelerden uzaklaştırıldıkları görülmektedir. Sürülenlerin bir bölümü sürgün kararının haksız olarak verildiğini, bir bölümü ise ıslah-ı nefis olduklarını ifade ederek affedilmeyi talep etmiştir. Bu talepler sonucunda mazereti geçerli sayılabilecek olanlar veya ıslah-ı nefis etmiş olduğuna inanılmış olan kişiler affedilmiştir.

Kaynakça

I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vesikaları

- BOA, Ali Emiri, SABH.I., 144/9683. (H-02-09-1197- M-01-08-1783).
 BOA, Ali Emiri, SMST.II, 303/24242. (H-29-12-1173-M-08-06-1766).
 BOA, Cevdet Hariciye, 163/8145. (H-15-04-1144 -M.17-10-1739).
 BOA, Cevdet Belediye, 118/5868. (H-29-08-1178-M-21-02-1765).
 BOA, Cevdet Zabtiye, 16/776. (18-10-1121-M-21-09-1709).
 BOA, Cevdet Zabtiye 74/3665. (H-30-07-1123-M-13-09-1711).
 BOA, Cevdet Zabtiye 89/4444. (H-12-09-1144-M-09-03-1732).
 BOA, Meclis-i Vâlâ Riyaseti Defter (MVL), 24/4. (H-19-02-1274-M-09-10-1857).
 BOA, Mora Ahkam Defteri, DN: 2.
 BOA, Mühimme Defteri, DN: 115, 117, 120, 122, 128, 132, 133.

II. Araştırma ve İncelemeler

- Akbulut, İ. (2013), "İslam hukukunda suçlar ve cezalar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52/1, ss. 167-181.
- Aktan, A. (1999), *Memlûk-Haçlı münasebetleri*, Ankara: TTK Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1953), "Osmanlı İmparatorluğunda bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 15 Sayı: 1-4, 1953, ss. 209-237.
- Buzpınar, Ş.T. (2009), "Suriye", *DİA*, Cilt 37, ss. 550-555.
- Çeribaş, V. (2018), *33 numaralı kalebend defteri (s.1-133/H-1227-1229/M-1812-1814) (Metin ve İnceleme)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çetin, A. (2021), "Doğu Akdeniz'de Memlûk-Haçlı mücadelesinde Trablus şehri", *Türkiyat Mecmuası*, 31/1, ss. 185-197.
- Çiçek, A. (2013), "Türklerde iskan siyaseti", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Bilimler Dergisi*, 2/2, ss. 29-46.
- Daşcıoğlu, K. (2007), *Osmanlı'da Sürgün Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII.Yüzyıl)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Demiryürek, M. - Yazar, H., (2017), "Osmanlı arşiv belgelerine göre Kıbrıs'ta İngiltere Konsolosluğu (1700-1800)", *Bellekten*, 81/290, ss.89-134.
- Devellioğlu, F. (2010), *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Erim, N. (1984), "Osmanlı İmparatorluğu'nda kalebendlik cezası ve suçluların sınıflandırılması üzerine bir deneme", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 4/4, ss. 79-88.
- Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. (2011), Haz. Seyit Ali Kahraman, 9. Kitap 1. Cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Fidan, M. (2013), “1714-1715 tarihleri arasında Ayıntab’da sosyal, siyasî ve iktisadî yapı (65 numaralı Ayntab Şer’iye sicili’ne göre)”, *Asia Minor Studies*, 1/2, ss. 72-92.
- Galil, G. (1996), *The chronology of the Kings of Israel and Judah*, E.J. BRILL.
- İşbilir, Ö. (2019), “Kalebend”, *DİA*, ss. 5-7.
- Koyuncu, M., (2020), (Ed: Yunus Emre Tansü), “XVIII. yüzyılda Kilis ve çevresindeki aşiretlerin eşkıyalık hareketleri”, *Kurmancan Datka Anısına Türkiye ve Türk Dünyası Araştırmaları-IV*, Gaziantep, ss. 221-251.
- Koyuncu, M., (2022), XVIII. yüzyılda Kilis ve havalisindeki aşiretler (iskan ve eşkıyalık), (Ed: Doç. Dr. Serhat Kuzucu), Kilis: KİTAM Yayınları.
- Kuzucu, S. (2016), “Osmanlı Devleti’nin aşiretleri iskân politikası ve bir iskân bölgesi olarak Halep ve Rakka (XVIII. yüzyılda)”, *II. Ortadoğu Konferansları: Ortadoğu’daki Çatışmalar Bağlamında Göç Sorunu*, Kilis, ss. 598-607.
- Na’aman, N, (2005), *Ancient Israel and its neighbors interaction and counteraction*, Cilt 1, Penn State University Press.
- Şemseddin Sami, (2015). *Kāmûs -ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Türcan, T. (2010), “Sürgün”, *DİA*, Cilt 38, ss. 164-166.
- Polat, Ü. (2013), “Arvad: Doğu Akdeniz’de bir Osmanlı adası ve I. Dünya Savaşı’ndaki fonksiyonları”, *Bellekten*, 77/278, ss. 219-238.
- Ünlü M. – Çeribaş, V. (2019), “Kalebend defterlerine göre Osmanlı’da kadın mahkûmlar (1800-1815)”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 6/16, ss.535-553.
- Yazar, H. (2014), *2 numaralı Mora ahkâm defterine göre; Osmanlı İmparatorluğu’nda İngilizler (1717-1750)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara

Muğla İdadi Mektebi Binasının İnşaatı

Construction of Muğla High School Building

Mehmet TEMEL*

Öz

Ortaöğretim düzeyinde modern anlayışla eğitim vermek ve sivil yüksekokullara öğrenci hazırlamak amacıyla 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle kurulan mülki idadilerden biri de 1892 yılında Muğla’da açılmıştır. Eski bir binada eğitime başlayan idadi mektebinin fiziki koşullar nedeniyle öğrenci kapasitesinin düşük ve güvenlik riski oluşturması yeni bir bina inşasını gerekli kılmıştır. Fransız okulları normlarından esinlenilmekle birlikte yerel koşullara da uyumlaştırılmış neo-klasik tarz bir plan ve proje ile 1902 yılında temeli atılan okulun inşaatı, ek ödenekle birlikte 109725 kuruş sarf edilerek 1909 yılında tamamlanmıştır. İnşaat için keşif defteri ve münakasa pusulası hazırlanmış, eksiltme ihalesi ilanına ilgi gösteren olmadığı için bina emanet usulüyle yaptırılmıştır. İnşaat malzemeleri yerel kaynaklardan sağlanan iki katlı kâgir bina, 5 derslik, yemekhane, personel odaları ve diğer birimlerden oluşmaktadır.

Anahtar kelimeler: Muğla idadi mektebi, İnşaat, Keşif defteri, Maarif nezareti, Aydın valiliği.

Abstract

One of the high schools, which were established with the 1869 Maarif-i Umumiye Regulation, was opened in Muğla in 1892 in order to provide education at secondary education level with a modern understanding and to prepare students for civil vocational schools of higher education. Due to the physical conditions of the high school, which started education in an old building, the student capacity was low and there was a security risk, leading to the construction of a new building. The construction of the school, the foundation of which was laid in 1902 with a neo-classical plan and project inspired by the norms of French schools and adapted to local conditions, was completed in 1909 with the cost of 109725 kuruş, including additional allowances. For the construction, the estimation book and the negotiation note were prepared. Since no one showed interest in the tender announcement, the building was built with the trust method. The two-storey and masonry building whose construction materials were provided from local sources consisted of 5 classrooms, a cafeteria, staff rooms and other units.

Keywords: Muğla high school, Building, Estimation book, Ministry of national education, Aydın governorate.

Giriş

Ortaöğretim düzeyinde askeri ve sivil eğitim vermek üzere XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren kurulup yaygınlaşmaya başlayan idadiler Osmanlı çağdaşlaşma sürecinin modern kurumlarından biri olarak Türk eğitim tarihindeki yerini almıştır.

Harbiye ve Tıbbiye gibi askeri yüksekokullara öğrenci yetiştirmek üzere kurulan askeri idadiler 1846 yılından itibaren İstanbul, Edirne, Bursa, Şam, Bağdat gibi şehirlerde açılmaya başlanmış ve her ordu merkezinde kurulması amaçlanmıştır (Gülcü, 2018: s.108). 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kurulan ve eğitim süresi 3 yıl olan sivil idadiler ise nüfusu bin haneyi geçen yerlerde sivil yüksekokullara öğrenci yetiştirmek üzere 1874 yılından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır¹.

Muğla Sancağı’nda da 1892 yılında açılan ilk idadi mektebi 1864 yılında kurulan rüştiye mektebi binasının idadiye tahsis edilmesiyle eğitime başlamıştı (Eroğlu, 1939: s.154). 1890 yılında yapılan değişikliklerle sancaklardaki eğitim süreleri 5 yıla çıkarıldığı için Muğla İdadisi de gündüzlü ve 5 yıl eğitim veriyordu (Vurgun, 2020: s.97)². İdadinin eğitime

* Prof.Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. mehtemel239@gmail.com / ORCID:0000-0002-9577-8872

¹ İdadilerin kuruluş amaçları, tarihi gelişim süreçleri, müfredatları ve kuruldukları merkezler hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. Abdurrahman Gülmez, “Osmanlı Devleti’nde İdadiler”, *Sinerji Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 2, (2021), s.109-122; Cemil Öztürk, “İdadi”, *TDVİA*, C. 21, 2001, s.464-466. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin idadilerin kuruluşu ile ilgili maddeleri için bkz. *Düstür*, Tertip, I, Cilt II, s.190-191.

² Muğla İdadi Mektebi’nde verilen dersler, görev yapan öğretmenler ve 1895-1902 yılları arasındaki öğrenci sayıları için bkz. Ahmet Vurgun, “Maarif Salnamelerine Göre Mentеше Sancağında Eğitim-Öğretim (1898-

başladığı bina aslında eski ve yıkılmaya yüz tutmuş halde idi. Kötü fiziki koşullarda da olsa eğitim-öğretim 1899 yılına kadar harabe binada sürdürülmüştü. Bu şekilde daha fazla devam etmesi mümkün olmadığından, Aydın Valiliği tarafından 29 Ocak 1899 tarihinde Maarif Nezaretine gönderilen bir tahriratta, Muğla İdadi Mektebi binasının öğrenci ikamet edemeyecek duruma geldiği, öğrenci bulundurulmasının tehlike arz ettiği, kış mevsimi nedeniyle İlbahardan önce de tamirat ve genişletme çalışması yapılmasının mümkün olmadığı bildirilerek, öğrencilerin, Mentеше Sancağı Mutasarrıflığı tarafından geçici olarak aylığı 10 mecrediye ücretle kiralanın binaya nakillerine ve tahsis edilen meblağın harcanmasına izin verilmesi isteğinde bulunulmuştur (BOA, MF.MKT, 443/41, Lef.1).

Yeni bina kiralama ve nakil izin talebinin cevabı beklenmeden 7 Şubat tarihinde valilik tarafından nezarete gönderilen diğeri bir tahriratta ise okulun durumu öğrenci ve öğretmenlerin can güvenliği bakımından aciliyet oluşturmuş olmalı ki okulun yeniden inşasına kadar öğrencilerin aylığı 10 mecediyeye kiralanın binaya nakilleri için Mentеше İdare Meclisinin karar aldığı ve maarif müdürlüğünün de nakil kararının uygun olacağını bildirmesi üzerine gereğinin yapılması için ilgililere tebligatta bulunulduğu bildirilmiştir (BOA, MF.MKT, 443/41, Lef.2).

Aydın Valiliği'nin Maarif-i Umumiye Nezareti Mektûbî Kalemi'nden beklediği cevap 10 Nisan 1899 tarihinde gelmiş, gelen tahriratta, geçici olarak kiralanın hane için gümüş mecediyeye 19 kuruş hesabıyla aylık 190 kuruşun Mekâtib-i İdadiye Hane İcâresi Tertibi'nden ödenmesinin uygun olduğu bildirilmiştir (BOA, MF.MKT, 443/41, Lef.3-4). Şehirde idadi için kiralamaya uygun başka yeni bina bulunamadığından öğrenci kapasitesini karşılayamayacak kadar küçük ve eski kiralık binada iptidai mektebi öğrencileriyle birlikte eğitim sürdürülürken yeni bina inşası çalışmaları da hızlandırılmıştır.

Yeni İdadi Mektebi Binası İnşası İçin Hazırlanan Birinci Keşif Defteri

İdadi için yeni bir bina inşası çalışmaları öğrencilerin geçici kiralık binaya nakledilmelerinden bir yıl önce başlamıştı. Hatta vilayet ser mühendis muavini tarafından 1898 yazında ön keşif defteri hazırlanarak Aydın Valiliği'ne gönderilmişti. Eski binanın yıkılarak onun yerine inşa edilecek idadi mektebi binasının inşaat masrafının toplamının ön keşifte mecediyeye 19 kuruş hesabıyla 63000 kuruşa mal olacağı hesaplanmıştı. 1 Ekim 1898 tarihinde Aydın Valiliği'ne gönderilen keşif defteri ve tahriratta inşaatın emanet usulüyle yaptırılmasının zorunlu olduğu da bildirilmişti.

Tablo 1: Muğla İdadi Mektebi'nin Satırlandırılmış ve Çatılandırılmış Birinci Keşif Defteri (BOA, MF.MKT, 452/6, Lef. 9).

Mülkiye İdadi Mektebinin İnşaat Masrafları								
Malzemenin cinsi ve nevi	Ebadı			Makâdir (Miktarlar)	Vahid-i kıyasi-i fiyat Kuruş	Yekûn Kuruş	İcmal Kuruş	Mülahazat
	Tûlen	Arzan	Kadden					
Eski su havuzunun yıkılması, başka mahalle nakli ve diğer masrafların ustalık ücreti							1250	
Eski mektebin yıkılarak kullanıma elverişli malzemesinin ayrılması ve inşaat sırasında ustalara hizmet edecek amelenin günlük ücreti							1500	
Yeniden yapılacak mektebin temel kazımı				Metremikab-Gün 250 150	6	900		
Temel kâgiri				260 174	10	1740		Satış zemininden yarım metre yüksekliğe kadar
Birinci kat kâgiri				340 255	10	2550		
İkinci kat kâgiri				205 174	10	1740		
Adi moloz taşı				Yük 8000	0,50	4000		
Kireç				Kantar 1500	3,50	5250		
Kum				Yük 1500	1	1500	10750	
Dış merdiven basamakları için küfeki taşı				Yük 10	2,50	25		
Ustalık				Beher yükü	5	50		
Alt ve üst kat kornişlerine küfeki taşı				Yük 1000	2,50	250		
Ustalık				Beher yükü	5	500	825	
Sütun ve tezyinat-ı saire ile arsa için kullanılacak mermer taş				Yük 27	50	1350	1350	Nakliye ve ustalık birlikte
Cephe pencere kenarlarıyla dış kapı kenarına od taşı				Yük 107	7	749		
Ustalık				Günlük 110	10	1100		
Alt kat köşeleri için od taşı				Yük 84	7	588		
Ustalık				Günlük 48	10	480		
Üst kat köşeleri için od taşı				Yük 70	7	490		
Ustalık				Günlük 50	10	500	3907	
Müştemilat için gerekli 150 metremurabbai yere dönecek kayrak, beher metremurabbama iki yük				Yük 300	2	600	600	
							27112	Yekûn
Çıralı çamdan döşeme kirişi	5,50	0,15	0,12	Adet 175	5	875	27112	Nakl-i yekûn
Çıralı çamdan döşeme kirişi	5,20	0,15	0,12	150	5	750		
Çıralı çamdan döşeme kirişi	3,75	0,15	0,12	80	2,5	200		
Çıralı çamdan döşeme kirişi	4,75	0,15	0,12	175	5	875	2700	
Çıralı çamdan sütunluk döner	7	0,35	0,30	40	8	320		
Sütunluk döner	5,20	0,35	0,30	40	2	80	400	
Döşemelik taban tahtası	2,50	0,25	0,03	2500	2,25	5625	5625	

Üst ve alt kat bölme bağdadi duvarlarının ayrılmasıyla diğer müştemilatla kullanılacak direk	5,00	0,15	0,15	150	5	750		
Tavan kiremit ve müştemilat örtüleri için tavan tahtası	2,50	0,25	0,12	5000	1,25	6250	7000	
Çatılar için makaslık çember taban ince döner	6,00	0,20	0,15	10	15	150		
Kutla	5,00	0,15	0,12	30	5	150		
İnce döner	7,00	0,20	0,15	6	15	90		
Kutla	4,00	0,15	0,12	20	5	100		
Kutla	2,25	0,15	0,12	10	5	50		
İnce döner	7,00	0,20	0,15	6	15	90		
Kutla	4,00	0,15	0,12	20	5	100		
İnce döner	7,00	0,20	0,15	3	15	45		
İnce döner	7,00	0,20	0,15	3	15	45		
Kutla	2,50	0,15	0,12	10	5	50		
Üstünün ve kiremit altı tavanının örtüsü için dilme bahası				1500	1	1500		
Bağdadilerin bağlantısı için direk				400	2,5	1000	2500	
Kapı ve pencere kasaları için doğrama tahtası				600	3,5	2100		
Ustalık				Günlük 350	15	3500		
Döşeme dülger ustalığı				500	10	5000		
Makasları yerleştirmek ve müştemilat-ı saire için ustalık				200	10	2000	12600	
Kiremit bahası				23000	Beher bine 50	1150		
Cam				1000	2	2000		
Kapılara kilit				Adet 20	Beheri 20	400		
Kapılara menteşe				Adet 150	1	150		
Kapılara sürgü				Adet 100	2	200		
Çubuk demir, cephedeki üç pencere ile parmaklık saire icap eden mahallere				Kıyye 100	2	200		
Çivi				750	2,25	16,87		
Çerçevelere sürme bahası				Adet 200	0,50	100		
Taşları bağlamak için künd				Adet 400	0,50	200		
Taşları bağlamak için kurşun				Kıyye 100	2	200	6287	Yekûn 65094
Bölme çatıların doldurulmasıyla				Günlük 450	10	4500	65094	Nakl-i yekûn

duvarların iç ve dış sıva ustalığı						4500	
Olukluk çinko, ustalıkla beraber		Çinko Ustalık	Kıyye 300 Günlük 40	7 10	2100 400	2500	
Üst kattaki büyük salonun ve tavanın ustalıkla birlikte alçısı		Alçı Ustalık	Kıyye 200 Günlük 10	0,75 10	150 100	250	
Cepheden başka 3 yönün dış boyası için					300	300	
						72644 11200	Mecidiye 22,5 dan farkı
						61344 01481	Mecidiye 19'dan
						59863 03137	
						63000	Mecidiye 19 hesabıyla yalnız 63000

Aydın Valiliği tarafından 28 Ocak 1899 tarihinde Maarif Nezareti'ne gönderilen tahriratta liva mühendisinin keşfine istinaden okul inşaatının 63000 kuruşa mal olacağı bildirildikten sonra Menteşe Livası İdare Meclisi'nden Aydın Valiliği'ne gönderilen mazbata hakkında da bilgi verilmiştir. Mazbatada, meclisin inşaatın emanet usulüyle yaptırılmasını zorunlu gördüğü, inşaat esnasında binanın sağlamlığına, sarfiyata hakkıyla dikkat etmek üzere maarif komisyonu heyeti, mektep müdürü, Liva idare meclisi üyelerinden ve diğer uygun memurlardan oluşan bir komisyonun oluşturulacağı ve bu komisyonun fahri olarak her türlü yardımı yapacağı belirtilmiştir. Tahriratta, liva mazbatasının, keşifname ve haritaların ekte gönderildiği de ifade edilerek mektep inşasında gerekli kereste vs. levazımın satın alınması için en uygun zaman olması nedeniyle söz konusu meblağın sarfına izin verilmesi isteğinde bulunulmuştur (BOA, MF.MKT, 452/6, Lef. 4,5, 9).

Ödemenin gerçekleşebilmesi için keşifname ve malzeme defterinin usulüne uygun hazırlanıp hazırlanmadığının kontrol edilmesi amacıyla şehremaneti hendesehanesinden görüş alınması gerekiyordu (BOA, MF.MKT, 452/6, Lef.10). Kontrol edilmesi için Nezaret Mektûbî Kalemî tarafından İstanbul Şehremaneti Hendesehanesi'ne gönderilen defterle ilgili inceleme görüşü nezaretin te'kid yazısından sonra gecikmeli olarak da olsa 9 Temmuz 1899 tarihinde nezarete ulaşmış, inceleme sonucunda Muğla İdadisi keşif defterinin evsaf ve şeklinde yeterli açıklık bulunmadığı, inşaat malzemeleriyle ilgili fiyatların itidal derecesini gösterecek mahalli rayiç defterinin mevcut olmadığı, keşif defterinin usulüne uygun şekilde düzenlenerek rayiç defteriyle birlikte gönderilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA, MF.MKT, 452/6, Lef.11).

Hendesehanenin ilk raporunda belirtilmemiş olduğundan şehremanetinden nezarete gönderilen 17 Temmuz 1899 tarihli ikinci hendesehane müzekkeresinde keşif defterindeki eksiklikler tekrar hatırlatıldıktan sonra öncelikle Dâhiliye Nezareti'nden genel şekilde gönderilen numuneye uygun olarak bir keşif defterinin düzenlenerek Muğla Belediyesi tarafından da onaylanmış rayiç pusula ile birlikte gönderilmesi, eksiltmeyle talip bulunamayacağı gerekçesiyle inşaatın emanet usulüyle yaptırılacağı kararına rağmen Şûrâ-yı Devlet içtihadına uygun şekilde mutlaka açık eksiltme usulü yapılması, talibinin bulunmaması durumunda ise münakasa kamesinin düzenlenerek ilgili evraka derç edilmesi gerektiği bildirilmiştir (BOA, MF.MKT, 452/6, Lef.2).

İnşaatın bir an önce başlamasını sağlayabilmek amacıyla 1900 yılı Mart ayında aşağıdaki şartları içeren bir münakasa pusulasıyla hendesehanenin talep ettiği hususları da dikkate alan ayrıntılı bir ikinci keşif defteri hazırlanmıştır.

Münakasa Pusulası ve İkinci keşif Defteri

İdadi mektebi binasının inşasına talip müteahhitlerin uyması gereken kuralların belirtildiği pusulada inşaatta kullanılacak malzemenin kalitesinin yanı sıra, hak edişlerin ödenme takvimi ve genel masraflardan düşülecek kalemlere yer verilmiştir. Belirlenen koşullar şunlardır:

1. Müteahhit olacak kişi bu gibi bina vesaire inşaatında maharet kazanmış olacağı gibi, muteber ve şayan-ı kabul olabilecek kefil göstermeye mecburdur.
2. İnşaat ve ameliyatta kullanılacak taş, kireç, kereste, demir vs. gibi levazımat iyi cinsten olup fennen kabule şayan ve keşifname gereği olmalıdır.
3. Müteahhit, harita ve keşifnamede gösterilen açıklamalara itaat etmek zorunda olduğu gibi harita ve keşifnamede gösterilmesi mümkün olmayan bazı işlerin de fennen ve usulen inşasına zorunlu olacaktır.

4. Binanın temellerinin hafriyatı tamamlandıktan sonra fen memuru huzurunda vaz ve inşa olunacaktır.

5. Münakanın sonunda yani kesin ihale icrasıyla birinci taksitin ödemesi gününden itibaren sekiz ay zarfında ameliyat ve inşaatın tamamı son bulacaktır. Ancak havaların uygun olmadığı zamanda inşası mümkün olamayan boya, sıva vs. gibi inşaat, havaların uygun olduğu zamana ertelenebilecektir.

6. İnşaat bedelinin ödenmesi dört eşit taksitte olup ilk taksit kesin ihale icrasında, ikincisi, birinci katın tabanının tamamlanmasından sonra, üçüncüsü, örtünün, dördüncüsü de işlerin tamamının sona ermesinden sonra ödenecektir.

Tablo 2: Münakasa Pusulasındaki İnşaat Genel Maliyeti (BOA, MF.MKT, 452/6, Lef.12)

İcmal	150.482 kuruş
Mektebe ilave olacak arsa bedeli minha	012.000 “
Münakasa haricindeki ameliyat minha	004.500 “
Sim mecidiye 22 buçuk kuruş hesabıyla farkı minha	020.841 “
Sim mecidiye 19 kuruş hesabıyla münakasa	113.141 “

Bu ihalenin duyurusu şehirde münadi aracılığıyla ve bazı teşviklerle yapılmış ancak ilgi gösteren olmamıştır. İhaleye katılımın olmadığı, Muğla baş münadisi, Muğla belediye başkanının da içinde bulunduğu 6 belediye komisyonu üyesi ve Menteşe mutasarrıfının başkanlığındaki 9 komisyon üyesinin mühürleriyle kayıt altına alınmıştır (BOA, MF.MKT, 452/6, Lef.12) İkinci keşif defterinde ise inşaatın tüm birimlerinin ayrıntılı ölçüleri, kullanılacak malzemenin adı, özelliği, inşaat tekniği ile ilgili bazı bilgiler, münakasaya dâhil olan ve olmayan iş ve kalemler belirtilmiştir.

Tablo 3: Muğla İdadi Mektebinin İkinci Keşif Defteri BOA (MF.MKT, 452/6, Lef.14).

1	Eski mektebin mevcut binasıyla teferruatının yıkılarak enkazının dış mahalle konulması masrafı. 1500 kuruş											
2	İdadi mektebi binasının dört tarafı ve iç bölümlerinin yarısı toprak ve diğer yarısı kesme olarak kazılıp açılacak ve ortaya çıkacak toprak ve molozdan bir kısmı binanın alt katında avlu mahallinin yükseltilmesinde kullanılacak, kalan kısmı da dışarıda uygun bir yere taşınıp tesviye edilecektir. Açılan temellerin içi altılık çıralı çam ağacından bir kat ızgaralı taş, kum ve kireçli halis harçla zemine denk oluncaya kadar doldurulacaktır.											
Izgara inşaatı												
	Dûren	Arzan	Umkan	Temel hafriyat ve inşaatı	Kadden	Arzan	Tûlen	Kıyye	Direk adet	Kuruş	Para	
	103,00	1,00	2,00	Dış avlunun dört tarafıyla dışarıda som merdiven mahalli	0,15	0,15	5,00	6,00	70	420		
	24,00	1,00	2,00	Cami ve yemekhane iç bölüm mahalleri	0,15	0,15	5,00	6,00	45	270		
	47,50	0,70	2,00	Diğer iç bölüm mahalleri				2,25	10	22	20	
	174,50	2,70	6,00							712	20	
		Para	Kuruş	Miktar	Kıyye							
		20	12179	320,5	38,00							
		20	712	Izgara inşaatı								
		12892	00									
3	İnşa olunacak tüm dış avlu temelleri üzerine tek sövelik Akgedik taşından gerektiği kadar kurşunlu demirle bağlı som pabuçluk inşası											
	Kıyye	Kadden	Arzan	Dûren	Kuruş	Para						
	16,00	0,30	0,20	174,50	2792							
4	Pabuçluk temelleri üzerine dış tarafı Gevenes taşından, iç tarafı adi taştan yarı yarıya karıştırılmış kum ve kireçten oluşan halis harçla, içi, kum ve ketenli halis harçla sıvalı beyaz badana. Yüz cihetinde iki katın arasında ve pencerelerin etrafında yontma taş ile kapı ve pencerelerin boşluğu hariç olmak üzere sakf altına çıkıncaya kadar beden ve bölme duvarları inşası.											
	Dûren	Arzan	Kadden		metrem ikab							
	0,127	0,60	4,60		640							
	0,47	0,40	4,60	Alt kat	-51	(5) numara rada gösterilen pencere ve kapı boşlu						

						kları						
	0,127	0,40	4,00	Üst kat	589	Kuruş	Para	Kıyye				
	0,391	0,140	1,320			30039	-	51,00				
5	Beden ve bölme duvarlarından minhası lazım gelen pencere ve kapıların boşluğuyla yontma taş mikab miktarı											
	Adet	Tülen	Arzan	Kadden								
	26	1,40	0,60	4,00								
	6	1,20	0,60	3,80								
	8	1,20	0,40	2,40								
	33	1,25	0,50	3,10								
	02	1,10	0,60	3,60								
	03	1,70	0,30	4,90								
	01	2,00	0,60	4,70								
	2	1,20	0,50	3,00								
	6											
	1,10			3,00								
	0,40											
	3											
	710			3,00								
	0,60											
6	Kapı ve pencere boşlukları müstesna olmak üzere iki tarafı sıvalı, içi özlü kereste, adi harç ve molozdan oda, merdiven, çatı bölmeleri inşaatı											
			metremura bba				Düren	Arzan	Kadden			
			246,40				61,60	0,15	4,00			
	Kuruş	Para	63,00	(7) numarada gösterilen kapı ve pencere boşlukları								
	2567	20	18340	Kuruş 14,00								
7	Çatı bölmelerinden minhası lazım gelen kapı ve pencere boşlukları											
	metremu rabba	Adet	Tülen	Kadden								
	63	21	1	3								
8	Yukarıda inşası yazılı tüm temeller arasında olan binanın dış taş merdiven mahallinin temeli üzerine Gevenes mermer taşından ince tarak tesviyeli ve gerektiği gibi kurşunlu demir ve zıvana ile birbirine bağlı beden yönüne bitişik iki yarım pedestal. Üstü güzlük tomruktan kurşun ve zıvanalı olarak inşa edilecek som sütunlar											
	Kuruş	Para	Kıt'a	Kıyye		Tülen	Arzan	Kadden				

	680	-	2	340	0,60	0,30	1,00	Pedestal tabir olunan yarım kürsü	
					0,00	0,40	2,80	Üzerinin başlıkla beraber yarım sütunları	
9	Binanın tüm alt ve üst kat köşe mahallerine Akgedik taşının ikiye üç kesilerek birbirine demir, zıvana ve kurşunla bağlanmasıyla gövdeden kabartma köşe taşı inşası								
	Kuruş	Para	Adet	Kıyye	Arzan	Tülen	Kadden		
	2112	-	384	5,20	0,20	0,30	0,20	Alt kat	
	+2052	-	456	4,20	0,20	0,30	0,15	Üst kat	
	4164	-							
10	Binanın alt ve üst kat dış duvarları, kapı ve pencere mahalleri etraflarına yerli od taşından kurşun ve zıvana ile kabartma olarak söve ve kemer inşası								
	Kuruş	Para	Kıyye	Adet	Tülen	Arzan	Umkan		
	1904	-	28	68	2,10	0,22	0,18	Söve	Pencere
	2040	-	60	34	1,60	0,65	0,18		
	884	-	26	34	2,00	22	0,19	Kemer	Alt kat
	1584	-	24	66	1,80	0,22	0,18	Söve	Üst kat
	594	-	18	33	1,10	18	0,18		
	924	-	28	33	2,10	0,22	0,18	Kemer	33
	96	-	48	2	2,90	0,30	0,30	Söve	Cümle kapısı
	65	-	65	1	3,10	0,30	0,30	Kemer	
	204	-	34	6	2,50	0,25	0,25	Söve	3 kıta arka kapı
	+84	-	28	3	1,60	0,25	0,20	Kemer	
	8379	-							
11	Cümle kapısı ve iki pencere ve cephede Gevenes ve Eskihsar mermerinden tezyinat taşlarının konulmasıyla balkon ve binanın üst tarafında yontma mermerden parmaklık inşası								
	Kuruş	Para	Adet	Kıyye	Tülen	Arzan	Kadden		
	1220	-	1	1220	3,60	0,55	1,30	Cümle kapısı	
		-	4		2,20	0,15	0,15	Söve	
	840	-	2		1,80	0,55	1,10	Kemer ve üstü	
		-	2		1,20	0,15	0,10		
	1280	-	32	40	0,66	0,90	0,00	Parmaklık	
	440	-	8	5,5	8,00	0,30	0,12	Parmaklığın üst küpeştesi	
	880	-	8	11,00	8,00	0,32	0,25	Parmaklığın alt küpeştesi	
	2840	-	1	2840,00	13,50	0,30	0,80	Cephenin üst parmaklığı	
	+800	-	1	800	2,80	0,35	2,50	Arma mahalli	
	8300	-							
12	Cümle kapısına üç basamak ile bir eşik olmak üzere ince tarak tesviyeli Eskihsar mermerinden merdiven inşası								
	Kuruş	Para	Adet	Kıyye	Tülen	Arzan	Kadden		
	360	-	1	360	3,80	0,30	0,17	Alt basamak	

	288	-	3	144	2,45	0,30	0,17	İki üst basamak
	+196	-	1	196	1,76	0,60	0,17	Eşik
	844	-						
13	0,40 metre mesafesinde çirali çamdan döşeme kürsü üzerine güzelce rendelenmiş kuru tahtadan alt ve üst katı bindirmeli taban inşası							
	Kuruş	Para	Adet	Kıyye	Tülen	Arzan	Kadden	
	2025		270	7,50	5,50	0,12	0,15	Döşeme kirişi
	760		80	9,50	6,70	0,12	0,18	Döşeme kirişi
	3600		1440	2,50	2,20	0,25	0,03	Taban tahtası
	1728		342	12,00				Doğramacı yevmiyesi
	+315		140	2,25				Mih
	8428							
14	Alt ve üst kat odalarıyla hayat etrafında taban üzerine taban tahtadan süpürgelik ve tabandan 0,80 metre yüksek olarak yine taban tahtasından sandalyelik inşası							
	Kuruş	Para	Adet	Kıyye	Tülen	Arzan	Kadden	
	215		86	2,50	2,20	0,25	0,03	Taban tahtası
	192		16	12,00				Doğramacı yevmiyesi
	+20	10	9	2,25				Mih
	427	10						
15	Güzelce rendelenmiş baskılı Potamozlu tavan kirişi üzerine mihlanmış kuru tahtadan alt ve üst katın tavanı inşası							
	Kuruş	Para	Adet	Kıyye	Tülen	Arzan	Kadden	
	675		135	5,00	5,50	0,09	0,10	Tavan kirişi
	260		40	6,50	6,70	0,09	0,10	Tavan kirişi
	2835		1620	1,75	2,20	0,25	0,012	Tavan tahtası latalıkla beraber
	1848		154		12,00			Doğramacı yevmiyesi
	+315		140		2,25			Mih
	5933							
16	Tavan ile duvarların bitişik olduğu hatıllar boyunda 0,20 metre yüksekliğinde üç file tülü alçıdan korniş ile misafir salonunun alçıdan tavan süsü inşası							
	Kuruş	Para	Metretül	Kıyye	Tülen	Kadde n		
	1120		280	4,00	280	0,20		Korniş
	+585		31,50 metremura bba	18,00	6,50	0,50		Misafir salonunun süs inşaatı
	1705							
17	Güzelce rendelenmiş taban tahtasından ve korkuluğunun parmaklığı tornadan geçirilmiş keresteden merdiven inşası							
	Kuruş	Para	Adet	Kıyye	Tülen	Arzan	Kadden	
	360		30	12,00	5,00	0,20	0,20	Düver
	300		120	2,50	2,20	0,25	0,30	Taban tahtası

	33	30	15 kıyye	2,10					Mıh ve çivi
	300		1 adet	300,00	10,00	-	0,80		Korkuluk inşası
	330		1	330,00	8,00	-	2,50		Bölme inşası
	+144		12	12,00					Doğramacı yevmiyesi
	1467	30							
18	Kanatları ceviz tahtadan demir kasalıklı kilidiyle birlikte piştuvan, topluk ve aydınlığı demirden olmak şartıyla cümle kapısı inşası								
	Kuruş	Para	Adet	Kıyye	Tülen	Arzan	Kadden		
	1220		2	310,00	2,80	1,80	0,05		Ceviz tahtadan levazımatıyla birlikte kanat
	215		60	3,5					Demirden aydınlık inşası
	1430								
19	Mektebin teneffüşhane cihetinde kuru kalas tahtadan mermer işiyle birlikte ve gerekli demirleriyle üç kapı inşası								
	Kuruş	Para	Adet	Kıyye	Tülen	Arzan	Kadden		
	480		3	160,00	3,00	1,00	0,03		Oda kapıları inşaatı
20	Tahta kasalı taban tahtasından gerekli demirleriyle beraber oda kapıları inşası								
	Kuruş	Para	Adet	Kıyye	Tülen	Arzan	Kadden		
	3000		20	150	2,70	1,00	0,03		Oda kapıları
21	Çerçeveleri üçe bölünür kasa, çerçeve, cam, bini ve menteşe ile birlikte misafir salonuna üç pencere inşası								
	Kuruş	Para	Adet	Kıyye	Tülen	Arzan	Kadden		
	990		3	330,00	3,60	1,80			Pencere
22	Binanın dört çevre duvarına kasa, çerçeve, cam vs. ile pencere inşası								
	Kuruş	Para	Adet	Kıyye	Tülen	Arzan	Kadden		
	5168		34	152	2,80	1,20			Alt kat pencereleri
	+ 4785		33	145	2,25	1,25			Üst kat pencereleri
	9953								
23	Kasa, çerçeve, cam vs. ile birlikte iç pencereleri inşası								
	Kuruş	Para	Adet	Kıyye	Tülen	Arzan	Kadden		
	2000		20	100,00	2,00	1,00			İç pencereleri
24	Etrafı 0,20 metre ve tabandan tavana kadar ayaklı başlı olmak üzere çamdan, güzelce rendelenmiş iki sütun inşası								
	Kuruş	Para	Kıyye	Adet	Tülen	Arzan	Kadden		
	200		100	2	4,10	0,40	0,4		Sütun
25	Tavan, kapı, pencere, çerçeve, süpürgelik, sandalyelik ve sütun ahşap inşaatının güzelce macunlandıktan sonra üç bezir yağlı boya inşası								
	Kuruş	Para	metremura bba	Kıyye					
	2150		860	2,50					Boya inşası
26	1 metre yüksekliğinde çıkması olan, dışı sıvalı binanın cephe dışındaki üç tarafında tuğladan saçak inşası								
	Kuruş	Para	Metretül	Kıyye	Tülen	Arzan	Kadden		

	1600	-	24	25,00	64,00	0,50	1	Saçak inşası
27	Keresteleri kuru, kiremitleri Fransız mamulâtından olmak üzere tavan inşası							
	Kuruş	Para	Adet	Kıyye	Tûlen	Arzan	Kadden	
	360		12	30,00	6,00	0,25	0,30	Tavan kirişi
	82	20	33	2,50	1,20	0,20	0,20	Baba direği
	49		7	7,00	5,00	0,13	0,13	Çember taban
	308		44	7,00	5,00	0,12	0,12	Makas
	474		158	3,00	4,00	0,10	0,10	Direk
	1173		782	1,50	3,00	0,08	0,08	Sürgü dilme
	260		10	26,00	5,50	0,25	0,25	Tavan kirişi
	304		8	38,00	7,50	0,25	0,30	Tavan kirişi
	136		16	8,50	6,00	0,12	0,12	Makas
	51		3	17,00	4,50	0,20	0,25	Tavan kirişi
	18		6	3,00	3,50	0,12	0,12	Makas
	12		2	6,00	5,50	0,13	0,13	Çember taban
	2		1	2,00	3,00	0,13	0,13	Çember taban
	4000		8000	500,00 Bin adedi	0,40	0,20	-	Fransız tuğla
	810		360 Kıyye	2,25	-	-	-	Mih
	80		10	8,00	-	-	-	Tel
	558		62	9,00	-	-	-	Çinkodan oluk
	1102		92	12,00	-	-	-	Doğramacı yevmiyesi
	+276		46	6,00			-	Amele yevmiyesi
	10055	20						
Münakasaya dâhil olarak mektep binasından hariç inşaat								
28	Matbah, kömürlük ve odunluk inşaatı Temeli 0,70 derinliğinde, 0,30 ve 0,45 genişliğinde, 3,50 metre yüksekliğinde, 8,50 metre uzunluğunda içi sıvalı duvarla sınırlı, duvarı od taşından, tavanı tahta, bir kapılı, iki pencere, raf, çanaklık ve dolabıyla birlikte bir aşçı ocaklı, dışında bulaşıklık bir mutfak inşasıyla ona bitişik yine 3,50 metre yüksekliğinde ve 2,50 metre genişliğinde bir kapılı, yeri topraklı ve mutfakla beraber bir örtü altında bir odunluk ve bir kömürlük inşası. 3650 kuruş.							
29	Kademhane inşası Duvar temellerinin derinliği 1,10, genişliği 0,60, uzunluğu 25,00; duvarların ortalama yüksekliği 2,30, genişliği 0,40, uzunluğu 24,50; bölmelerin derinliği 0,70, genişliği 0,50, uzunluğu 13,00; diğer bölmelerin yüksekliği 2,30, genişliği 0,25, uzunluğu 13,00, 12 tahta kapılı, 12 ayak mermerli, tabanları od taşından ve uzunluğu 22 metre, kârizli, iki kör kapılı, genişliği 5,00 metre, uzunluğu 8,50 metre, kiremitli, örtü altında 12 odalı kademhane inşası. 5365 kuruş.							
30	Havuz ve suyolları inşası 47,00 metre uzunluğunda sıvalı kâriz, tunç burmalı, 5,50 metre uzunluğunda, 0,50 metre genişliğinde mermerli abdestlik, abdestliğin önü adi taş döşemeli, 5,00 metre uzunluğunda 5,00 metre genişliğinde kiremitli örtü altında ve yerden çukur içi çimento sıvalı, 3,00 kutruna, 0,80 metre derinliğinde havuz ve suyolu inşası. 1210 kuruş.							
31	Teneffühane arsasının tesviyesiyle abdesthane ve mutfaka gidecek geçidin örtü ve döşemesi inşaatı							

	2,50 metre genişliğinde 17,00 metre uzunluğunda döşemeli, örtüsü direk üzerinde ve kiremitli olmak üzere geçit; yine 17,00 metre uzunluğunda adi taş döşemeli, örtüsünün bir tarafı arka duvara dayanan ötü direk üzerine ve mutfak ile abdesthane arasında olan mahalli adi örtü ve döşemeli teneffüshane inşası. 2130 kuruş.									
32	Avlu duvarı inşası 80,00 metre uzunluğunda 3 metre yüksekliğinde, 0,30 metre genişliğinde, 0,60 metre derinliğinde temel üzerine avlu duvarı inşası. 3450 kuruş.									
	Münakasaya dâhil olmayan işler									
33	Öğrencilere mahsus 25 kıta 5 ve 7 gözlü kürsü ve hücre, yemekhane için 6 kıta bank, 7 kıta masa, resimhane için 6 kıta ve 4 gözlü kürsü, öğretmenlere mahsus 6 kıta kürsü ve masa, 24 sandalye, 7 yazı tahtası, 84 pencereye perdeler vs. inşası. 4500 kuruş.									
34	Teneffüshane arsasının genişletilmesiyle cimmastikhane inşası için mektebe bitişik arsanın istimlaki. 12000 kuruş.									
35	Mevcut enkazın değeri olup genel masraflardan düşülmesi gereken. 3800 kuruş									
	İcmal Sim mecidi 22 buçuk kuruş hesabıdır.									
	No	Kuruş	Para							
	1	1500								
	2	12892								
	3	2792								
	4									
	5	30039								
	6									
	7	2567	20							
	8	680								
	9	4164	-							
	10	8379								
	11	8300								
	12	844								
	13	8428								
	14	427	10							
	15	5933								
	16	1705								
	17	1467	30							
	18	1430								
	19	480								
	20	3000								
	21	990								
	22	9953								
	23	2000								
	24	200								
	25	2150								

	26	1600										
	27	10055	20									
	28	3650		Mektep binasından hariç olan işler								
	29	5365										
	30	1210										
	31	2130										
	32	3450										
	33	4500										
	34	+12000		Münakasadan hariç işler								
		154282	-									
		-3800		Mevcut enkazın değeri olup genel masraflardan düşülen								
		150482		İnşaatın genel yekûnu								

Menteşe Nafia mühendisinin hazırlayıp mühürleyerek onayladığı ikinci keşif defterinde mektebin inşaat maliyetinin 150482 olduğu hesaplanmıştır. Hendesehanenin önerdiği örneğe uygun olarak hazırlanan defterle münakasa pusulası Aydın Valiliği tarafından 5 Temmuz 1900 tarihinde nezarete gönderilmiş, münakasaya talip çıkmadığı da belirtilerek gereğinin yapılması istenmiştir (BOA, MF.MKT, 452/6, Lef.15).

Nezarete gönderilen defter ve pusulanın onaylandığına ilişkin haber beklenmekte iken nezaretten 6 Ağustos 1900 tarihinde tekrar valiliğe iade edildiğine ilişkin tahrirat gelmiştir. İade gerekçesinde, ilk gönderilen keşif defterinde 63000 kuruş olarak gösterilen masrafın ikinci kez gönderilen defter ve münakasa pusulasında 150400 küsur kuruşa yükselmesinin nedenlerinin açıklanmadığı, tüm masraflarda tasarrufa gidilmeye çalışılan bir dönemde bu kadar yüksek bir masrafın karşılanmasının mümkün olmadığı belirtilerek eski keşif dairesinden dışarı çıkmamak şartıyla usulüne uygun yeniden keşif icrası yapılarak hazırlanacak evrak ve eklerinin tekrar gönderilmesi istenmiştir (BOA, MF.MKT, 452/6, Lef.16).

İade tahriratu üzerine defterler üzerinde bazı düzenleme ve ıslah çalışması yapıldıktan sonra valilik tarafından 26 Kasım 1900 tarihinde tekrar nezaretine gönderilmiş, valilik tahriratında ilk gönderilen keşif defterinde inşaatın bazı birimlerinin gösterilmediği, inşasından vazgeçilebilecek olan birimler ayrıldıktan sonra yapılan yeni keşifte masrafların 87000 küsur kuruşa indirildiği, bundan daha fazla indirim de mümkün olmadığı belirtilerek bu miktarla tamirata izin verilmesi talep edilmiştir (BOA, MF.MKT, 452/6, Lef.17).

Prosedür gereği uygunluk onayı alınmak üzere nezaret tarafından 25 Nisan 1901 tarihinde tekrar şehremanet hendesehanesine gönderilen (BOA, MF.MKT, 452/6, Lef.18-19) defterler bu kez usule uygun bulunmuş, emanet usulüyle yaptırılmasını da Bâb-ı Âlî onaylamıştır. Ancak, mecdi 20 kuruş hesabıyla 87573 kuruş olarak gösterilen inşaat masrafı 83921 kuruşa indirilmiş, bu meblağ da sim mecdinin 19 kuruşa çevrilmesiyle 79725 olarak kesinleştirilmiştir. İçinde bulunulan yılın bütçesinde buna karşılık bulunmadığından 1902 yılının Taşra Kısmı İnşaat Tertibi'nden karşılanması kararlaştırılmış, henüz girmeyen yeni yılın bütçesinden sarfiyat uygulaması Şûrâ-yı devlet kararına aykırı olduğundan sarfiyat izninin gelecek yılın girmesiyle verilmesinin uygun olduğuna, Aydın valiliğine de yeni yılın girmesinden sonra tebligatta bulunulmasına karar verilmiştir. 19 Ocak 1902 tarihinde de valiliğe tahrirat gönderilmesi için Mektûbî Kalemine tezkere gönderilmiştir (BOA, MF.MKT, 452/6, Lef. 20-21).

Bu arada 79725 kuruşun 1902 yılı bütçesinden ödenmesi iznine ilişkin 23 Şubat 1902 tarihinde Sadaret tarafından Şûrâ-yı Devlet'e tezkere gönderilmiş ancak izin talep ekinde keşif defteri yer almadığı için Şûrâ-yı Devlet 1 Nisan 1902 tarihinde defterin gönderilmesini istemiş (BOA, MF.MKT, 452/6, Lef. 24), ilgili defter 17 Nisan 1902 tarihinde Şûrâ-yı Devlet'e gönderilmiştir (BOA, MF.MKT, 452/6, Lef. 25).

Eksik evrak gönderme, yeniden düzenleme talepleri, uygunluk raporlarının geç sonuçlanması gibi bazı nedenlerle uzayan sürecin ardından 24 Temmuz 1902 tarihinde Maarif-i Umumiye Mektûbî Kaleminden Aydın Valiliğine gönderilen tahriratta Muğla İdadi Mektebinin inşası için sim mecdiye 19 kuruş hesabıyla 79725 kuruş olarak kesinleşen meblağın harcanmasının Sadaret tarafından da 11 Haziran 1902 tarihinde uygun bulunduğu bildirildikten sonra Muğla'da oluşturulacak özel bir komisyon aracılığı ile emaneten yaptırılacak inşaat için sarf olunacak meblağın ait olduğu aylık cetvellerinin 1902 yılı inşaat sütununa kaydedilmesi, ikinci keşif defterinin evrak-ı müsbitesiyle (harcama belgeleri) beraber cetvele eklenerek gönderilmesi istenmiştir (BOA, MF.MKT, 452/6, Lef.26).

İdadi mektebi inşaatının 1902 yılında başlamasıyla birlikte Muğla Sancağı veya Aydın Vilayetiyle nezaret arasında 1906 yılına kadar inşaatla ilgili herhangi bir yazışmanın yapılmaması da dikkati çekmiştir. Ancak evrak işleyişinin kesintiye uğramasının nedeni yaklaşık dört yıllık bir aradan sonra Aydın Valiliği ve Maarif Müdürlüğü tarafından nezarete gönderilen tahrirlerden anlaşılabilir.

18 Aralık 1906, 14 Nisan 1907 ve 27 Haziran 1907 tarihlerinde Maarif Nezaretine gönderilen tahrirlerde inşaatın tamamlanması için gerekli olan 30000 kuruşun sarfına izin verilmesi istenmiştir (BOA, MF.MKT, 995/8, Lef.1, 2). Yine ilave 30000 kuruşun onayı için nezareten 11 Mart 1907 de Sadarete tezkere gönderilmiştir (BOA, ŞD, 222/31). Valiliğin 27 Haziran tarihli tahriratında, inşaatın tamamlanması için gereken söz konusu meblağın 1907 yılının inşaat tertibinden karşılanabileceğinin bildirilmesine rağmen henüz bir gelişme olmadığı, birçok akçe ve emek sarfıyla meydana getirilen mektep binasının 4 yıldan beri metruk bir şekilde beklediği, yıkılması durumunda yeniden bir masraf kapısı açmaması ve kiralık hanede eğitim gören öğrencilerin harabe binadan bir an önce kurtarılmasının sağlanabilmesi için inşaat mevsimi geçmeden harcama izni muamelesinin hızlandırılması talep edilmiştir (BOA, MF.MKT, 1009/87).

Bu yazışmalardan, 1902 yılında başlayan inşaatın 1903 yılında devam ettiği ancak ödenek yokluğundan mı yoksa başka nedenlerden mi valilik tahriratında belirtildiği gibi 4 yıl ilerlemeden beklediği anlaşılmaktadır.

Maarif Nezareti 21 Temmuz 1907 tarihinde Şûrâ-yı devlete bir tezkere göndererek aslında 45775 kuruş olduğu halde Liva idare Meclisi tarafından 30000 kuruşa indirilen meblağın harcanmasının uygun görülmesi talebinde bulunmuştur (BOA, ŞD, 222/32).

Nezaretin talebi, inşaatına başlanmış olan mektebin tamamlanabilmesi için muvazeneye dâhil karşılıktan ödenmek üzere 12 Kasım 1907 tarihinde toplantıya katılan 14 üye tarafından uygun görülmüştür (BOA, İ.MF, 13/71, Lef. 1). Sadaret tarafından da 20 Kasım 1907 tarihinde padişahın onayına arz edilen 30000 kuruşluk ilave meblağın 1907 yılının inşaat tertibinden ödenmesi 30 Kasım 1907 tarihinde uygun görülmüştür (BOA, İ.MF, 13/71, Lef. 2; BOA, MF.MKT, 1030/12, Lef.1)

Onay süreçleri tamamlandıktan sonra Maarif Nezareti tarafından 19 Aralık 1907 tarihinde Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğüne bir tahrirat gönderilmiş, tahriratta, 79725 kuruşluk ödemede olduğu gibi 30000 kuruşun mutemet kişilerden oluşan komisyon marifetiyle harcanması, aylık masraf cetvelinin inşaat sütununa dâhil edilmesi, onaylı harcama belgelerinin ve inşaat tamamlandıktan sonraki keşifname defterinin cetvele eklenerek Nezarete gönderilmesi istenmiştir (MF.MKT, 1030/12, Lef.2).

İnşaatla ihtiyaç duyulan kerestenin devlete ait ormanlardan ücretsiz sağlanabilmesine izin verilmesi için Aydın Valiliği, kerestenin cins, ebat ve miktarını gösteren mazbatayla birlikte 26 Ağustos 1908 tarihinde nezarete tahriratla başvuruda bulunmuş (BOA; DH.MKT, 1295/26) ancak 4 Ekim 1908 tarihinde gönderilen cevabi tahriratta bu gibi şehir ve kasabalarda inşa edilecek mektepler için gerekli kerestenin ücretsiz verilmesinin kurallara uygun olmadığı gerekçesiyle Şûrâ-yı Devlet'ten görüş alınması gerektiğine karar verildiği bildirilmiştir. Vilayetten ayrıca talep edilen kerestenin cins, miktar ve ebadını gösteren defterin mahalli idare meclisi tarafından düzenlenmiş ve onaylanmış bir mazbata ile gönderilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA, ŞD, 1433/14).

Yaklaşık 7 yıl süren inşaatın tamamlanmasının ardından 1916 yılına kadar yeni binasında eğitim veren idadi 1916 yılında sultaniye dönüştürülerek şehir içindeki Recai Güreli caddesinde bulunan tarihi binaya taşınmıştır (Eroğlu, 1939: 154; Türkeş, 1973: 107-108). Okulun sultaniye dönüştürülmesi sırasında Menteşe livasında tek okul bulunduğu, şehrin

düzgün bir yolunun bulunmadığı, terakkiyattan uzak kaldığı gerekçesiyle mutasarrıf Müştak Bey'in girişimiyle idadının maaş ve masrafları için muvazene-i hususiyeden kaynak ayrılmış ise de (DH.UMVM, 34/33, Lef.1) Dahiliye Nezareti 23 Şubat 1916 tarihinde gönderdiği tahriratla, sultanî mekteplerinin iptidai kısımlarıyla beraber tesis ve idaresinin devlete ait görevlerden olduğunu, muvazene-i hususiyeden okul için harcama yapılmasının uygun olmadığını, bugüne kadar sultanîlerin masraflarının Maarif Nezareti'nin bütçesinden karşılandığını belirterek sultanîye dönüştürülecek idadının masraflarının Maarif Nezareti tarafından karşılanamaması durumunda okulun dönüştürülmesinden vaz geçilmesini istemiş ve Muğla'nın bütçesini iade etmiştir (BOA, DH.UMVM, 34/33, Lef.2)

Sonuç

Rüştiye sonrasında ortaöğretim düzeyinde modern tarzda eğitim vermek ve sivil yüksekokullara öğrenci yetiştirmek amacıyla kurulan mülki idadilerden Muğla İdadi Mektebi'nde eğitim-öğretim faaliyetleri açılışından yeni binasına taşındığı 1909 yılına kadar 1864 yılında açılan rüştiye mektebi binasında sürdürülmüştür. Ancak bu binanın fiziki koşullarının elverişsizliği yeni bir mekân inşasını zorunlu kılınca yaklaşık 9 buçuk metre yüksekliğinde, 450 metre terbede, 5 dersane, 1 cami, 1 yemekhane, imtihan ve misafir salonu, müdür, öğretmenler, mubassır ve hademe odalarıyla gerekli diğer teknil müstemilatı da içeren, döşemesi zeminden 50 cm yüksekliğinde sağlam ve müstahkem bir bina inşa edilmiştir.

Osmanlı son döneminde nitelikli çağdaş eğitimle, rüştiye ve idadi mekteplerinin ülke genelinde yaygınlaşması için başarılı çalışmalar yapan Sadrazam Sait Paşa'nın "idadi mekteplerinin eşkâli ve taksimatı Paris mekteplerine uygundur" (Özgülven, 1990: s.236) şeklindeki görüşünde olduğu gibi neo-klasik tarzda, iki katlı ve kâgir olarak Fransız okulları normlarından etkilenilerek yapılmıştır.

İdadilerin, toplu eğitim için gerekli ders araç-gereçlerine, uygun boyutlarda geniş pencerelere, havadar, çağdaş derslik mekânlarına sahip olma gibi özellikleri¹ Muğla İdadisi için de geçerli olmakla birlikte Fransız tarzı planda bazı değişiklikler yapılarak ilk keşif defterinde yer almış olan bazı birimler ikinci keşif defterinden çıkarılmıştır.

Okulun inşası, kurumlar arası bürokratik yazışmalardaki gecikmeler, eksik evrak gönderimleri, usulüne uygun hazırlanmaması nedeniyle onayı alınamayan keşif defterinin yeniden hazırlanmak zorunda kalınması ve ödenek eksikliği gibi nedenlerle yaklaşık sekiz yılda tamamlanabilmiştir. Eksiltme ihalesine katılımın olmaması nedeniyle emanet usulüyle yaptırılan binanın inşaat malzemelerinin büyük çoğunluğu yerel kaynak ve imkânlardan sağlanmaya çalışılmıştır. İnşaatın 4 yıla yakın bir süre metruk bir şekilde beklemesinin ödenek yokluğundan mı yoksa dönemin siyasi ve ekonomik koşullarının engel olmasından mı kaynaklandığı anlaşılammakla birlikte keşif defterinin incelenmesinden, günümüzün inşaat analizleriyle benzerlik gösterdiği de anlaşılmaktadır. Günümüzde Kocamustafendi İlkokulu adıyla eğitim-öğretim faaliyetlerinin sürdürüldüğü idadi binası Muğla'nın dikkatle korunması gereken görkemli tarihi binalarından biri olarak ayakta durmaktadır (Bkz. Ek. 1-2).

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri, (BOA).

DH.MKT, (Dahiliye Nezareti Mektûbî Kalemî), 1295/26)

DH.UMVM, (Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahallîye ve Vilâyet Müdüriyeti Evrakı), 34/33, Lef.1,2.

İ.MF, (İrade Maarif), 13/71, Lef. 1,2.

¹ İdadilerin mimari özellikleri hakkında bilgi için bkz. Burcu Özgülven "İdadi Binaları", *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 82, (Ekim-1990), 236-239.

MF.MKT, (Maarif Nezareti Mektûbî Kalemi), 443/41, Lef.1,2,3,4.

MF.MKT, 452/6, Lef. 1-26.

MF.MKT, 995/8, Lef.1,2

MF.MKT, 1009/87.

MF.MKT, 1030/12, Lef.1,2

ŞD, (Şûrâ-yı Devlet Evrakı), 222/31.

ŞD, 222/32

ŞD, 1433/14.

Kitaplar ve makaleler

Düstûr, Tertip, I, Cilt II, s.190-191.

Eroğlu, Z. (1939). Muğla Tarihi.

Gülcü, N. (2018). “19. Yüzyılda Askeri Okullar ve Askeri Eğitim Sistemi”, Akdeniz

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (3), 104-113.

Gülmez, A. (2021). “Osmanlı Devleti’nde İdadiler”, Sinerji Uluslararası Alan Eğitimi Araştırmaları

Dergisi, 2, (2), 106-131.

Karaçay, Y. (2017). “Menteşe Sancağında Eğitim (1876-1908)”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Özgüven, B. (1990). “İdadi Binaları”, Tarih ve Toplum Dergisi, 82, 236-239.

Öztürk, C. (2001). “İdadi”, TDVİA, 21, 464-466.

Türkeş, Ü. (1973). Kurtuluş Savaşında Muğla.

Vurgun, A. (2020). “Maarif Salnamelerine Göre Mentese Sancağında Eğitim-Öğretim (1898-1904)”, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33, (1), 87-107.

Ekler

Ek. 1: Muğla İdadi Mektebi (Muğla Mentеше Kocamustafendi İlkokulu)

Ek. 2: Muğla İdadi Mektebi (Muğla Mentеше Kocamustafendi İlkokulu)

EDEBİYAT & LITERATURE

Klasik Türk Edebiyatında “Tiryâk-ı Fârûk”

“Tiryâk-ı Fârûk” in Classical Turkish Literature

Gülşah Gaye FİDAN¹

Öz

Klasik Türk edebiyatı İslam medeniyeti etkisinde ortaya çıkmış bir edebiyattır. Doğal olarak başta Kur’ân-ı Kerim olmak üzere, hadisler, peygamber kıssaları ve “Hulefâ-yı Râşidin” yani Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin hayatları ve menkıbeleri bu edebiyatın önemli kaynaklarından olmuştur. Çehâr-Yâr-ı Güzîn’den biri olan Hz. Ömer “Fârûk” lakabıyla anılmaktadır. Ayırmak, bölmek anlamına gelen fark kökünden türemiş olan Fârûk ismi; haklıyı haksızdan ayıran, adaletli anlamlarına gelmektedir. Bu yönüyle genellikle Hz. Ömer’in adaletine telmih edilmektedir. Tiryâk ise zehre ve bazı hastalıklara karşı kullanılan bir çeşit macun olup panzehirdir ve en etkili “tiryâk-ı fârûk”tur. Hayvan zehirlerinin ve zehirli içeceklerin etkisini yok ettiği için yani bedenle zehri ayırdığı için bu tiryâka fârûk ismi verilmiştir. Tiryâk-ı fârûk ile Hz. Ömer arasında ilişki kurulmasının nedeni ise “Fârûk” lakabının yanı sıra Hz. Ömer’in bir menkıbesidir. Rivayete göre bir gün Rum elçisi Hz. Ömer’e düşmanlarını öldürmesi için zehir hediye eder. Hz. Ömer ise kendinin en büyük düşmanının nefsi olduğunu söyleyerek zehri içer ancak zehirlenmez. Bu menkıbeye gönderme yapılarak Hz. Ömer’in panzehre ihtiyaç duymayıp, zehri vücudundan kendisinin ayırt edişini hatırlatılmaktadır. Bundan dolayı tiryâk-ı fârûk ile Hz. Ömer arasında bir ilişki kurulmaktadır. Klasik şiirde genel olarak Hz. Ömer adaletiyle anılmaktadır ancak bu çalışmada Hz. Ömer’in genel temayül olan adaleti dışında “Tiryâk-ı Fârûk” olarak zehir-panzehir bağlamında farklı bir kullanımı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, Hz. Ömer, Tiryâk-ı Fârûk.

Abstract

Classical Turkish literature is a literature that emerged under the influence of Islamic civilization. Naturally, especially the Qur'an, hadiths, stories of the prophets and "Hulefa-ı Raşidin", that is, St. Abu Bakr, St. Omar, Mr. Osman and St. Ali's lives and legends have been important sources of this literature. St. Ömer, one of Çehâr-Yâr-ı Güzîn, is known by the nickname "Fârûk". The name Fârûk, which is derived from the root of difference, which means to separate, to divide; means fair, who separates the right from the wrong. In this respect, generally St. Omar's justice is reminded. "Tiryak" is a kind of paste used against poison and some diseases, it is an antidote and the most effective one is "tiryâk-ı fârûk". Since it destroys the effects of animal poisons and poisonous drinks, that is, it separates the body from the poison, this tiryâk is called fârûk. The reason for establishing a relationship between Tiryâk-ı fârûk and St. Omer is a legend of St. Omer as well as his nickname "Fârûk". According to the rumor, one day the Greek ambassador gave Omer poison to kill his enemies. Omer, on the other hand, states that his own worst enemy is his soul, and drinks the poison, but he is not poisoned. By referring to this legend, it is reminded that St. Omer does not need an antidote and that he distinguishes the poison from his body. Therefore, a relationship is established between tiryâk-ı fârûk and St. Omer. In classical poetry, St. Omer is generally referred to as justice, but in this study, apart from the general tendency of St. Omer's justice, a different use of him as "Tiryâk-ı Fârûk" in the context of poison-antidote will be examined.

Keywords: Classical Turkish poetry, St. Omer, Tiryâk-ı Fârûk.

Giriş

İslam medeniyeti etkisinde vücuda gelmiş olan klasik Türk edebiyatı ürünlerinin beslendiği en önemli kaynaklardan biri Kur’ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed’den sonra Dört Halife olarak bilinen Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’nin hayatları ve sıfatları olmuştur. “Çehâr-Yâr-ı Güzin” ve “Hulefâ-yı Râşidin” başlıkları altında gerek manzum ve mensur müstakil eserler, gerekse de divanların içerisinde küçük hacimli mesneviler, kasideler gibi farklı nazım şekilleriyle işlenmiş pek çok şiir kaleme alınmıştır. “Türk kültür ve edebiyatında asırlar boyunca sadakat, adalet, edep, ilim, hikmet, ibadet, kahramanlık, cömertlik, züht gibi vasıfların önde gelen örnekleri olarak tanınmış; daima saygı ve övgüyle” (Ceyhan, 2006, s. 1) anılmışlardır. Şiirlerde daha çok Hz. Ebubekir Hz. Muhammed’e olan sadakati ve bağlılığı ile, Hz. Ömer adaleti ile, Hz. Osman haya sahibi

¹ Dr.Öğr.Üyesi. Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gozturk@gantep.edu.tr / ORCID: 0000-0001-5437-7565

oluşu ile, Hz. Ali ise “Allah’ın aslanı” sıfatı ve adaleti sağlayan keskin kılıcı Zülfikâr ile karşımıza çıkmaktadır:

Pâye-i sıdk u safâda mihr ü meh Bûbekr Ömer

Dahî Zinnûreyn lutfiyle mübeşşer rûz u şeb (Okçu, 2011, s. 82)

“Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer doğruluk ve safa mertebesinin ayı ve güneşidir; gece ve gündüz Hz. Osman’ın lütfuyla müjdelenmiştir.”

Pençe-i şîr-i Hudâdır mihr ü mehdîr Zülfikâr

Çeşm-i hussada bu mana günden ezhar rûz u şeb (Okçu, 2011, s. 82)

“Hz. Ali Allah’ın aslanının pençesidir, güneş ve aydır; gece gündüz bu mana kaygı gözünde zuhur etmiştir.”

Çehâr-Yâr-ı Güzîn, görüldüğü üzere beyitlerde çeşitli lakaplarla anılmaktadır; Hz. Ebubekir Sıddîk, Hz. Osman Zinnureyn, Hz. Ali Murtaza, Zülfikâr lakaplarıyla bilinmektedirler. Hz. Ömer’in lakabı ise “Fârûk”tur. Ayırmak, bölmek anlamına gelen fark kökünden türemiş olan Fârûk ismi; haklıyı haksızdan ayıran, adaletli anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2013, s. 439). Bir rivayete göre; Hz. Ömer, Hz. Muhammed’e gider ve davalarında haklı olduklarını, gizli yaşamamaları gerektiğini söyleyerek Kâbe’ye gitmek istediklerini dile getirir. Bunun üzerine Müslümanlar Hz. Muhammed’le birlikte birinin başında Hz. Hamza, diğerinin başında Hz. Ömer bulunan iki saf halinde Kâbe’ye giderler ve böylece Kureyş üzerinde büyük etki bırakırlar. Bu olay üzerine Hz. Muhammed o gün Hz. Ömer’i hak ile batılı ayıran anlamında Fârûk lakabını verir. Bir diğer rivayete göre ise Fârûk lakabı Hz. Ömer’e Allah tarafından verilmiştir: Bir Yahudi ile bir münafık arasındaki ihtilafı ilgili Hz. Peygamber Yahudi lehine hüküm verir. Bu hükmü kabul etmeyen münafık, Hz. Ömer’e başvurur. Hz. Muhammed’in hükmünü yok saydığını öğrenen Hz. Ömer münafığı öldürür. Bunun üzerine Nisâ suresinin altmışıncı ayeti nazil olur ve Hz. Ömer, Fârûk olarak isimlendirilir (Fayda, 1995, s. 176).

Hz. Ömer, İslam tarihinde adaletiyle, halifelik döneminde verdiği hükümlerdeki titizliğiyle bilinmektedir. Bu sebeple Türk edebiyatında genel olarak bu yönüyle ele alınmış, adaletin simgesi olarak vasedilmiştir. Bu çalışmada ise Hz. Ömer, zehir-panzehir bağlamında ele alınacak, tiryâk olma yönüyle Klasik Türk şiirinde kullanımını incelenecektir.²

Tiryâk-ı Fârûk

Tiryâk, zehre ve bazı hastalıklara karşı kullanılan bir çeşit macun olup panzehirdir (Aybet, 1989, s. 274). Panzehir, “tabipler arasında iki manâya gelir. Birincisi, ruh ve bedeni zehirlerden koruyan; ikincisi ise, taşlara dayalı olan devâlardır” (Eliaçık, 2012, s. 10). “İlkçağ’lardan itibaren devlet yöneticileri ve zenginler, zehirlenmelere karşı kendilerini korumak için zehrin etkisini azaltacak veya yok edecek arayışlara girmişler, dolayısıyla saray hekimleri ve diğer hekimler pek çok panzehir terkihi hazırlamışlardır” (Okumuş, 2007, s. 159). İbn Sînâ, “el-Kânûn fi’t-tıb” adlı eserinde, tiryakı yılan ve akrep sokmalarına karşı en etkili karışımlar olarak nitelemekte ve bunların içerisine değerleri taşların tozlarının da konulması nedeniyle en pahalı tüketim maddeleri arasında olduğunu dile getirmektedir. Eserde yer alan bilgiye göre tiryâkin içerisindeki maddeler önce dövülüp elekten geçirilmekte, sonra hepsi birden balla karıştırılıp macun haline getirilmekte ve toprak, kalay veya gümüşten yapılmış bir kapta saklanmaktadır. İbn Sînâ’nın kendisine ait “tiryâk-ı kebîr” ve “tiryâk-ı

² Çalışmada Kültür Bakanlığı e-divanlar bölümünde yer alan yaklaşık doksan divan taranmıştır. Arpaemini-zâde Mustafâ Sâmî, Azmizâde Hâleti, Karamanlı Aynî, Osman Nevres, Seyyid Vehbî, Vizeli Ramazan Behiştî olmak üzere altı divanda tiryâk-ı fârûk ve Hz. Ömer ilişkisi tespit edilmiştir.

sağır" adlı panzehir çeşitleri de bulunmaktadır (Okumuş, 2007, s. 159-160). Mâcîn-i tiryâk-ı erbaa, tiryâk-ı semâniyye, tiryâk-ı askerî gibi birçok çeşidi bulunan panzehrin en etkili tiryâk-ı fârûk'tur. Bu tiryâkı, Mağnis isimli bir hekim bulmuş, Enderumahis isimli bir hekim de bu karışıma yılan etlerini eklemiştir. Hayvan zehirlerinin, zehirli içeceklerin tesirini yok ettiği için yani bedenle zehri ayırdığı için bu tiryâka fârûk ismi verilmiştir (Onay, 2000, s. 442). Gelibolulu Âlî ise tiryâk-ı fârûku "Venedik şeker tortusunun melâsının en çok tutulan türünün adı olup ilaçların sultanı olarak ünlüdür" (Serदारoğlu, 2006, s. 171) şeklinde tarif etmektedir.

Klasik Türk şiirinde "tiryâk-ı fârûk"un zikredildiği gibi ilk anlamıyla kullanımı sıkça görülmektedir. Ancak tiryâk-ı fârûk ile Hz. Ömer arasında ilişki kurulmasını sağlayan Hz. Ömer'in "Fârûk" lakabının yanı sıra ona atfedilen bir menkıbesi olmuştur. Menkıbe kısaca şöyledir:

Hz. Ömer, halife iken bir gün mescitte oturmaktadır. Rûm kayserinin elçisi yanına gelir ve hediye olarak bir doğan, bir tazı ve bir şişe zehir getirir. Hz. Ömer'e "yâ halife! Bu tazı öyle bir tazıdır ki, her nereye salsan, avını yakalar, kaçırmaz. Bu doğan da öyle bir doğandır ki, hangi kuşa salarsanız, hemen yakalar. Hiçbir kuş pençesinden kurtulamaz. Bu şişe içinde olan zehir de öyle bir zehirdir ki, bir damlasını içen insan anında ölür, bunun ilâcı yoktur. Bu hediyelerin pâdişâhlar hazînesinde bulunması lâzımdır ve lâyıkdır" der. Hz. Ömer buyurur ki "kuş nedir ki, insan onunla meşgûl olup, ondan ne fayda sağlar. Ehl-i hâl olan onu eline alıp, amellerini boşa çıkarmaz" diyerek doğanın bağlarını çözüp sahraya salıverir. "Köpek nedir ki, insan ona tâlip olup, o mekrûhu evine koysun ve ardınca gezip, yürüsün" diyerek tazının zincirlerini çözüp onu serbest bırakır. Daha sonra içinde zehir olan şişeyi eline alıp "benim dünyâda nefsimden büyük düşmânım yokdur" diyerek zehrin tamamını içer. Elçi bunu görünce çok şaşırır, bir süre sonra gelip, Hz. Ömer'e bakar ve onun eskisi gibi sağlıklı ve selâmette olduğunu görür. Hemen yerinden kalkıp, Hz. Ömer'in ayaklarına yüzünü ve gözünü sürüp kendinin de Müslüman olmak istediğini söyler ve kelime-i şehadet getirerek Müslüman olur. Elçi o günden sonra, Rûm kayserine gitmeyip, geri kalan ömrünü Hz. Ömer'in hizmetinde geçirir (Seyyid Eyyûb bin Sıddîk, 2014, s. 121).

Beyitlerde bu menkıbeye telmihle Hz. Fârûk ve tiryâk ilişkisi kurulmuş, bir panzehir çeşidi olan tiryâk-ı fârûk ile zehrin etki etmediği Hz. Ömer anlatılmıştır:

Vizeli Ramazan Behiştî bir na'tında zulmü bir zehre, Hz. Ömer'in adaletini ise intikamdan yapılmış bir tiryaka benzetmektedir. Hz. Fârûk adaletiyle zulüm zehrinin etkisini ortadan kaldırmakla kalmamakta mazlumların intikamını da almaktadır. Behiştî aynı zamanda beyitte Hz. Ömer'in bu özelliğinin Hz. Muhammed'in terbiyesinden kaynaklandığını da dile getirmektedir:

Fârûk'ı dahı terbiyetüñdür kılan senüñ

'Adliyle zulm zehrine tiryâk-ı intikâm (Aydemir, 2018, s. 67)

"Fârûk'ı da adaletiyle zulüm zehrine intikam tiryâkı kılan senin terbiyendir."

Osman Nevres de bir na'tında Hz. Fârûk'un adaletini vücudu hastalıktan arındıran bir ilaca benzetmektedir. Onun adaletiyle vücutlar şifa bulmaktadır:

Birisi Hazret-i Fârûk'dur ki buldu temîz

Delîl-i 'adli ile 'illet ü şifâ-yı vücûd (Kaya, 2020, s. 43)

"Birisi Hz. Fârûk'tur ki adaletinin deliliyle hastalık temizlendi ve vücut şifalandı."

Karamanlı Aynî ise bir gazelinde sevgilisinin la'l gibi kırmızı dudaklarını içi tiryâk-ı fârûk dolu olan bir hokkaya benzetmektedir. Klasik Türk edebiyatında genel olarak sevgilinin

dudakları rengi dolayısıyla la'le benzetilir ve aşığa hayat bahşeden la'lin susuzluk giderici özelliği ile âb-ı hayât ilişkisi kurulur. Ancak burada şair farklı bir çağrışım yaparak tiryâke benzetmektedir. Tiryâk yapımında değerli taşların tozlarının kullanıldığı bilinmektedir, şair la'li de bunlardan biri olarak ele almaktadır. Aşığın derdi bir zehirdir ve bu derdin tek panzehri sevgilinin dudaklarıdır. O la'l dudakların ilacı, derd zehrinden daha kuvvetlidir; en etkili panzehir olan tiryâk-ı fârûktur. Aşığın derdinin dermanı yalnız sevgilinin dudaklarıdır, başka ilaç kâr etmez:

Hokka-i la'lünde ki dâru durur Fâruk olan

Derdimün zehrine tiryâkı anun ekber gelür (Mermer, 2020, s. 357)

“Fâruk olan la'l hokkasında ilaçdır ki derdimin zehrine onun tiryâkı büyük gelir.”

Aynî başka bir gazelinde yine sevgilinin ağzını tiryâk dolu bir hokkaya benzetmektedir. Sevgili bu özelliğiyle bütün zehirlerin panzehri; âlemin Fârûk'ıdır:

Bu gün 'âlemde oldur 'Aynî Fâruk

Dehân-ı hokkasıdur tûl-i tiryâk (Mermer, 2020, s. 443)

“Ey Aynî! Âlemde bugün Fârûk odur ki ağzının hokkası tiryâk doludur”

Karamanlı Aynî'nin divanında Hz. Ömer'i anlattığı Fârûk redifli bir gazeli de yer almaktadır. Şair burada da; tiryâk-ı fârûkun en etkili panzehir oluşuna bir telmih yapmaktadır. İnsanoğlunun isteklerini yani nefisini bir zehre benzeten şair, nefî isteklerden kurtuluşun bir tiryâk-ı fârûk olduğunu söylemektedir. Ölüm döşegindeki bir kişi için tiryâk-ı fârûka kavuşmak ne ise insanın kendi nefisinden kurtuluşu ruha verilen bir tiryâk-ı fârûktur. Ruh ancak bu şekilde zehrinden arınacak şifa bulacaktır:

Bulur cân hastası mânend-i tiryâk

Necâhundan necât olanı Fâruk (Mermer, 2020, s. 62)

“Ey Fârûk, isteklerinden kurtulan, can hastasının tiryâkini bulması gibi olur.”

Azmizâde Hâleti, Na't-ı Çehâr-Yâr-ı Güzin başlıklı mesnevisinde Hz. Ömer'i yaratılmışların en büyük tiryâkı olarak nitelendirmektedir. Tiryâk-ı ekber en büyük tiryâk olması nedeniyle tiryâk-ı fârûktur. Hz. Ömer de haklıyı haksızdan ayıran hükümleriyle bütün yaratılmışların tiryâkı olmuştur:

Birisi dahı Hazret -i Fârûk

Oldı tiryâk -i ekber -i mahlûk (Kaya, 2017, s. 63)

“Birisi de Hz. Fârûk ki o yaratılmışların tiryâk-ı ekber'i oldu.”

Seyyid Vehbî ise bir kasidesinde Hz. Ömer'in adil hükümlerinin bir tiryâk-ı fârûk niteliği taşıdığını dile getirir. Öyle ki bu hükümlerle yılan tabiatlıları, başları ezilmiş elleri donmuş hareket edemez hale getirmektedir. Hakkı bâtından ayıran Hz. Fârûk, bu yönüyle zehri vücuttan ayıran tiryâka benzemektedir. Özellikle yılan zehirlenmelerinde kullanılan ve zehri etkisiz hale getiren bu tiryâkın yapımında da yılanın ezilerek kullanıldığına bir telmih yapılmaktadır. Şair kasidesinde memduhunu Hz. Ömer' benzetmektedir. Memduhunun Hz. Fârûk gibi adil hükümleri, yılan tabiatlı, kötü insanları etkisiz hale getirmekte onların zehirleri haklı olanlara tesir etmemektedir:

O Fârûkî-nihâdun hâssa-i tiryâk-i ahkâmı

İder ser-kûfte dest-i füsürde mâr-tab'ânı (Dikmen, 1991, s. 32)

“Yılan tabiatlı olanları, o Hz. Fârûk tabiatlının hükümlerinin tiryâk niteliği, eli donmuş ve başı ezilmiş bir hâle getirir.”

Şeyhülislam Feyzullah Efendi için kaleme aldığı bir mersiyede de Seyyid Vehbî, zulmü zehirli bir yılan, Şeyhülislamı zehirden etkilenmeyen Hz. Fârûk’a, dergâhını ise zehirlenmiş hastaların tedavi edildiği bir şifahaneye benzetmektedir. Zulüm yılanı mazlumları zehirlerken Şeyhülislamın verdiği adil hükümler tıpkı tiryâk-ı fârûkun zehri vücuttan ayırdığı gibi haklıyı haksızdan ayırmaktadır. Bu nedenle de onun dergâhı zulüm zehriyle zehirlenmişler için tiryâk verilen bir hastahane olmuş, kendisi de zehirden etkilenmeyen Fârûk-ı ekber olmuştur:

Mesmûm-ı mâr-ı zulme şifâ-hâne dergehi

Fârûk-ı ekber olmuş idi zâtı gûyiyâ (Dikmen, 1991, s. 448)

“Sanki kendisi Hz. Fârûk; dergâhı ise zulüm yılanından zehirlenmişlerin şifahanesi olmuştu.”

Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî’nin bir rubaisinde, panzehir olarak değerli taşların da kullanımını görmekteyiz. Zira gelenekte değerli madenler ve taşlar ziynet eşyası olarak kullanılmalarının yanı sıra birer panzehir olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Şifâi Şaban Efendi Şifâiyye adlı eserinde bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Allah’ın, insanoğluna verdiği nimetlerinden birisi de taş türleridir ki her birinde sayısız faydalar vardır. Mesela altın ve gümüş hem ziynet eşyası, hem de insan mizaçlarına uygun özelliklere sahiptir. Yakut, la’l, elmas, zümrüt, mercan gibileri de zehri giderip hastalıkları önleyicidir. Kısacası, taşlardan kireç taşına varıncaya kadar her birinde insana birçok fayda vardır” (Eliaçık, 2012, s. 10-11).

Şair, rubâisinde zümrüdün panzehir olarak kullanımına bir telmih yapmaktadır. Eskiden toz haline getirilmiş zümrüt içirilmek suretiyle, zehirli hayvan; özellikle yılan sokmalarına karşı kullanılmaktaydı. Üzerinde zümrüt taşıyan kimseye de bu hayvanların yaklaşamayacağına, hatta zümrüdü gören yılan ve akreplerin kör olacağına inanılmaktaydı (Onay, s. 472). Rubaide şair sevgilinin yeşil ayva tüylerini renginden ve şeklinden dolayı toz zümrüde benzetmektedir. Zahid ise yılan yaradılışlıdır ve sevgilinin ayva tüylerini görünce zümrüdü gören yılanlar gibi gözleri kör olmuştur. Zümrüd tozu aynı zamanda bir tiryaktır ve yılanı benzeyen zahidin zehrinden sevgiliyi korumaktadır. Öyle ki Hz. Fârûk’un panzehrinin kendinden oluşu, zehri içtiği halde ona tesir etmemesi gibi sevgilinin zümrüt renkli ayva tüyleri de sevgiliyi yılan yaradılışlı zahidin zehrinden korumakta, tıpkı Hz. Fârûk gibi panzehre ihtiyaç duymadan zehir ona etki etmemektedir:

Rûyında görüp sebz hat-ı ma’sûkî

Pâ-zehr ile yâd itmeyelüm Fârûkî

Her zâhid-i mâr-hilkatün kûrligine

Ey dil görelüm zümürüd-i meshûkî (Kutlar Oğuz, 2017, s. 383)

“Ey gönül! Sevgilinin yüzünde ayva tüylerini görüp panzehir ile Fârûk’ı anmayalım; her yılan yaradılışlı zâhidin körlüğünde toz zümrüdü görelim.”

Sonuç

Çehâr Yâr-ı Güzîn’den biri olan Hz. Ömer klasik Türk şiirinde genel olarak adaleti ile anılmaktadır. Bu çalışmada ise farklı bir yönüyle ele alınmış Hz. Ömer’in “fârûk” lakabından yola çıkılarak “tiryâk-ı fârûk” ile kurulan bağlantı örneklendirilmiştir.

Taranan divanlarda tespit edilen beyitler genel olarak na’larda karşımıza çıkmakta, Çehâr-Yâr-ı Güzîn başlığı altında diğer halifelerle birlikte Hz. Ömer’in de anlatıldığı şiirlerde

yer aldığı görülmektedir. Bu şiirlerde her bir halife kendine has özellikleriyle anılırken Hz. Ömer'in adaletinin bir tiryâk gibi insanlara şifa oluşu ele alınmaktadır. Bunlardan farklı olarak kasidelerde şairlerin memduhunun adaletini Hz. Fârûk'a benzetmesi yoluyla yaptığı telmihler bulunmaktadır. Memduh, Hz. Ömer gibi adil hükümler vererek haklıyı haksızdan ayıran, zehri vücuttan temizleyen tiryâk-ı fârûk gibi topluma şifa bahşetmekte bulunduğu mertebeyi bir şifahaneye çevirmektedir. Bir rubaide ve bir gazelde de yine Hz. Ömer'in adaletli hükümlerinin tiryâk-ı Fârûk olarak ele alınışı görülmektedir.

Ayrıca bu şiirlerde Hz. Ömer'in adaletinin zulüm zehrine tiryâk oluşu dışında "Fârûk" lakabıyla düşmanlarını öldürmesi için kendine hediye edilen zehri, "en büyük düşmanım nefsim" diyerek içmesi ve zehrin kendine hiç tesir etmemesi menkıbesiyle de ilişki kurulduğu görülmektedir. Hz. Fârûk kendisi bir tiryâk olduğu için ayrı bir tiryâke ihtiyaç duymamakta, yılan yaradılışlı düşmanların zehirleri ona tesir etmemektedir.

Kaynakça

- Aybet, N. (1989). *Fuzuli Divanı'nda maddî kültür*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aydemir, Y. (2018). *Ramazan Behiştî Divanı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0>
- Ceyhan, A. (2006). "Dört seçkin dost'un portresi" Cevrî İbrahim Çelebi'nin Hilye-i Çihâr-Yâr-i Güzin'i, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4,1,1-28.
- Dikmen, H. (1991). *Seyyid Vehbî ve divanının karşılaştırmalı metni*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Düzlü, Özlem (2018). *Seyyid Vehbî Divanı'na göre 18. asırda Osmanlılarda sosyal hayat*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Eliaçık, M. (2012), Şifâ'iyeye adlı esere göre dağ keçisi ve yılanda panzehir özellikli taşlar, *İdil*, , 1, 5 / 1, 8-31.
- Fayda, M. (1995). Farûk, *DİA*, İstanbul, 12, 176-177.
- Kaya, B. A. (2017). *Azmizâde Hâletî Divanı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0>
- Kaya, B. A. (2020). *Osman Nevres Divanı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76247,osman-nevres-divanipdf.pdf?0>
- Kutlar Oğuz, F. S. (2017). *Arpaeminizâde Mustafa Sami Divanı*, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56084,arpaeminizade-mustafa-sami-divanipdf.pdf?0>
- Mermer, A. (2020). *Karamanlı Aynî Divanı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78478,karamanli-ayni-divanipdf.pdf?0>
- Okçu, N. (2011). *Şeyh Gâlib Divanı hayatı-edebî kişiliği-eserleri-şiirlerinin umumî tahlili*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Okumuş, N. (2007). Panzehir, *DİA*, 34, 159-160.
- Onay, A. T. (2000). *Eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Parlatır, İ. (2014). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınları.
- Serdaroğlu, V. (2006). *Sosyal hayat ışığında Zâtî Divanı*, İstanbul: İsam Yayınları.
- Seyyid Eyyûb bin Sıddîk (2014). *Menâkıb-ı çihâr yâr-ı güzîn (dört halîfenin üstünlükleri)*, İstanbul: Hakikat Kitâbevi.

İkinci Yeni Şiiri Bağlamında Ece Ayhan'ın Poetikası

Ece Ayhan's Poetics in the Context of the İkinci Yeni Poetry

Yakup GELİR*

Öz

İkinci Yeni şiiri, 1950 sonrasında ortaya çıkmış bir şiir hareketidir. İmgenin konumu, dili alışılmışın dışında kullanma, söylemin üstlendiği çoğul anlam, şiirin omurgasına yerleşmiş kültür, felsefe, tarih, coğrafya ve modern bireyin anlatımı İkinci Yeni şiirinin başlıca hususlarıdır. Bu özellikleriyle İkinci Yeni şiiri, Türk şiir serüveninde dikkat çeken bir yere sahiptir. Çünkü şiir sanatını içerik ve biçim bakımından farklı yorumlayarak yeni bir şiir anlayışına kapı aralamakla Türk şiir geleneğinde bir kırılma noktası oluşturur. Bu bağlamda İkinci Yeni, duyarlılıkla örülü, insanı ve çağı önceleyen, yer yer gelenekle ilişkili ve anlam sahalarını genişleten bir konum edinirken; şiir anlayışına yönelik eleştirilere karşı cevaplarda da dikkate değer bir sorumluluk üstlenir. Uzun süren bu savunularda; şiir sanatına verilen önem, bu şiir anlayışına duyulan güven, şiirin anlam olarak muhkem örülüğü, en önemlisi İkinci Yeni'nin poetik kodları ortaya çıkar. Bu belirlemelerle şiir mecrasında yer edinen İkinci Yeni şiirinin temsilcilerinden biri Ece Ayhan'dır. Ayhan'ın tema, dil ve imge bakımından inşa ettiği anlam evreni İkinci Yeni ile örtüşür. Bu şiir evrenin içerisinde tarih, dil, kültür, felsefe, müzik ve coğrafya ile örülü bir anlam dünyası bulunur. Şiirini bu kavramlara yaslayan Ayhan, poetik anlamda İkinci Yeni anlayışı ile paralel ilerler. Zaman zaman bu şiir anlayışının söylem ve anlam olanaklarını zorlasa da yine de İkinci Yeni'nin anlam dünyasına dâhil bir şiir söz konusudur. Bu çalışmada İkinci Yeni şiiri bağlamında Ece Ayhan'ın poetikası irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ece Ayhan, İkinci yeni, şiir, Poetika, Modern şiir, Duyarlılık.

Abstract

İkinci Yeni poetry is a poetry movement that emerged after 1950. The position of the image, the unusual use of language, the plural meaning assumed by the discourse, the culture, philosophy, history, geography and expression of the modern individual embedded in the spine of the poem are the main issues of the İkinci Yeni poem. With these features, the İkinci Yeni poem has a remarkable place in the adventure of Turkish poetry. Because by interpreting the art of poetry differently in terms of content and form, it creates a breaking point in the Turkish poetry tradition by opening the door to a new understanding of poetry. In this context, while the İkinci Yeni has acquired a position knitted with sensitivity, prioritizing the human and the age, sometimes related to tradition and expanding the fields of meaning; He also assumes a remarkable responsibility in responding to criticisms of his understanding of poetry. In these long-lasting defenses; The importance given to the art of poetry, the trust in this understanding of poetry, the strong knit of poetry in terms of meaning, and most importantly, the poetic codes of the İkinci Yeni appear. Ece Ayhan is one of the representatives of the İkinci Yeni poetry, which has gained a place in the poetry medium with these determinations. The meaning universe that Ayhan constructed in terms of theme, language and image overlaps with the İkinci Yeni. Within this universe of poetry, there is a world of meaning woven with history, language, culture, philosophy, music and geography. Leaning his poetry on these concepts, Ayhan progresses in parallel with the İkinci Yeni understanding in poetic sense. Even though it sometimes challenges the discourse and meaning possibilities of this understanding of poetry, there is still a poem that is included in the meaning world of the İkinci Yeni. In this study, Ece Ayhan's poetics will be examined in the context of the İkinci Yeni poem.

Keywords: Ece Ayhan, İkinci Yeni, Poem, Poetics, Modern poetry, Sensitivity.

Giriş

1950'den sonra ortaya çıkan ve önceki şiir örneklerinden farklılık içeren, “şiirsel yoğunluğun olduğu bir zamana tanıklık eden”, öncüleri Sezai Karakoç, Cemal Süreya, Ece Ayhan, İlhan Berk, Turgut Uyar ve Edip Cansever olan şiir anlayışına İkinci Yeni adlandırılması yapılır (Arslan, 2016, s. 1351). “Batının avangard ve modernist sanatçılarından etkilenen” bu şiir anlayışın temsilcileri, ilk başlarda birbirinden habersiz olmalarına karşın dil, anlam, imge, söylem konusunda benzer bir tutuma sahiptirler (Geçgel, 2002, s. 75). Diğer bir ifadeyle ‘topluluk üyeleri, bir bildirgelerinin olmamasına rağmen belli ilkeler doğrultusunda bir araya gelerek dil anlayışlarında aykırılıklar meydana getirmişlerdir.’ (Kara, 2013, s. 453) Bu, kendilerine dönük eleştirilere karşı cevaplarda ve şiir anlayışlarının tartışılmasında

* Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, yakup.gelir@hotmail.com / ORCID: 0000-0002-9204-0768

birbirine yakın tavır sergilemelerini ve birbirinden haberdar olmalarını sağlar. Bu tutumlarında onların benzer kavramlar etrafında söylem ürettikleri, şiiri örmeye birbirine yakın bir anlatım benimsedikleri görülür. Şiire yaklaşımlarının temelinde; estetiğin öncelenmesi, dilin alışılmışın dışında kullanımı, imge ve duyarlılık gibi kavramlar öne çıkar. Bu farklı yaklaşımdan ötürü İkinci Yeni şiirinin Türk şiir serüveninde, “Tanzimat sonrası süreçte egemen çizgiden apayrı bir poetik ark açtığı ve modern şiirin başlamasında önemli bir basamak olduğu” bağlamında dikkate değer bir yeri vardır (Karaca, 2010, s. 7). Ortak bir yaklaşımın yanında “her şairin kendine özgü, bireysel bir poetik yönelime sahip” oluşu ve bunu İkinci Yeni içerisinde bütünlüklü olarak görmesi, bu şiir hareketini daha ilginç kılar (Karadeniz, 2015, s. 40). Öngördükleriyle Türk şiirine farklı bir bakış sunan İkinci Yeni aynı zamanda anlam, dil ve gerçeklik bağlamında politik bir karşıtlık da içermektedir. Bu anlamda “Tanzimat’tan bu yana süregelen pozitivist gerçekliğe, onun diline ve anlam dünyasına karşı çıktığı söylenebilir.” (Karadeniz, 2015, s. 63) Böylelikle Tanzimat ile başlayan edebiyatta değişim hamlesi, İkinci Yeni’de kimi kavramlar bağlamında karşıtlık içerse de paradoksal bir biçimde bu değişim daha farklı boyutlara taşınır. Sözelimi İkinci Yeni şiiri, 19. yüzyıldan beri parçalı ve yer yer gri bir zeminde görülen modernizmin bütün veçheleriyle görünür kılınmasıdır. Duygu, düşünce, kent ve duyarlılık kavramları çerçevesinde şiirin modernist argümanlarla örülmesidir. Diğer bir tabirle güçlü bir söyleme sahip edebi sürecin modernizmle entegre edilişi demektir.

Öncelikle bu şiir hareketinde, şiirin konumu dikkat çeker. Şiir; insani durumla ilişkili, farklı kavramlarla diyalogu mümkün kılan, bünyesinde birçok ifade barındıran, örtük olarak düşüncüyü önemseyen özelliklerle belirir. Bu anlamda şiir, duygu ve düşüncenin dengeli olduğu bir sanat şeklinde konumlandırılmaya çalışılır. İkinci Yeni’nin belirgin bir özelliği olarak tanımlanabilecek bu yaklaşım, şiiri salt şiir sanatıyla özdeşleştirir. “Şiiriyet ve edebiyat içi kültürün” ön plana çıktığı bu durum, şiirin örülmesinde bazı kavramların dengeli olmasını öngörür (Akkanat, 2000, s. 342). Diğer bir ifadeyle şiir, arka planı düşünsel ve duygusal olarak güçlendirilmiş sanat şeklinde tasavvur edilir. İkinci Yeni’de ön plana çıkan diğer bir kavram, estetikdir. Tema, kelimelerin seçimi ve yüklendiği anlam, ifadeler arasındaki ilişki, anlamın şiirdeki konumu, kısacası şiiri oluşturan tüm paydaşların şiir içindeki rolü ve şiirin ‘dizeye indirgenmeyip bütünlüklü görülmesi’ estetiğe işaret etmektedir (Asiltürk, 2006, s. 116). Bu çerçevede İkinci Yeni şiirinde, estetiğin etkin bir konumu mevcuttur. Estetiğin öncelendiği İkinci Yeni’de dilin kullanımı, mevcut dil olanakların ‘özerk bir şiir diline’ evrildiği (Armağan, 2012, s. 116) “radikal” bir tutum benimser (Karaarslan, 2015, s. 1). Süregelen dil-anlam ilişkisi, farklı bir şekilde tezahür eder. Dil, ilk karşılaşılan anlamın dışında başka anlamların da olabileceğini salık verir. Bunun bilinçli bir biçimde ifadeye yerleştirildiği ve böylece birden fazla mananın mümkün olabileceği öngörülür. Bu çerçevede “konuşma diline, yaygın/ortak dile sırt çevrilir, soyut bir dile ulaşmaya çalışılır.” (Bezirci, 1987, s. 14). Dil-anlam ilişkisi dışında söz dizimine de müdahale ile mevcut söz diziminin haricine çıkılarak farklı bir cümle yapısı tercih edilmiştir. Bu belirlemeler ışığında “günlük dil çeşitli yollarla deforme” edilmekte ve böylece şiir unsurlarının “baskısıyla günlük dil yoğunluk, vurgu, çarpıtma, kısaltma” şeklinde tezahür etmekle “dramatik dil farkındalığıyla nesnelere daha algılanabilir hale getirildiği” gözlemlenir (Eagleton, 2014, s. 18). Böylelikle İkinci Yeni’de anlam, imge ve söylem olarak değişen, dönüşen bir dille karşılaşılır.

Düşünce ve duygunun yansıması olan imge, şiirin temasını, anlamını ve söylemini güçlendiren ve etkin kılan bir konumdur. Kendisine biçilen rolden ötürü metinde sorumluluk üstlenen imge, şiir unsurları içerisinde anlama dinamizm kazandıran öğedir. Çünkü imge kuruluşu itibarıyla metnin, farklı kültür, ifade ve kavramlarla ilintili olmasını sağlayarak, söylemin yerleşikliğini ve güçlü kılınmasını öngörür. Bu çerçevede “bünüyle

imgeye dayanan” İkinci Yeni’de imge; kuruluşu, içerdiği anlam, ilintili olduğu kavram ve ifadeler bakımından kendine has özellikler taşımaktadır (Kul, 2007, s. 512). Başka bir deyişle bu şiir anlayışında imgenin oluşumu ve kullanımı bir sürece tâbi olarak gerçekleşir. Kısaca, ‘özgün imge avcılığı İkinci Yeni şiirinin belirgin özelliklerinden biridir.’ (Asiltürk, 2006, s. 238). Eklemek gerekirse ‘modern şiirin kurucu ögesi imgenin Türk şiirinde bu anlamda ön plana çıkması, İkinci Yeni ile olduğu söylenebilir.’ (Kul, 2007, s. 512) İmgeye ilaveten İkinci Yeni şiirinde duyarlılık da önemli bir yer tutmaktadır. Bu şiir anlayışında duyarlılık, insan ve tabiat etrafında gelişir. Öncelikle insani durumun bütün yönleriyle sanat duyarlılığı bağlamında irdelendiği görülür. Daha doğrusu insanın içinde bulunduğu koşullar anlatılırken, tabiata da aynı şekilde yaklaşılır.

Yukarıda özelliklerine kısaca değinilen İkinci Yeni şiir hareketi, anlayış olarak temsilcilerinin şiirinde vücut bulur. Bu perspektiften hareketle Ece Ayhan’ın şiiri ele alındığında İkinci Yeni anlayışı çerçevesinde gelişen bir şiir söz konusudur. Şiir sanatının konumu, dili kullanım tarzı, imgenin yeri gibi unsurlar, İkinci Yeni ile bağdaşan bir hususiyet barındırır. İkinci Yeni gibi Ece Ayhan’ın da şiir anlayışı ciddi eleştirilere maruz kalır. Bu anlamda Ece Ayhan’ın poetikası İkinci Yeni poetikası gibi savunma niteliğindedir. Özellikle kendilerine yöneltilen “ütopik sanatsal konformizm suçlaması” karşısında sert bir direnç gösterirler (Gelir, 202, s. 1028). Sanat formu bağlamında gelişen bu savunular, hem İkinci Yeni düzleminde hem Ece Ayhan şahsında şiir sanatının geldiği boyut açısından önemli veriler içermektedir. Çünkü gelişen tartışmalar ve yayımlanan yazılarda başlıca şiirin konumu sonrasında tema, anlam, dil, imge gibi şiirin unsurları hakkında mühim bulgulara rastlanır. Bu anlamda şiirin, farklı bir mecrada ilerlediği söylenebilir.

İkinci Yeni’nin en özgün şairi olarak bilinen Ece Ayhan, şiir hakkındaki görüşlerini çeşitli platformlarda açıklayarak şiirin inşa sürecini, şiir unsurlarının konumunu, ifadelerin arkasındaki kültür, düşünce ve duygunun ne olması gerektiğini izah eder (Bezirci, 1987, s. 99). Ayhan’ın görünürde dağınık ve farklı kavramlarla ilintili poetik görüşleri, birbirini tamamlayan, bir potada eriyen, bütünlüklü bir şiir evreni biçiminde belirir. Burada modern dünyayı çözümlemeye çalışan, insani durumu dikkate alan, insan ve tabiat duyarlılığı ile örülmüş, sanatsal estetiği önceleyen bir poetik anlayış söz konusudur. Ece Ayhan, bu anlamda gelişen poetik görüşlerini *Şiirin Bir Altın Çağı* (1993), *Başbozuk Günceler* (1993), *Aynalı Denemeler* (1995), *Dipyazılar* (1996), *Morötesi Requiem* (1997), *Sivil Denemeler Kara* (1998) adlı kitaplarında kaleme almıştır.

Ece Ayhan’da Şiir, Şair, İmge/Kurgu ve Dile Dair Belirlemeler

Şiir sanatına yönelik birbirinden farklı tanımlamalar söz konusudur. Bu tanımlamaların belirgin özelliği, şairin poetik anlayışını yansıtmasıdır. Bu anlamda şairin şiir tanımı, onun şiir sanatına bakışının göstergesidir. Türk şiirinde, şiir sanatının mahiyetine, ne olduğuna dair birçok tanımlama mevcuttur. Bu tanımlamalardan birinin sahibi olan Ece Ayhan, “Biraz genel geçerliliklere aykırılık taşıyan bir tanımdır belki ama, bence şiir denilen şey, dilde bir ‘nesnel karşılıklar’ toplamı(dır).” cümlesiyle nesnel karşılıkla ilişkili bir şiir tanımı yapar (Ayhan, 1996, s. 59). Bilinen tanımlamaların dışına çıkan bu ifadeler, şiirde nesnel karşılık kavramına odaklanarak, şiiri; insan, tabiat, duyarlılık ve yaşamla ilişkilendirir. Diğer bir ifadeyle dünyada karşılığı olan şiir şeklinde betimlenen nesnel karşılık, kimi zaman ‘nesnel bağlaşıklık’ olarak adlandırılmıştır. Kavramı ilk kullanan T.S.Eliot’a ait olan aşağıdaki ifadeler, Ayhan’ın kastettiği mana ile örtüşür:

Coşkuyu sanat biçiminde dile getirmenin tek yolu, ona bir “nesnel karşılık” bulmaktır. Başka bir deyimle, o belirli coşkunun örneği olabilecek bir nesnel dizisi, bir konum, bir olaylar zinciri bulmaktır. Öyle ki, duysal yaşantı çerçevesinde algılanacak o olguların verilmesiyle coşku birdenbire uyandırılmış olsun. (...) Sanatın “zorunluluğu”, ortaya konanlarla, duyulan coşkunun tam bir karşılıklı denge halinde olmasını gerektirir.(Eliot’tan aktaran. Dirlikyapan, 2002, s. 24-25)

Kavrama yönelik tanımlamalara bakıldığında yukarıdaki açıklamalara paralel ifadeler söz konusudur. Örneğin, “anlamın eksiksiz olarak ortaya çıkması için metnin algısal, sezgisel ve bilgisel özellikleri içeren metindışı nesnel bağlaşıklar (objective correlative) bağlamına oturtulması gerekir.” sözlerinde anlam, nesnel bağlaşıklar üzerinden merkeze alınarak metin algı, sezgi ve bilgi olarak yaşamla ilintilendirilir (Dirlikyapan, 2002, s. 24-25). Bu açıklamalardan hareketle şiirle yaşam arasındaki güçlü bağlar kodlanırken, aynı zamanda onun gerçeklikten soyut olmadığı da imlenir. Toparlamak gerekirse “şiir içindeki nesnelere, içindeki yaşam biçimleriyle, ilişkilerle ve daha bir sürü ögeyle oluşturulur.” (Erdal Öz’den akt. Şen Elmas, 2010, s. 29). Bu, şiirin yaşamla olan güçlü bağlarını ortaya koyar.

Şiirin tanımını nesnel karşılıklarla ifade eden Ece Ayhan’ın kendi şiirinin anlaşıldığı noktasında sarf ettiği sözler, bir nevi şiirin tanımını ihtiva etmektedir. Şiirin anlam ve insani durumu aktarma konusunda sahip olduğu olanaklar “Şiirlerimin, belirli bir şiirin, anlaşılmasının güçlüğü olgusu ise başka nedenlerdendir; ayıralım, ayırt edelim bunu. İnsan zihninin sınırları şiirle de genişler ve bilinen şeylere yeniden işte o varılan sınırdan bakmak değil midir biraz da şiir.” sözleriyle belirtilir (Ayhan, 1996, s. 63). Ece Ayhan, bu belirlemelerle şiirin “yer yer tamamen kapalı oluşu(na)”, anlaşılma güçlüğünün nedenlerine, şiirin zihin üzerindeki etkisine ve şiirle sağlanan perspektife dikkat çeker (Asiltürk, 2006, s. 217). Şiire tanımlama üzerinden sağlanan bu konum, şiirle yaşam arasındaki sıkı bağı vurgulamanın yanında şiirin işlevinin ne olduğuna da kapı aralar. Bu doğrultuda Ayhan, “İşlevsiz bir şiir hiç olmamıştır yeryüzünde, insan tarihinde.” ibaresiyle tarihin her döneminde şiirin işlev yüklendiği kanaatindedir (Ayhan, 1996, s. 59).

Bu söz, şiiri insan tarihiyle paralel görmekte ve şiirin bilinene farklı bir bakış getirdiğini ima etmektedir. Sanatçı bu sözü ifade ederken tarihsel anlamda şiirin iki yönüne işaret etmektedir. Bunların ilki, yukarıda da belirtildiği gibi şiirin her zaman sınırların dışına çıkarak bir bakış edinmesi diğeri ise şiirin muhalif kimliğidir. Özellikle 1956 sonrasında şiirde bunun belirgin bir biçimde görüldüğü düşüncesi “Şiir, bilinsin ki, dünyaya, kente, babaya, okula değil yalnızca (özellikle 1956’dan sonraki günlerde) öğrencilere de, oğullara da, hemşerilere de, insanlara da bozuk çalar. Şiire de bozuk çalar.” cümlesiyle belirtilir (Ayhan, 1996, s. 51). Bu ifadelerden, şiirin yeni ve farklı bir bakış edinmeye yönelimi anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle kent gibi çağla özdeş ve çağ baskısını hissettiren atmosferin, iktidarı ve disiplin edilmeyi temsil eden baba ve okulun dışına çıkmaya çalışan şiirde, bu muhalif kimlik genelleşir. Bu çerçevede mevcut olana karşıt konumlanan 1956 sonrası şiiri, insanla uyumlu, insanı merkeze alan bir söylemin peşindedir. Bu söylemin oluşmasında etkin unsurlardan perspektif söz konusu olduğunda toplumsallık ve özgül kavramları şiirde konuşlanır. Bu iki kavram üzerinden açıklanan perspektif, çağı ve gerçekliği içine alarak şiire farklı bir boyut kazandırır. Bu anlamda Ece Ayhan, “...biz ‘toplumsal mertlik’ üzerine de direnerek duruyoruz. Yani ki, yaşayan bu çağdaş şiirin bir dolu başka başka boyutları var, ‘Şiirin içerisinden ve içerden bir perspektif’ ve ‘şiirin özgül perspektifi’ (...) sonra sözcüklerin, (hecelerin bile) kokuları, tadları, renkleri vardır.” sözleriyle çağdaş şiirin diğer bir tabirle İkinci Yeni şiirinin durduğu yeri betimler (Ayhan, 2001c, s. 68). Bu anlatımlara göre çağdaş şiirin somutlaştığı İkinci Yeni, toplumsal sorunlara duyarlı, şiir sanatını önceleyerek içerden özgül bir perspektif edinen; bunların neticesinde kelimelerin, kokuya ve tada büründükleri bir şiir anlayışıdır. Sonraki açıklamalarında perspektif kavramına yoğunlaşan Ece Ayhan, kavramı diğer disiplinlerle ilişkilendirerek bir sonuca ulaşmaya çalışır. Örneğin, “Resmin yörünge, perspektif kurallarının düşüncenin perspektifi (mantığı) ile şiirde oluşturulmasıdır, biçimlenişidir ‘şiirin perspektifi’” cümlesiyle perspektif, resim sanatı ile düşüncüyü şiirde yoğuran bir faktör şeklinde belirir (Ayhan, 1996, s. 64). Başka bir ifadeyle perspektif, şiirde resim sanatının hususiyetlerini olduğu kadar felsefeyi de içermektedir. Hem sanatın hem düşüncenin aynı mecrada oluşu, İkinci Yeni şiiri gibi Ece Ayhan’ın poetikasını da tanımlar.

Bu belirlemeler sonucunda çağa ve çağdaş insana, tabiata duyarlı ve bunları anlatmayı sorunsallaştıran bir şiir tanımlamasının altı çizilir. Netice itibarıyla Ece Ayhan, kendi şiirini ve İkinci Yeni şiirini, olay, duygu ve düşüncenin nesnel karşılık bulduğu, tarih içerisinde konumlanan ve düşünce ile barışık bir şiir olarak tasvir eder.

Ece Ayhan'ın poetik anlayışında üzerinde durulan hususlardan biri, şairdir. Şaire yönelik belirlemelerden ilki, şairin tarihle ilişkisidir. Şairin tarih bilmesi gerektiğini “Evet, gerçekten, eğer şair şairse, yarısı tarihçidir!” cümlesi ile vurgulayan Ece Ayhan, tarihi şair için anlama, bilme ve anlatma edimlerinin kaynağı olarak görür (Ayhan, 1993, s. 40). Başka bir ifadeyle şair için tarih; dünyayı, insanı ve tabiatı bilip anlatmanın koşuludur. Bu anlamda “Bir şair, şairse; tarih'in işleyen (ve işletilen) Mekik'ini de bilmesi gerekir sanırım.” cümlesiyle tarihin hem şair hem şiir için önemli olduğunun altı çizilir (Ayhan, 1996, s. 139). Çünkü Ayhan'a göre olgu, olay ve nesnelere nasıl bakılacağını öngören tarih, bilmenin merkezinde yer alır. “Tarihin işleyen (ve işletilen) Mekik'ini de bilmesi” sözü bu bağlamda gelişir. Şair gibi şiir için de tarih önemsenir. Ece Ayhan'ın ifadesiyle sıkı şiirin başka bir tabirle İkinci Yeni'nin tarihle güçlü bir bağı söz konusudur. Fakat Ayhan, tarih bilmeyi şiirde tarih anlatmak olarak değerlendirmeyiz. Tarih; şiirin anlam omurgasının oluşmasında katkısı bulunan, onu evren, insan, tabiat ve insani durumla ilişkilendiren, şiire ve şaire sorumluluk yükleyen olarak tanımlanır. Tarih bilmenin dışında şairle anılan diğer bir kavram etikdir. Şairde bulunması gerektiğine inanılan etiğe dair “Bir şâir, şâirse yani, öyle sade bir şâir falan değilse, temelde de ayrıntıda da etikçi olmalıdır.” ifadeleri, bir nevi etiği, şair için zorunlu kılar (Ayhan, 2001b, s. 70). Şair ile etik kavramları birbirini bütünleyen olarak görülmekte; özellikle etiğin ne olduğuna dair çizilen çerçeve şairin etiği bilmesini ve zihinsel olarak onu benimsemesini telkin etmektedir. “Bence yanlış çevriliyor. Ahlak değil karşılığı. Bazı yalın soruların sorulmasıdır etik. Niye mutluyuz? Mutluluk nedir? Etik soru sormaktır, sorgulamaktır. İnsanın kötülüğünü, acılarını. Etikçi olmak işte bu.” (Ayhan, 2001a, s. 37) Soru sormak üzerine temellendirilen etik, yaşama bilinenden farklı bir yaklaşımı gerektirmektedir. Bu çerçevede insanın temel sorunlarına eğilen ve çok yönlü bir kavram olarak beliren etik, salt ahlak olarak algılanmaz. İnsanın varoluşu, iyilik-kötülük, sorgulama, insani durum ve mutluluk etrafında gelişen bir kavram olarak kodlanır. Özetle Ayhan'da şair profili; tarih, etik ve felsefenin etkin olduğu bir düşünce mecrasında var olur (Geçgel, 2002, s. 40). Bu üç kavram dışında Ece Ayhan'da şairin müzik ve iktisat bilmesinin gerekliliği de vurgulanır (Ayhan, 1993, s. 134). Böylelikle şair, birden fazla kavramla ilişkili olarak tanımlanır.

Ece Ayhan'ın şiirinde dikkat çeken kavramlardan biri imgedir. Çünkü “İkinci Yeni şairlerinin modernitenin kavramlarına karşı geliştirdiği yeni imgeler sistemi” Ece Ayhan'ın poetikasında önemli bir öge olarak kabul görür (Kurt, 2018, s. 77). İmgeye yönelik “Şiir imgeyle ‘kurulur’. Onsuz bir şey anlatılmaz. Felsefe de anlatılamaz, başka herhangi bir şey de anlatılamaz.” ifadesi, şiirde imgenin konumunu açıklayarak, şiirdeki kurulumu ve anlatımı imgeyle özdeşleştirir (Ayhan, 1996, s. 74). İmgeye dönük bu değerlendirme ve imgenin poetik bir konu olarak tartışılması, onun şiirdeki yerini açıklar. Böylece bir nevi şiirin üzerine temellendirildiği imge, anlatımı güçlendiren, sözün dolaşımını sağlayan, söylemin oluşmasında etkin bir pozisyona sahiptir. İmgeye biçilen bu rolün kaynağında, üstlendiği sorumluluk bulunur. Çünkü imgeye, yaşamı gösterebilen ve yansıtan bir konum atfedilmiştir. Ece Ayhan'ın “Yazarken omuzlarımda binlerce insanın soluğunu duyuyorum ben, kuşkulu. Pırıl ve yeni bir başka imge getiriyoruz. (...) Bireyin de, toplumun da karmaşıklıklar içerisindeki gerçek nabzı tutuluyor.” sözlerinde beliren bu konum, çağın, insanın ve yaşamın karmaşıklığıyla ilgilidir (Ayhan, 1996, s. 101). Daha doğrusu İkinci Yeni ve Ece Ayhan'da imge, 1950 sonrasında kurumsal ve zihinsel anlamda modernleşen bireyi ve toplumu paranteze alır. Bu çerçevede Ece Ayhan'ın poetikasında insanla ilişkili imge, birçok şeyi

ihativa eden geniş bir yelpaze şeklinde belirir. Sözelimi şiirlerinde imgesel bir özelliğe bürünen isimlerin kullanımı bu doğrultuda gelişir. İsimler, varlığı tanımlamaktan öte bir mana taşır. Ad oldukları varlığın özelliklerine, kültürel arka planına, yaşamına yoğunlaşarak imgeye dönüşen bu ifadeler, şiirin anlamını çoğullaştırdığı gibi manaya da devingenlik kazandırır. Böylece şairin deyimleriyle “o adlar, yerler, olgular tarihteki ve yaşanan hayattaki yerlerinde yaşamışlar yaşıyorlar. Hem de derin izler bırakarak; sandalyeler, iskemleler, tabureler, sıralar üstünde...” vardılar (Ayhan, 1996, s. 64). Yaşıyorlar izlenimi veren bu imgeler, şiire anlam yönüyle farklılık katarak şiirin kültürel, duyuşsal ve düşünsel atmosferini oluşturur. Böylece şiir metni, genişleyen, derinleşen, okuru zorlayan, birçok kavram ve unsurla ilintili bir özellik edinir.

Ece Ayhan'ın poetikasında kurgu, devinim halinde bir unsur olarak belirir. Kurgu; anlam, tema, düşünce, duygu, imge ve diğer öğelerin değişip şiir metnine dönüşmesini öngörmektedir. Bu bağlamda Ayhan, şiirin kurgu çerçevesinde; soru, konu, kavram, nesnel gerçeklik olarak hızlı bir değişime uğrayarak, “belirli bir şiir perspektifinde yerlerini alıncaya dek gelişmeye uğradıklarını” ifade etmektedir (Ayhan, 1996, s. 56). Bu belirlemelere göre kurgu, Ece Ayhan'ın şiirindeki başat öğelerdendir. Burada kurguyu ilginç ve farklı kılan şey, onun geniş bir zaman ve süreklilikle anılmasıdır. Bu özellik, kurguyu önemli bir yere koymaktadır. Şiirin içerik ve biçim olarak bir ahenge ve ritme ulaşmasını sağlar. Ece Ayhan, şiir kurulduğunda kurguya bağlı olarak yazma ve yazılmanın üç, on ve yirmi yıl gibi zaman dilimlerinde gerçekleştiğini, “şiir zihni” tabir ettiği ve “genel geçer akıl yürütmelerinden farklı” bir sürecin var olduğunu belirtir (Ayhan, 1996, s. 55). Ece Ayhan'da belli bir zaman dilimine tâbi gerçekleşen kurgu, şiiri gündelikten ve sıradanlıktan uzaklaştırarak; onun kültür, düşünce ve duygu olarak bir konuma ulaşmasını sağlar. Böylece kurgu vasıtasıyla metin, belli bir ritme ve ahenge kavuşur. Metni oluşana kadar dönüşüme tâbi tutan kurgu; verilmiş şeyleri irdeleme, gösterilenlerin aynı olmadığını fark etme, “ufacık bir şey(in) bile binlerce boyutlu” olduğu idraki etrafında gelişir (Ayhan, 1996, s. 55). Bu bağlamda Ece Ayhan'da nesneye ve varlığa tekrar tekrar bakmayı öngören kurgu, bir nevi genelleşmiş bakışın dışına çıkma arzusunu taşır. Çünkü devinim halinde olan bu kurguyla; toplumun ve iktidarın öngördüklerinden hariç ve var olanı değiştirebilecek bir bakış hedeflenmektedir. Bu çerçevede, gerçeğin ve yaşamın izdüşümü olan anlatım, zihinde katlanıp bir söyleme dönüşmesi şeklinde gerçekleşir. Netice olarak kurgu sonucunda şeylerin farklı yorumlanacağı ve tanımlanacağı bir perspektif ortaya çıkar. Ayhan'a göre şiirde kurgunun sahip olduğu bu konum bütün sanatlar için geçerlidir. Ece Ayhan'ın “Bence ‘kurgu’ sanatın, ama her türlü sanatın özüdür. Bunu derken de sinema sanatçısı Ayzenştayn'ı düşünüyorum! Potemkin Zırhlısı'nda taş arslanları bile kükretir.” sözleriyle somutlaşan bu yaklaşım, kurguyu sanatın özülüyle özdeşleştirir (Ayhan, 1993, s. 166). Özellikle *Potemkin Zırhlısı* filminin ve yönetmenin kurgu bağlamında anılması kurgunun önemini vurgular. Çünkü Ece Ayhan'a göre zikredilen film, kurgusal anlamda birçok yeniliği ve farklılığı içerir.

Ece Ayhan'ın değindiği diğer bir konu biçimdir. Bu konuda dünya şiirinden hareketle tespitlerde bulunan Ayhan, kendi şiirinin mevcut şiirden farklı özellikler ihtiva ettiğini “Benim meramım başka bir şey aslında. Bakınız dünya şiirine, koşuk, ses, hece, kafiye olayları vardır. Ama bende yoktur. Dikkat ederseniz sayısaldır benim şiirlerim, hem de ağırdır.” sözleriyle belirtir (Ayhan, 1993, s. 142). “Benim meramım başka bir şey” ifadesiyle şiirinde bazı biçimsel hususların olmadığını belirten şair, sonraki belirlemelerle anlam ve anlatıma dikkat çeker. “Sayısaldır benim şiirlerim hem de ağırdır” sözüyle belirtilen bu anlatım, genel şiir kabullerinin dışına çıkmış bir şiir söylemini imler. Özellikle “sayısaldır, ağırdır” sözcükleriyle şiirin yüklendiği sorumluluklar, toplumsal ve insani duyarlılıkla yakın ilişkisi, insanı ve evreni anlatma kaygısı vurgulanır. Ece Ayhan'ın biçim hakkındaki ileri sürdükleri, onun üslupla ilgili söyledikleriyle örtüşmektedir. Kendisine sorulan “Günün

ortamı gereği üslup değiştirmeyi gerekli görüyor musunuz” sorusuna verdiği “Zulmün bütün başkanları yeryüzünden kalkarsa...alçaklık...mutsuzluk...bir düşünürüm belki!” cevabı, bu örtüşmeye örnek teşkil etmektedir (Ayhan, 1996, s. 84). Çünkü biçim konusunda şiire biçilen rol burada da geçerlidir. Yaşamı, insanı, toplumu, tabiatı ve dünyayı olumsuz etkileyen, mecrasından ayıran nedenlere, haksızlıklara karşı şiirin üslubu kalkan görevi üstlenir. Bir nevi Ece Ayhan’ın şiiri, üslupla muhalif bir zeminde konumlanarak, duyarlılığın, haksızlığın sesi olur. Fakat bu üslup, hemen kendini deşifre etmekten kaçınan bir hususiyet taşır. Bu minvalde Ece Ayhan’da eşsüremlî söylem biçimi diğer bir deyişle aynı esnada birçok şeyi anlatma arzusu, karmaşık bir üslubu ortaya çıkarır. ‘Farklı söz dizimi, kelime deformasyonu, soyutlama, kapalı anlatım, uzak çağrışımlı kelimelerin bağdaştırılmasıyla imge kurma’ bu üslubun özellikleridir (Geçgel, 2002, s. 40).

Ece Ayhan’da dilin konumu, poetik kodlar içerir. Çünkü “Poetik yaşamı boyunca kendine özgü bir şiir dil(i)” inşa etmeye çalışan Ece Ayhan’ın poetikasında dil, yukarıda anlatılan diğer şiir unsurlarıyla paralellik gösterir (Kul, 2007, s. 527). Zikredilen unsurlarda var olan muhalif tutum ve verili olanın dışına çıkma isteği, dil için de geçerlidir. İkinci Yeni şiirinde de görülen dilin bu konumu Ayhan’da daha sert tonlara bürünür. Ece Ayhan’ın dili bu biçimde kullanımının temelinde Roland Barthes’in dile yönelik görüşleri bulunmaktadır. Ece Ayhan’ın “Roland Barthes! ‘Tüm yazılar konuşulan dile yabancı ayrı bir bölüm niteliğini taşırlar.’ yazının bunu çok aşan işlevleri vardır. (...) Sözüün gözcü bir biçimde angaje olmuş biçimi olan yazı, aynı zamanda iktidarın varlığı ve görünümüdür de.” cümlesi, dile dair yaklaşımını içermektedir (Ayhan, 1997, s. 190). Burada yazı ve konuşma dili birbirinden ayrı tutulmaktadır. Konuşma dili, koşulları içerisinde olağan olarak tamamlanırken, yazı dili değişime, dönüşüme uğramış güdümlü bir dil şeklinde ifade edilir. Diğer bir deyişle konuşma dilinden ayrılan yazı dili, “iktidarın varlığı ve görünümü” olarak tarif edilir. Dilin iktidarla olan bu ilişkisine onay vermeyen ve ‘bu dille oluşturulan bir otorite olduğunu’ söyleyen Ece Ayhan, dili iktidar karşıtı olarak konumlandırır (Karaburgu, 2017, s. 24). Ece Ayhan’ın poetikasında önemsenmesi gereken bu dil tutumu, “yeni bir sözlük inşası” şeklinde belirterek, şiirinin kodlarını oluşturmaktadır (Karaarslan, 2015, s. 1). Bu dil ile şiir arasında bütünlük oluşturulduğuna dair, “Şiir dili kızoğlan kız bir dildir, şiirin kokusu yalnız onda vardır. Şair aldığı bu ham, yalnız dili, buna yalınlığına karşın çoğullaştırır.

Dahası, şair bulduğu bu dili, her şiir için, o şiirin gereği kişileştirir, ona özgü kılar.” cümlelerine yer verilir (Ayhan, 1996, s. 128). Bu ifadelerde şiir dili olarak tanımlanan dil, müdahale edilmemiş, güç ve iktidar tarafından işlenmeyen dildir. “Kız-oğlan kız” ifadesiyle betimlenen bu dil, çoğullaşan, şiiri kişileştiren ve özgü kılan bir hususiyete sahiptir. Ece Ayhan’ın dil hakkındaki hassasiyeti ve dile yüklediği sorumluluk başka ifadelerine de yansır. Bu ifadelerde “ilkel, yalnız, bozulmamış, bütün girişimlerde bozulmadan çıkan, ham kalan dil, kullanılmış dil benim coğrafyamın dışındadır” sözleri öne çıkar (Ayhan, 1996, s. 128). Ece Ayhan’ın dil poetikasında belirleyici olan şey, dilin güç, haksızlık ve kötülükle anılmamasıdır. Bu yaklaşım, dile; insanı, dünyayı anlama ve anlatma bağlamında geniş olanaklar sağlar. Bu anlamda Ece Ayhan, “verili verilmiş dile” temelden duyduğu kuşku sonucundan “insan ilişkilerinin bu toplumda (dilde) görüldüğü gösterildiği gibi olmadığı(ndan)” hareketle dili belli amaçlar doğrultusunda kullananlara karşı durur (Ayhan, 1996, s. 63). Onun düşüncesinde dilin bu şekilde verili olarak kullanımı, insan ilişkilerinde olduğu gibi tüm kurumlarda yapay bir dile yol açmıştır. Dildeki bu işleniş, kendisiyle hesaplaşmayan, gerçeklerden kaçan, yapaylıkta ısrar eden, gösterişe eğilimli, iletişimi kopuk bir toplumu resmeder. Bu yapay dilin dışında kalan İkinci Yeni şiirinin dili ise ‘dönemin sanatçıları arasında dilin imkânlarını genişletmek ya da kuralları ihlal olarak değerlendirilmiştir.’ (Kara, 2013, s. 453) İki durumda da var olan dilin ötesine geçmek gibi bir amaç olduğu söylenebilir. Bu ‘öte dil, hazır dilden uzaklaşma sonucunda realiteyle

yaşanan uyuşmazlık,' Ece Ayhan'a söyleyiş olarak geniş bir alan açar (Polat, 2010, s. 107). Örneğin, bu dil ile birlikte 'konuşlandırılmış tarihi olay ve kişiler, bağlamlarından koparılarak farklı bir zeminde konumlandırılır.' (Bingöl, 2016, s. 531) İlk bakışta 'Türkçenin yapısını zorlayan bu tutum, rahatsız eden bir deformasyon şeklinde görülse de zihni, hayal gücünü, belleği zorladığı için zihni rehavetten kurtarır, okuru farklı açılımlar yakalamaya iter.' (Şen Elmas, 2010, s. 31). Başta bu yaklaşım sonrasında ise 'anlam, öykü ve konunun ikinci plana itilip, dilin ve söyleyiş biçiminin öne çıkarılması' Ayhan'ın dar bir okur çevresine sahip olmasının nedenidir (Karadeniz, 2015, s. 141). Bu anlamda Ece Ayhan'ın şiirinin belirli bir okur kitlesine ulaştığı söylenbilir.

Ece Ayhan'ın nasıl bir dil tasavvur ettiği ile ilgili olarak öne çıkan kavramlardan biri iktidardır. Bu anlamda tarihi dikkate alan şairin kimi zaman kullandığı dilin nesnel karşılığı tarihte bulunmaktadır. Şair, "Zambaklı Padişah" şiirini, dil-iktidar bağlamında değerlendirerek "Kıscası, bir 'iktidar'ın ellerini önce 'mor' olarak düşündüm; o kadar (kardeşlerini, oğullarını-şiirle yazışmaya ara vermeden!-boğduran bir padişahın ağzı da, zihni de mor olabilirdi bence). 'Mor'un şiirdeki nesnel karşılığı olarak 'Zambak' vermişim bir padişahın eline işte. Onu fırlatıp atamayacaktır atamaz. Çıkmaz bir leke!" sözlerine yer verir (Ayhan, 1996, s. 47). Ece Ayhan'ın hem poetikasında hem buradaki değerlendirmelerinde tarihi, insani durumu, toplumu, aksaklıkları anlatmayı ve buna ayna olabilecek bir dil ön plana çıkar. Görüldüğü gibi iktidar karşıtı mevzilenen bu dilin karşıtlığı herhangi bir zaman dilimiyle sınırlı değildir. Yanlış yönlendiren, gerçeği yansıtmayan, problemlerin göz ardı edildiği dönemleri kapsar. Bu çerçevede Ece Ayhan'ın inşa etmeye çalıştığı dil; tarih, kültür, coğrafya, iktidar, bilim, sanat ve felsefe gibi farklı kavramlarla ilişkilidir. Bundan ötürü içerdiği anlamı örtebilen, katmanlara ayıran, çoklu anlama sahip bir dil mevcuttur. İmge ve sembollerle yüklü bu dil, Ece Ayhan'ın şiirinin belirgin özelliğidir. Bu çerçevede onun anlam dünyasını aralamak için onun dilini aşmak gerekir. Muhelif, farklı kavramlarla ilişkili bu dilden hareketle Ece Ayhan'ın sözlükçü bir şair olduğu, dili çözülmeden şiirinin anlaşılacağı, bu dilin de şiirinde anlam katmanlarını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda metnin anlam evrenine okurun girişini zorlaştıran bu dil için sözlük hazırlanarak, mananın açığa çıkarılması amaçlanmıştır (Bezirci, 1987, s. 107).

Ece Ayhan'ın katmanlı, farklı anlamlara açılabilen, metnin devingenliğinde birbirini bütünleyen bu dilin oluşumunda bilinçli bir tavır söz konusudur. Sıradan ve gündelik dilin dışına çıkma arzusu taşıyan bu dile dönük olarak Ece Ayhan, "Gündelik dili çok dar bir sözlüğe dayanıyor. Bolluklu sınıflar bile sınırlı sayıda sözcük kullanır. Bunun dışında herhangi bir açılış, açılma yok. Ben bu genel geçer olgunun sıkıntısını taşıyorum." ifadelerini kullanır (Ayhan, 1996, s. 77). Bu minvalde genel ifadelerden kaçınan Ece Ayhan'ın şiirindeki dil için "Gündelik ve sıradan dile karşı örgütlü bir şiddeti barındırıyor." tanımlanmasında bulunmak mümkündür (Roman Jakobson'dan akt. Eagleton, 2014, s. 16). Şairin dile dair bu değerlendirmelerine, şiirindeki gerçek ötesi özelliği de eklemek gerekir. "Benim kurmaya çalıştığım dile gerçekliği kurcalamak isteyen Gerçek ötesi bir dil denilebilir belki, tabii denebilirse." cümlesiyle buna değinen Ece Ayhan, gerçek ötesi kavramını gerçekleri sorgulayan bir kavram şeklinde tasavvur eder (Ayhan, 2001a, s. 33). Gerçek ötesi ifadesinin gerçeği kurcalayan olarak tanımlanması, Ece Ayhan'ın şiirinin üzerine kurulduğu hakikati bulma kaygısına, gerilime ve metnindeki dinamiklere işaret eder. Çünkü Ece Ayhan'ın şiirinin alt metinlerinde bilince işlenirlik kazandıran ve belleği harekete geçiren bir özellik söz konusudur. Ece Ayhan, inşa ettiği dile yönelik kimi eleştirilere cevap verirken gerçek-dil-sınırlandırma ilişkisini temel alır. Gerçeği anlatmada dilin sınırlandırılmayacağını, bunun yapılması hâlinde dilde patlamalar meydana geleceğini belirten şair, "Gizli bir dil' değil kullanılan dil;"sözyle kurduğu dilin gerçekle yakın ilişkisi olduğu kanaatindedir (Ayhan, 1996, s. 101). Sonuç olarak Ece Ayhan, çağı ve çağın insanını odağa alacak bir dilin

peşindedir. Şairin belirlemelerinden hareketle bu dilin oluşumunda düşünsel ve biçimsel değişimler dikkat çeker. Bunlar, İkinci Yeni şiirinin genel özelliklerini yansıtır. Kendi ifadesiyle dil, gramer ve sentaks açısından farklı olan bu dil için Ece Ayhan, “Ben İkinci Yeni için logaritmalı şiir diyorum. Logaritma, cetvel olmadan çözülemez. Biz genel dili değiştirdik, grameri, sentaksı değiştirdik. Başardık, başaramadık o ayrı konu. Kavramları, benzetmeleri değiştirdik.” sözlerini kullanır (Ayhan, 2001a, s. 40). İfadelerden de anlaşılacağı üzere İkinci Yeni şairlerinin dile yönelik bu yaklaşım, bilinçli bir tercihin sonucudur.

Ece Ayhan'ın Poetikasında Düşünce, Toplum, Okur, Tarih ve İktidar

Düşünce ve şiir ilişkisine dair tartışmaların merkezinde, düşüncenin şiirde olup olmaması bulunur. Bu tartışmalarda ön plana çıkan diğer bir konu şiirde duygunun kullanımınıdır. Şiirde düşünce ve duygu etrafında gelişen söylemlerde, genel anlamda şiirin duygu üzerine inşa edilmesi gerektiği kanaati hâsıl olmuştur. Duyguya şiirde verilen rol gereğince düşüncenin şiirdeki yeri arka planda kalır. Böylelikle düşüncenin şiirde olması konusunda tereddütlü bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu tereddüttün hâkim olduğu atmosfer içerisinde düşünceye yönelik bu mesafeli tutum, düşünceye yaslandığını belirten İkinci Yeni şiirine karşı sert bir tutuma dönüşür. ‘Şiir ve düşüncenin ayrılmaz iki öge olduğunu’ belirten Ece Ayhan'ın ifadesiyle İkinci Yeni şairleri olarak edebiyat dünyasında kabul edilmemelerinin nedeni şiirdeki düşüncedir (Karaca, 2010, s. 398). Bunu “...Şairden bile saymazlar. Edebiyat dünyası işte. Düşünsel yönümüz ağır geliyor çünkü. Türk şiirinin içine ediyor. Ece ediyorlar. Amacım zaten bu. Bir şeyi yıkacaksın ki yeni bir şey kurulabilsin.” sözleriyle belirten Ece Ayhan, şiirdeki düşünceden ötürü edebiyat dünyasıyla ilişkilerini, şiirlerindeki düşüncenin payını ve yapmak istediklerini açıklar (Ayhan, 2001a, s. 41). Bu ifadelerden hareketle edebiyat dünyasında düşünceye yer verdikleri için İkinci Yeni şiirine yönelik olumsuz bir tutum mevcuttur. Özellikle Ece Ayhan söz konusu olduğunda bu tutum sert bir karşıtığa evrilir. Çünkü onların nazarında Ece Ayhan, tüm şiir kurallarını hiçe sayıp değiştiren kişidir. Ece Ayhan da değiştirme ifadesini teyit ederken şiirde düşüncenin olması gerektiğine de atıfta bulunur. Düşüncenin ne olduğu konusuna gelince Ece Ayhan, “Eski günlerde şiirin hayatı, devlet denilen büyükçe bir kuşun gölgesinde geçirdi. Şimdilerdeyse bir altın kuşun sırtında uçar. Kuşun eski adı ‘cedel’, yeni adı ‘eytişim’, yani diyalektiktir.” cümleleriyle diyalektige işaret etmektedir (Ayhan, 1996, s. 69).

Ece Ayhan başka bir ifadesinde konuyu açımlayarak bu düşüncenin “eytişimsel özdekçilik (diyalektik materyalizm)’ olduğunu belirtir (Ayhan, 1996: 74). Ece Ayhan'ın burada vurguladığı konu, İkinci Yeni ile birlikte şiir, ilişkilendiği iktidar ve güçle arasına mesafe koyarak, düşünceye yer açmıştır. Buna göre şiir düşünceye yaslanmakla; devletin simgelediği güç, iktidar, erk ve güdümün öngördüğü kalıpların dışına çıkarak, insan ve tabiat duyarlılığını önceleyen bir kimliğe bürünür. Böylece anlam olanakları çoğalan şiir, farklı kavram ve ifadelerle ilintilenerek farklı bir boyut kazanır. Şiirin arka planındaki bu düşüncenin diyalektik olduğunu vurgulayan Ece Ayhan, başka bir ifadesinde konuyu Ren Düşüncesi üzerine temellendirir. Bu düşünceyi “Ve o güzelim ‘Ren Düşüncesi’ni ve ona bağlı dünya görüşünü muhasebeci hesapları gereği, bizlere olabildiğine sevimsiz ve olumsuz göstermeye çabaladılar. Hiçbir yeniliğe ve hiçbir yeni biçime yer yokmuş sözde. (...) Tehlikeli göstermeye çalıştılar Sivil Şiiri akıllarınca, cüce akıllarınca!” sözleriyle betimleyen sanatçı, Ren Havzasında bulunan Fransa, Avusturya, İsviçre, Almanya, Hollanda ve diğer ülkelerin düşünce serüveninin 20. yüzyılda ulaştığı sonuca işaret eder (Ayhan, 1993, s. 41). Diyalektik materyalizmin Batı Avrupa’daki yansıması olarak da görülebilecek Ren Düşüncesi Ece Ayhan'ın şiir evreninde önemli bir kavram olarak ortaya çıkar. Nihayetinde burada bireysel ve toplumsal sorunlara duyarlı bir düşüncenin temel alınmak istendiği bir şiir poetikası söz konusudur.

Batı Avrupa merkezli Ren Düşüncesinden söz edilirken Ece Ayhan'da tartışılması gereken konu felsefedir. Şiirindeki felsefe hakkında “Şiir, lirik doğallıkla. Ben felsefeci değilim o başka. Ama bir şiirde felsefel örgü yoksa sanat olmaz zaten.” ifadelerini kullanan Ece Ayhan, felsefeyi şiirin merkezine alır (Ayhan, 1996, s. 74). Ece Ayhan'ın düşünce ve felsefeye dair bu vurgularının kaynağında, Türk şiirinin bu anlamda iyi bir sınav vermediği savı bulunur. Nitekim şair, şiirin örülmesinde felsefenin öneminden söz ederken düşüncenin olmayışını da hamamla ilişkili “Bir Hamam aranıyor adıyla bir ilan vermişim son kitabım ‘Çok Eski Adıyladır’da. Evet, hiç “hamam” olmamıştır, yapılması bile düşünülmemiştir üstelik...Amacım; düşünce hamamı’dır. Düşünce Hamamı” sözleriyle açıklar (Ayhan, 1996, s. 16). Ece Ayhan'ın düşünceye yönelik bu bakışı, hem şiirinin oluşumu hakkında hem şiirinin anlaşılması noktasında önemli ipuçlar barındırır.

Ece Ayhan'ın poetikasında toplum, şiirde yer alması gereken bir kavram olarak tanımlanır. Toplumun hem İkinci Yeni’de hem Ece Ayhan’da önemsendiğine dair bulgular söz konusudur. Örneğin, Ece Ayhan'ın şiirinde ‘sivil şiir, kakışma ve kötülük toplumu gibi toplumsal tabanlı sözcüklerin yer bulması’ bunun göstergesidir (Yeniay, 2013, s. 7). Bu çerçevede toplumu merkeze alan şair, İkinci Yeni öncesinde toplumun dikkate alınmadığını belirtir. Sözgelimi Cumhuriyet dönemi şiiri hakkında tespitlerde bulunan Ece Ayhan, “Cumhuriyet günlerinin eski (ve yeni) şiirinde bile insanın, insanların çektikleri es geçilmiştir, nedeni bilinir bir nedenle.” cümleleriyle Cumhuriyet şiiri ile toplum arasında mesafe olduğu görüşündedir (Ayhan, 2001c, s. 70). Bu söylemden hareketle, Cumhuriyet şiirinin iktidar ile ilişkisinden ötürü insanı ve sorunlarını geri plana attığı iddia edilmektedir. Konunun modern şiirle açığa kavuştuğu belirtilirken, bu bağlamda modern şiirin insanı anlatmakta yetkin olduğu görüşü dillendirilir. İkinci Yeni ve kendi şiirini modern şiir içerisinde değerlendiren şair, modern şiir ile toplum bağlantısını, “Bunlar modern şiirde halkın bütün acısının yattığının, toplumbilimsel olarak en güzel örnekleri şiirin verdiği falan farkında değiller. Modern şiiri, ufak bir grubun işi, paraları pulları olmayan, kendine özgü, fazla etkinliği olmayan, marjinal grubun işi olarak düşünüyorlar.” cümleleriyle izah eder (Ayhan, 1993, s. 148).

Modern şiire yönelik eleştirilere yukarıdaki sözlerle cevap veren sanatçıya göre toplumsal değişim ve oluşumla şiirin gelişimi arasında koşutluk olmasa da, şiir her zaman bu ikisiyle yan yana yürümüştür (Ayhan, 1996, s. 57). Ece Ayhan'ın belirlemelerinde topluma karşı eleştirel bir bakış da göze çarpar. Topluma karşı kuşkularının bulunduğunu belirten Ece Ayhan, bunu “1954’ten bu yanadır, bu toplumun temel niteliği üzerinde kuşku duyuyorum.” sözleriyle somutlaştırır (Ayhan, 1996, s. 17). Bu ifadelerde ön plana çıkan 1954 tarihi, İkinci Yeni şiirinin oluştuğu döneme işaret etmektedir. Bu söylemden hareketle İkinci Yeni şiiriyle birlikte toplumun tartışılmasının temelinde farklı bir yaklaşımın bulunduğunu söylemek mümkündür. Topluma eleştirel anlamda yaklaşan Ece Ayhan, toplum-şiir ilişkisine değinirken şiirin toplumsal baskıyla oluşmaması gerektiğini “Şiir denilen şey hizmet ve meta üretildiği, üretilişi gibi ‘kurulmuyor.’” ifadeleriyle belirtir (Ayhan, 1996, s. 55). Netice itibarıyla Ayhan'ın şiirinde toplumla ilişkili bir damar söz konusu olduğunda toplumsal sorunları ve toplumu dikkate alan bir yaklaşım görülür (Karaca, 2010, s. 178). Söz konusu bu yaklaşım, şiirinin topluma duyarlı olduğunun bir göstergesidir.

Şiir ve okur etrafında başlayan tartışmalarda, nasıl bir okur, okurun konumu gibi ifadeler ön plana çıkmaktadır. Genel anlamda bu, şairlerin değindiği konulardan biridir. Bu şairlerden biri olan Ece Ayhan da diğer şairler gibi okuru dikkate alan, önemseyen, seslenmek istediği okur profilini belirten bir yaklaşım ortaya koyar. “Okur, şiirin belki de en önemli boyutu, şiir onsuz düşünülemez.” sözüyle bunu vurgulayan şair, okurunun kimler olduğuna dair ise “çocuklara” ve “alttan gelenlere” işaret etmektedir (Ayhan, 1996, s. 60). İsmi anılan iki grup dışında başka kimseye “güvenmediğini”, “güvenmeyeceğini” söyleyen Ece Ayhan,

özellikle çocukları düşünerek yazdığını/yazacağını belirterek, onları merkeze alır. Bu iki okur kesimi, şiirin muhatabı alınırken, onların toplumsal süreç içerisindeki yerlerine de dikkat edilmiştir. Sözelimi çocuklar, saflığı, dürüstlüğü, masumiyeti diğer kesim ise mağduriyeti, yaşamın dışına itilenleri temsil etmektedir. Bu kesimlere yönelik teveccüh, düz okura karşı gösterilmez. Bu okurun önemsenmediği “Korkarım, ürkerim okur beni alkışlarsa. Hep ara konaklara bakıyorlar çünkü. Ben ara konaklarda değilim ki... Hep ona göre bakıp ona göre yargı veriyorlar. İlk elde karanlık ve zor geliyor ama grapon kâğıdı gibi açılır benim şiirim...” cümleleriyle ifade edilir (Ayhan, 1993, s. 151). Bu ifadelerden sanatçının düz okur ile arasına mesafe koyma eğiliminde olduğu anlaşılır. Ece Ayhan'ın poetikası bir bütün olarak ele alındığında, bu yaklaşım önemli bir karşılık bulmaktadır. Çünkü sistemde yer bulamayanların Ece Ayhan'ın poetikasında yer bulmaları, şairin şiir serüveni hakkında önemli ipuçları taşır. Bu bağlamda Ayhan'da sisteme intibak olmuş kişilere karşı bir mesafe söz konusudur. Bilinçli bir tercihi yansıtan bu durum, “Bizde okur bütün bütüne kentlidir. ‘Burjuvaya’, o sınıftan olmasa bile sınıf değiştirmek isteyen insanlardan da oluşuyor. Bunların yaşayışlarına, dünya görüşlerine, beğenilerine, seçmelerine, tarih anlayışlarına... Kısacası her şeylerine karşıyım ben.” cümleleriyle somutlaştırılır (Ayhan, 1996, s. 71).

Kentli, burjuva sözcükleri ile tanımlanan bu okur kesimi şairin nazarında, sisteme uyumlu bir görüntü sergilemektedir. Kendi okurlarını da bunların içerisinde değerlendiren Ayhan, okurunun kentli olduğunu, kendileriyle bağlantı kurmak istemediği gibi onların yargılarına da saygı duymadığını ifade ederek, şiiriyle bu okur profili arasında mesafe olduğu kanaatinde. Ayhan'ın bu yaklaşımı ve şiirini öykü üzerine inşa etmede kaçınması gibi nedenlerden dolayı kısıtlı bir okur çevresine sahip olduğu söylenebilir (Armağan, 2007, s. 160). Ece Ayhan'ın okura yönelik başka değerlendirmelerinde, gerçekte karşılaşmakta kaçınan, gerçeğin değiştirilmiş halini isteyen; sokakta resmi çekilmiş, sanatsal düzlemden yoksun ve kurgudan uzak gerçek peşinde olan okur profilinden söz edilir (Ayhan, 1996, s. 77). Gerçekten uzak, yapay bir anlatım arzulayan bu okur için sanatçı, belli okuma kalıpların var olduğunu ifade eder. Bunların “ayaktopu, at yarışları, polis hikâyeleri, resimli romanlar ve daha yüzlerce şey” olduğunu belirten Ece Ayhan, bunun oluşmasında şiirin payının olmadığını, iktidar ile ilişkili sarı kurumların etkisi olduğu gibi okurun da buradaki payının yadsınmayacağını “Bu olgunun sorumluluğu elbet bir takım sarı kurumlarıdır doğrudan doğruya, ama okurun da yok mu? Müşteri haklı mıdır?” sözleriyle açıklar (Ayhan, 1996, s. 85).

Ece Ayhan'da tarih-şiir ilişkisi, tarihin sorgulanması gerekliliği üzerine bina edilir. Bu konuda “Tarih-Şiir ilişkisine gelince; daha önce Şiir-Tarih ilişkisi aşamasındayız.” sözlerini sarf eden şair, tarihin irdelendiği, eleştirildiği bir anlatım tasavvur etmektedir (Ayhan, 1996, s. 11). Örneğin, ‘tarih-şiir’ ibaresini bilinçli kullanan Ayhan, tarihin eleştirilmesine imkân tanımayan bir anlayışın olduğunu ileri sürer. Fakat ibarenin devamında ‘şiir-tarih’ kavramlarına yer vererek, tarihin sorgulanabileceği bir atmosfere işaret eder. Diğer bir ifadeyle Ece Ayhan, bununla tarihin eleştirildiğini belirtir. Tarihe yönelik bu belirlemelere ilaveten tarihin düşünce ve şiir için taşıdığı önemden de söz edilir. Şairde beliren ‘tarihe dönük bu yönelim’, tarih hakkında farklı bir perspektif sunar (Akkanat, 200, s. 87). Tarihin unutulmamasını, eylemde, düşüncede ve şiir yazmada göz önünde bulundurulması gerektiği “Tarih unutulmasın! eylemde de, düşünürken de, şiir yazarken de unutulmasın.” ifadeleriyle açıklanırken alternatif bir tarih yazımı ve anlatımına da işaret edilmektedir (Ayhan, 1996, s. 65). Ayhan'a göre mevcut tarih anlatımı, toplumdan ve çözümden yalıtık kurgulanmıştır. Bu çerçevede Ayhan, var olan tarihi iktidar ile özdeşleştirir ve tarihin iktidar etkisiyle yazıldığını imler. Değerlendirmelerin devamında tarih yazarların iktidar çevresinden olduğu düşünülür:

Evet, sarışınlar yazmıştır tarihi! Hem de karaşınlar üzerine, karaşınlara değin! Söylenmeyen, söylenilmeyen bir başat bir renk vardır tüm tarihle; ‘iktidar sarısı’ uzak tarihçilerin yazdıklarına bile,

daha ilk sayfalarında başlayarak göz atılmıştır ‘tutmuş mu, tutmamış mı?’ ‘Bakışlar biz sarışınların mı acaba?’ diyedir. (Ayhan, 1996, s. 24).

Ece Ayhan’da dikkat çeken diğer bir tartışma, şiir-iktidar meselesidir. Poetikasında iktidar karşıtlığı önemli bir yer tutan ve ‘dünyaya merkezin (iktidarın) uzağında bakmayı’ önemseyen Ayhan, bu karşıtlığı dil üzerinden konumlandırmaya çalışır (Soysal, 2016, s. 157). Özellikle dile dair düşüncelerinde iktidar karşıtlığı belirleyicidir. Bu anlamda Roland Barthes’in “tuhaf”, hem bu düzene ve iktidara karşılar, hem onun dilini kullanıyorlar.” sözünü referans alan Ayhan, “İkinci Yeni ufak bir imkân bulduğunda devletten kopmuştur, mülkiyeli olmasına rağmen.” ifadesiyle İkinci Yeni şiirini bu minvalde devlete ve iktidara muhalif olarak konumlandırır (Ayhan, 2001a, s. 40). Dil temelinde gelişen iktidar karşıtlığı bu yaklaşım, başka ibarelerde şair ve şiirin dâhil olduğu bir tartışma zemininde devam eder. Burada tarihsel sürece dikkat çekilerek şair ve şiirin iktidar ile ilişkisi sorgulanır. Örneğin, bu anlamda Atatürk dönemi üzerinde durulur. ‘Atatürk dönemi şairleri hariç tutulursa, yıllardır şairlerle devletin arasının açık olduğu’ ifade edilir (Ayhan, 2001c, s. 62-63). Şiirin iktidar tarafından politize edildiğini ihtiva eden bu söyleme göre, sözü edilen dönemde devlet ve şair ilişkisinden ötürü, şiir sivil bir karaktere bürünmemiştir. Bu aynı zamanda şiir için belli sınırların çizilmesi anlamını da içermektedir. Netice itibariyle şiirin iktidarla bir araya gelinmeyeceği ve iki kavramın bir arada olmayacağı “İktidarla şiir bağdaşmaz. Zira iktidar nötralize eder. Sivil şiir resmi kültürde yer alamaz. Zaten askeri şiire alışılmış bu ülkede. Ben kendi payıma şiirin iktidar olmasını istemem.” sözleriyle vurgulanarak, sivil şiir olarak tanımlanan iktidar dışı şiire atıfta bulunulur (Ayhan, 2001c, s. 62-63). Ece Ayhan’ın bu söylemleri, onun şiirindeki iktidar karşıtlığını özetler.

Ece Ayhan, şiir-iktidar ilişkisini yukarıdaki ifadelerle teorize ederken, bunu Çanakkaleli Melahat ifadesiyle somutlaştırmaya çalışır. Çanakkaleli Melahat, iktidar ve devletin öngördüğü ilişkiler ağının dışına çıkmış, halkla iç içe bir karakteri temsil eder. Halk ve Melahat ilişkisini açıklayan “Çanakkaleli Melahat, devletin dışında ya da uzağında bulunmayı seçmiş bir sivil kahramandı. Fakir anası, Anafartalı.” bu sözler, Melahat’ın halk duyarlılığını, temsil ettiği halkı imgelemektedir (Ayhan, 1996, s. 19). Ece Ayhan’da şiir-iktidar ilişkisi bağlamında kırılma noktası oluşturan bu belirlemelerin İkinci Yeni şiirinin karakteristik özelliği olarak görülebilir. Çünkü Ece Ayhan’a göre İkinci Yeni şiirinde, söylemi iktidarla ilintilendirilebilecek eylem ve argümanlara imkân tanınmamıştır. Açıklamak gerekirse Ayhan’a göre iktidarın ve gücün herhangi bir yansımasına İkinci Yeni şiirinde rastlamak söz konusu değildir. Sözelimi iktidarla bağlantılı mülkiyetin bu şiir anlayışında yer bulmamasını bu anlamda değerlendirmek mümkündür. Nitekim Ece Ayhan’a ait olan “Biz üçümüz; ben, Cemal Süreyya, Sezai Karakoç hiç mülkiyete ilişmedik. Bize kızarlar, aptal derler, enayi derler; desinler varsın. Arızı olarak bile mülkiyete ilişmedik. Mülkiyet kavramı yoktu bizde. (...) İhtiyacın dışında, hükmetme aracı olarak kullanıyorlar.” cümleleri bu çerçevede mana kazanır (Ayhan, 2001a, s. 45). İkinci Yeni’nin omurgasını oluşturan bu üç kişi, Ece Ayhan’ın ifadesiyle mülkiyet ile aralarına bir mesafe koyarak, mülkiyete ihtiyaçlarının dışında bir nazarla bakmamışlardır. Bu perspektif doğrultusunda mülkiyet kavramı olmadığı için mülkiyeti hükmetme aracı görececek tutum da mevcut değildir. Mülkiyete yönelik bu yaklaşımdan ötürü İkinci Yeni şiiri biçim ve içerik olarak sivil bir zeminde konumlanmıştır.

Ece Ayhan’ın poetikasında tartışma zemini oluşturan konulardan biri şiir-müzik ilişkisidir. Genel anlamda şiir-müzik konusu, ahenk, ritim ve düzen benzeri ifadeler etrafında gerçekleşmiş; iki sanat arasındaki uyum ve bağlantı üzerine tetkikler yapılmıştır. Var olan bu

genel anlayış Atonal müzik¹ ve İkinci Yeni şiiri ile farklı bir düzlemde gelişir. Bu iki sanat anlayışının ortaklaştığı nokta, kendilerinden önceki sanat görüşlerinin dışına çıkmış olmaları ve sanatın tek merkezde yürütülme fikrine karşı oluşlarıdır. Atonal müziğin, müzik tarihin dışına çıkarak öngördüğü müzikal anlayışın büründüğü muhalif tutumun benzeri İkinci Yeni şiirinde mevcuttur. Bu anlamda Ece Ayhan, İkinci Yeni şiirinin şekillenmesinde gördüğü faktörlerden biri Atonal müziktir. Bu müzik anlayışında tasavvur edilen çağdaş insanın anlatımı, insani duyarlılıklar, mevcut formatın dışına çıkma, farklı bir ses ve söylem oluşturma hassasiyeti; İkinci Yeni'nin etkilendiği hususlardır. Bu çerçevede Ayhan, şiirlerinin Atonal müzikten etkilenişini “1954-55’lerde Atonal Müzik ve 12 ton müziği (Arnold Schönberg, Alban Berg, Anton von Webern...) benim deyişimle ‘sıkı şiir’i, 1956’da Muzaffer Erdost’un taktığı adla İkinci Yeni Akımını da çok etkimiştir.” ibaresiyle açıklar (Ayhan, 1993, s. 265). Başka yazılarında da bu konuyu destekleyen ifadeler kullanan sanatçı, Atonal müziğin ‘İkinci Yeni Şiir Akımı’ üzerinde etkili olduğunu söyler (Ayhan, 1997, s. 252). Sonuç olarak Atonal müziğin İkinci Yeni üzerinde önemli etkiler bıraktığı söylenerek, İkinci Yeni'nin muhalif tutumu konumlandırılmaya çalışılmaktadır. Örneğin bu iki anlayış üzerinde bağlantı kuran şair, Atonal müzikteki doğallığın şiir için de gerekli olduğunu, çünkü bunun ihtiyaçtan kaynaklandığını “insanların yeni bir dilbilgisi ve söz dizimi arayışıdır bu.” cümlesiyle açıklar (Ayhan, 1993, s. 85-86). Bu ifade üzerinden çağa ve çağın insanına ayna tutularak, değişimin gerekliliği vurgulanır. Özellikle yeni bir söylemin inşası için dilbilgisi ve söz dizimine yönelik değişim talebi, bunu doğrulamaktadır.

Ece Ayhan'ın poetik görüşleri içerisinde şiirle bağlantılı diğer bir kavram sinemadır. İki sanat arasındaki bağlantıya vurgu yapan şair, sıkı şiir olarak tanımladığı İkinci Yeni şiirinin sinemadan etkilendiğini belirtir (Ayhan, 1993, s. 208). Bu bağlantının farklı boyutlarda olduğunu ifade eden Ece Ayhan “Sinemadaki akımlar, dalgalar, okullar ve görüşler bir bakıma şiir akımlarıdır. İtki şiirden gelsin gelmesin böyledir bu. (...) Şiir öteki sanatlarla hangi oranda katkıda bulunuyorsa sinemaya da benzer oranda katkıda bulunuyordur. Tabii sinema için dahi aynı durum söz konusu.” sözleriyle bu ilişkiye dikkat çeker (Ayhan, 1996, s. 93). Bu ifadelerle bütüncül bir perspektiften bakıldığında şiir ve sinema arasında süreklilik arz eden bir ilişki mevcuttur. İkisi de birbirinden imge, söylem, bakış, kurgu, ahenk, estetik, dil açısından etkilenmiştir. Ayhan, bu ilişkiyi İkinci Yeni şiiri bağlamında farklı bir açıdan değerlendirir. Burada muhalif, çağın sanat formatını önceleyen, insanı anlatmaya odaklı, kurgu, imge, dil açısından iyi örülmüş ve sıkı sözcüğü ile betimlenen şiir ve sinemaya işaret edilir. Bu özellikleri haiz bu iki sanatın söylem ve anlatım açısından kendini ele vermemek, soru sormak ve kuşku çerçevesinde yüklendiği misyon, “Sıkı Sinema ve Sıkı Şiir kendini hemen de ele vermeyecektir elbette. Biraz düşünölsün, biraz soru sorulsun. Kuşkulansınlar yani.” cümleleriyle aktarılır (Ayhan, 2001a, s. 30). Ortak özellikleri yukarıda belirtilen bu iki sanat, anlatım tekniği olarak farklı yollar izleseler de mananın aktarımı ve manaya yoğunlaşma hakkında benzerlik gösterirler. Örneğin, sinemada kavramların anlatımında görüntünün üstlendiği rolü şiirde imge devralır (Ayhan, 1996, s. 94). Ayhan, başka bir değerlendirmesinde sinemada sekansın, şiirde de sözcüğün önemli olduğuna değinir (Ayhan, 2001a, s. 24). İkisinde kavramlar farklı olsa da, insana ulaşma, odaklanma, anlatımı temellendirme bakımından paralellik mevcuttur. Bu minvalde mananın anlaşılmasında

¹20. yüzyılda J. M. Hauer ve Schönberg'in öncü çalışmaları ile görölen dönemin başat müzikal tarzlarından atonal müzik, armonik sistemin paralel akorlar ve dörtlü akorlar ile kasti bozuluşu ve yer yer terk edilişi ve kontrpuan üzerinden ilerleyen alışılmamış farklı organizasyonel müzik anlayışı üzerine inşa edilmiştir. (İlim, 2018, s. 178)

“Tonal sistemden sapmayı, tüm seslerin, temel bir eksen çevresinde toplanıp, bu sese göre değer kazanma ilkesi(nin) önemini yitir(diği)” atonal “uyumsuz efektler, ahenksiz veya hoş olmayan ses veya ses kombinasyonu, çözümlenmemiş nota veya akor; örneğin, majör veya minör üçlüye dahil edilmeyen aralıklardan oluşan, sabit olmayan, ahenksiz veya uygunsuz olarak tanımlanır.” (Çallı, 2001, s. 5-6)

gösterilen hassasiyet, konuya nüfuz etme, söylemin konumlandırılması hususunda aynı duyarlılık mevcuttur. Netice itibarıyla Ece Ayhan'ın poetikasında şiir-sinema arasında anlatım, imge, dil ve söylem açısından ilişki söz konusudur. İkisi için sıkı sıfatı kullanılarak yapılan tanımlamayla bu iki sanatın çağa ve çağdaş insana yönelimi belirtilir. Ayhan, sıkı sinema ve sıkı şiir söz konusu olduğunda isimler zikredilecekler olarak, Pound, Eliot, Dylan Thomas, Cemal Süreyya, İsmet Özel, Andrey Tockovsky" isimlerini dillendirir (Ayhan, 2001a, s. 24). Şiir olarak dünya şiirinden farklı isimler Türkiye'de ise İkinci Yeni ismi zikredilir. Sinemada ise Andrey Tarkovski'den söz edilir. Aynı cümlede hem şiir hem sinema temsilcilerinin adlarının anılması, iki sanat arasındaki yakın ilişkiyi imgelemektedir. Buna ilaveten olarak Ece Ayhan, izlediği filmlerden ve bu filmlerin yönetmenlerden sıkça söz etmekle, şiir ve sinemanın farklı açılardan birbirinden beslendiğinin/beslenebileceğinin altını çizer.

Sonuç

İkinci Yeni şiirinin öncülerinden Ece Ayhan, şiir anlayışıyla bu hareketin uç kısmında yer alan bir şairdir. Bunu hem şiirlerinde hem de şiir ile ilgili görüşlerinde bulmak mümkündür. Ece Ayhan, şiiri oluşturan veya şiirle ilgili unsurları değerlendirirken geniş bir çerçeve çizmektedir. Bu bağlamda onun poetikasında farklı kavram ve ifadelerin konuşulduğu ve tartışıldığı bir zemin söz konusudur. Bu çerçevede şiirin tanımı ve şairin görevinden sinemaya kadar farklı konular, poetikasında yer bulur. Sözgelimi Ece Ayhan, şiirin tanımını yaparken hayatla ilişkili bir şiirden söz eder. Nesnel bağlaşıklık biçiminde ifadelendirilen bu tanımla, şiirin yüzü çağa ve insana döndürülür. İnsani durumu dikkate alan, tabiatı önemseyen ve duyarlılığı şiirin ana rengi gören bir tanım mevcuttur. Bu tanım bağlamında, şiirin sorumluluk yükleyerek ona bir çerçeve çizer. Şiiri tanım olarak sorumluluk düzleminde konumlandıran Ece Ayhan, şairin görevine dair ise bilmeyi, öğrenmeyi, duyarlı olmayı öncelikli kılar. Örneğin, şairin tarih bilmesi gerekli görülür. İnsanlığın hikâyesi olan tarihin bilinmesi Ayhan açısından şaire önemli bir perspektif kazandırmaktadır. Tarihle birlikte şairde bulunması gerekli görülen diğer bir husus, etikdir. Kavram salt ahlakla ilintilendirilmek yerine şaire, insan ve tabiata dair sorumluluk ve bilinç yükleyecek şekilde betimlenir.

Ece Ayhan'ın poetik anlayışında imge, şiirin üzerinde temellendirildiği önemli kavramlardan biri olarak tanımlanır. İmgenin üstlendiği bu rol, onu yaşam, tabiat, kültür ve diğer kavramlarla ilişkilendirerek, şiirin merkezine yerleştirir. Ece Ayhan'ın poetikasında imgenin bu konumu, doğrusu İkinci Yeni şiirinin bir yansıması olarak adlandırmak gerekir. Fakat Ece Ayhan'da imgenin kullanımı, yer yer İkinci Yeni anlayışının sınırlarını zorlayan özellikler ihtiva etmektedir. İmge gibi kurgu da Ece Ayhan'ın şiir anlayışında ehemmiyet arz eden bir özelliktir. Kurgu, devinim içeren, bütün sanatların temeli, var olan perspektiften farklı bir bakış açısı sunan, şiir son halini alana kadar değişimi öngören hususlar barındırır. Kurguya yönelik bu belirlemeler, onu şiirin oluşumunda önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Biçim konusu ise Ayhan'da üzerinde durulmayan bir kavram olarak bilinir. Ayhan, dünya şiirinde biçime dikkat eden şiirlerin var olduğunu belirtmekle birlikte kendi şiirinde biçimden ziyade anlatıma odaklandığını ifade eder. Poetikasında anlatım, şiiri sorunlara karşı farkındalık gösterebilecek bir konuma taşır. Bu minvalde üslup, Ece Ayhan'da İkinci Yeni şiiri bağlamında konuya, anlatılmak istenilene eğilen, bunu ciddiye alan, zihinsel süreçleri harekete geçiren hususlar taşır.

Ece Ayhan'ın poetikasında dil, metin ile yazar arasında ilişkiyi dizayn eden, yazarın sanatsal ve politik söylemini metne taşıyan bir görev üstlenir. Bu özelliğinden ötürü Ece Ayhan'da dilin bir kimliği vardır. Bu bağlamda dilin kullanımı, şiirin içeriğini ve sınırlarını belirler. Böylelikle dilin merkezi konumu, onun üzerinden gelişebilecek bir söylemin üretilmesine imkân tanır. Bundan hareketle şiirin, iktidar, güç ve halkla ilişkisi dil kodlarıyla

okunur. Bu çerçevede Ece Ayhan'da dil, iktidar karşıtı, mevcut şiir anlayışın dışına çıkan, yeni anlatım olanaklarını deneyimlenme kaygısını taşıyan bir konumdadır. Bu kaygı nedeniyle dil alışılmış anlatım kalıplarını zorlayan, var olan söz dizimini değiştirme iddiasında bulunan ve farklı anlatım olanaklarını mümkün kılan bir misyon yüklenir. Dile dair bu perspektif, dili başka sanatlarla, felsefeyle, kültür, düşünce gibi kavramlarla ve yer yer politikayla ilintilendirir. Ayhan'ın poetik anlayışında önemli görülen kavramlardan biri düşüncedir. Şiirin düşünce ile ilişkisi hakkında yürütülen tartışmalarda, düşünceye vurgu yapan Ayhan, düşüncenin şiirde olması gerekliliğinin altını çizer. Düşünce, şiiri oluşturan önemli bir unsur olarak görülür. Ayhan'a göre düşünceye gösterilen ilgi, kendisine ve İkinci Yeni'ye yönelik tenkitlerin kaynağını oluşturmaktadır. Bu eleştirilere rağmen düşünceye işaret eden Ece Ayhan, Ren Havzasındaki ülkelerin düşünce yapısını sembolize eden Ren Düşüncesine atıfta bulunur. Buna ilaveten eytişimsel özdekçilik kavramını da dikkate alır. Bunlardan hareketle, düşünce Ece Ayhan'ın şiir evrenin inşasında etkin bir faktör olarak yer bulur. Düşünce ile birlikte zikredilmesi gereken kavramlardan biri felsefedir. Şiirde felsefenin önemini ortaya koyan bulgu, kavrama gösterilen ilgidir. Felsefeye şiirin söylemini besleyen, düşüncesini güçlendiren, anlatımına derinlik kazandıran bir nazarla bakılmaktadır. Bu çerçevede hem Ece Ayhan'da hem İkinci Yeni'de felsefe şiiri oluşturan öğelerden biri şeklinde addedilir.

Ece Ayhan'ın şiir anlayışında şiir ve toplum ilişkisi bazı kıstaslar dâhilinde irdelenmektedir. Sözelimi toplumun şiirde işlenmesi sanatın sorumluluğuyla örtüştürülür. Böylelikle toplumdaki soyut, topluma sırtını çeviren ve toplumu dışarıda bırakma arzusunda olan şiire olumlu yaklaşmaz. Topluma karşı duyarlı ve farkındalık gösteren şiir dikkate alınır. Topluma yönelik bu olumlu ifadelerle karşın toplumsal perspektifin şiirde yer edinmesi doğru bulunmaz. Çünkü bunun gerçekleşmesi halinde şiirin belli ifade ve kavramlar çerçevesinde şekilleneceği öngörülmektedir. Böylece şiirde toplumun nasıl konumlandırılacağına dair belli düşünceler ileri sürülür. Ece Ayhan'ın poetikasında yer bulan diğer bir kavram okurdur. Ayhan'da okur, farklı sınıflar şeklinde vasıflandırılır. Bunların içerisinde şairin şiiriyle arasında bağ kurduğu kesimler, çocuklar, toplumun alt kesiminden gelenler ve dışarıda bırakılanlardır. Bunların dışında kalanlara olumlu yaklaşmaz. Özellikle düz okur olarak tanımlanan okur kesimine karşı sert eleştiriler yöneltilir. Okur sorumluluğunu yansıtmaktan uzak olan bu okur kesiminin amacı, gerçeklerden yalıtık bir anlatımdır. Bu kesimle arasına engeller koyarak okur konusunda ciddi olduğunu beyan eden şair, belirlemeleriyle okuru şiirin foksiyonel bir parçası olarak görür. Ece Ayhan'ın şiir anlayışında irdelenen diğer kavramlardan biri tarihtir. Tarih yazımının ve anlatımın otorite ile ilişkisinin farkında olan Ayhan, bunun dışına çıkan bir tarih anlayışından söz eder. Bu tarih anlayışı; yaşam, insan ve toplumla ilintilendirilerek şiire perspektif kazandıracak şekilde algılanır. Böylece tarih kendisine yüklenen tüm ifadelerden yalıtılarak, sorgulanabileceği belirtilir. Bu girişim sonucunda, Ece Ayhan'ın poetikasında tarih; insan, tabiat, toplum ve yaşamla ilişkili ve onları şiire taşıyan bir sorumluluk üstlenir.

Ece Ayhan'ın poetik görüşlerinde dikkat çeken konulardan biri şiir ve iktidar ilişkisidir. İktidarı ve onun paydaşlarını şiirle anmaktan sakınan şair, şiirini iktidar karşıtı olarak konumlandırır. İktidarın şiiri kendi hegemonyası altına almak istediğini, sivil şiirin karşısında konumlandığını ifade eden Ece Ayhan, poetik anlamda iktidar karşıtı olmayı gerekli görür. Bu bağlamda şiirin iktidar tarafından nötrale edildiği ve şiirin resmi kültürde yer alamayacağı ifadeleriyle şiir ve iktidar iki karşıt uçta tasvir edilir. Buna ilaveten Ece Ayhan, İkinci Yeni şairleri olarak kendilerine egemenlik ve iktidar alanı sağlayacak mülkiyet ve onun gibi argümanlardan uzak durduklarını belirtir. Ece Ayhan'ın müzik ve şiir hakkındaki düşüncelerinin şekillenmesinde etken olan faktör, muhalif çizgidir. 20. yüzyılda ortaya çıkan, önceki müzik formatların dışına çıkarak, yeni bir söylem iddiasında bulunan, muhalif bir

çizgiden ilerleyen Atonal müzik anlayışını şiire yakın görür. İkinci Yeni şiirinin bu müzik anlayışından yeni bir söylem edinme, çağa ve insana eğilme gibi konulardan etkilendiği ifade edilerek, Atonal müziğin önemine değinilir. Ahenk, uyum gibi biçimsel özelliklerden ziyade Atonal müziğin temsil ettiği yeni bir söylem ve dile vurgu yapılıdır. Ayrıca bu müziğin oluşumundaki doğallık, İkinci Yeni şiir için örnek olarak görülür. Şiirle anılan diğer bir kavram sinemadır. Sıkı sıfatı ile nitelenen şiir ve sinema arasında ilişki olduğu ifade edilerek, bu iki sanatın birbirinde etkilendiği belirtilir. Anlatım olarak farklı teknikler kullanılsa da konuya odaklanma, konuyu anlatma hususunda benzer özelliklerinin olduğu kanaati söz konusudur. Şiir ve sinema ile ilgili bu değerlendirmeler, şair tarafından ikisi arasında farklı açılardan sağlanan benzerliklerle desteklenir. Sonuç olarak Ece Ayhan'ın poetik görüşleri, İkinci Yeni şiiri bağlamında gelişen fakat zaman zaman bunun dışına çıkabilen bir hususiyete sahiptir. Bu anlamda İkinci Yeni şiirinin genel özelliklerini yansıtan ama aynı zamanda bunu ileriye taşıma iddiasında olan bir poetik anlayış söz konusudur. Ece Ayhan'ın poetik görüşleri şiirin tanımından kurguya, tarihten sinemaya kadar birçok farklı kavramı kapsar. Ece Ayhan, her bir kavramı poetik görüşlerini yansıttak şekilde tanımlar.

Kaynakça

- Akkanat, C. (2000), *Gelenek ve ikinci yeni*, (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Armağan, Y. (2012), *İmkânsız özerklik*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Armağan, Y. (2007), *Türk şiirinde modernizm*, (Doktora Tezi), Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arslan, F. (2016), Doğurgan renkler ikileminde Turgut Uyar okuma biçimleri / ilk tercih: Siyah ve beyaz. *İdil*, 5 (25), 1351-1361.
- Asiltürk, B. (2006), *Hilesiz terazi*, 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayhan, E. (2001a), *Aynalı denemeler*, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayhan, E. (1997), *Başıbozuk günceler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayhan, E. (1996), *Dıpyazılar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayhan, E. (2001b), *Morötesi requiem*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayhan, Ece (2001c), *Sivil denemeler kara*, 2. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ayhan, E. (1993), *Şiirin bir altın çağı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bezirci, A. (1987), *İkinci yeni olayı*, 2. Baskı, İstanbul: Gözlem Yayıncılık.
- Bingöl, U. (2016), Kitap tanıtımı, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8, 529-533.
- Çallı, B. (2011), *Tonal ve atonal müziklerin beyindeki yansımaları: Bir fMRI çalışması*, (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müzik Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir.
- Dirlikyapan, D. (2002), *O ben ki: Edip Cansever*, Bilkent Üniversitesi Sempozyum Kitapları-4, İstanbul: Alkım Yayınları.
- Eagleton, T. (2014), *Edebiyat kuramı*, (Çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Geçgel, H. (2002), İkinci yeni şiirinin çevresinde Ece Ayhan, (Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya.
- Gelir, Y. (2020), Turgut Uyar'ın "toplandılar" şiir kitabına tematik bir yaklaşım, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 52, 1028-1046.
- İlim, F. (2018), Tonalite-atonalite karşıtlığı açısından A. Schönberg'in müzik estetiği, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 173-186.
- Kara, Ö. T. (2013), Türkçenin kuralları dışına çıkan bir topluluk: İkinci yeniciler. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 6 (XV), 451-480.

-
- Karadeniz, M. (2015), *Cemal Süreya'nın şiir estetiğinde poetik sadakat: Poetika ve şiir arasındaki mütakabiliyet*, (Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Karaarslan, İ. (2015), *İkinci yeni şiirinde aşk, yalnızlık ve ölüm kavramlarının görüntüleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karaburgu, O. (2017), İkinci yeni şiiri ve Cahit Zarifoğlu, *IJHE Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 3 (5), 21-31.
- Karaca, A. (2010), *İkinci yeni poetikası*, 2. Baskı, Ankara: Hece Yayınları.
- Kul, E. (2007), Ece Ayhan'ın şiirleri üzerine bir araştırma, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kurt, M. (2018), Şehirdeki yabancı: Turgut Uyar'ın şiirinde modernizm eleştirisi, *Gazi Türkiyat*, 22, 69-78.
- Polat, A. (2010), Estetik refleks bağlamında ikinci yeni şiirinde paradigma kayması/sapması, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 101-110.
- Soysal, S. (2016), *İkinci yeni şiirinde din ve medeniyet algısı*, (Yüksek Lisans Tezi), Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.
- Şen Elmas, M. (2010), *İkinci yeni şiiri üzerinde anlambilimsel bir inceleme*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yeniay, M. (2013), *Öteki bilinç: Gerçeküstücülük ve ikinci yeni*, (Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
-

Feminizm Hareketlerinin Güncel Türk Dili Kullanımına Etkileri Üzerine Bir Deneme

An Essay on the Effects of Feminism Movements on the Use of the Modern Turkish Language Use

Sertan ALİBEKİROĞLU*

Öz

Dilin önemli özelliklerinden biri canlılık taşıyor olmasıdır. Bu nedenle her canlı gibi dil de çeşitli nedenlerle değişime uğrar. Dildeki değişim çoğu zaman gelişen toplumsal olaylar, politikalar, bilimsel ve teknolojik gelişmeler öncülüğünde olur. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin etkisi günlük, sıradan tarzdadır. Ancak toplumsal ve politik gelişmelerin etkisinin dilde görülebilmesi çoğu zaman devrimsel nitelikli gelişmelere bağlıdır. 19. yüzyılın başlarından itibaren daha çok Sanayi Devrimi'nin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan feminist hareketler devrimsel bir nitelik taşımıştır. Bunun sonucunda hem toplumsal hem de politik alanda dillere yeni terim, kavram ve tanımlamaların yerleşmesine neden olmuştur. Kadınların sosyal hayatta özellikle işgücüne katılması, üretimin önemli bir parçası olması ev ve ev etrafında şekillenen kadın profilinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Bu değişiklikler dillerde adlandırma, tanımlanma ve terim olarak yer alma gereği duymuştur. Başlangıçta dar alanda kalsa da kadının iş gücüne katılımı özellikle son zamanlarda oldukça gelişmiştir. Kadının iş ve sosyal hayattaki yerinin artmasının yanı sıra iletişim teknolojilerindeki gelişmeler dünya genelinde dillerde değişimi zorunlu kılan etkenlerden biri olmaya devam etmektedir. Bu çalışmada, feminizm düşüncesinin ve hareketlerinin günümüz Türkçe kullanımına yapmış olduğu etkiler örneklenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler:Türkçe, Feminizm, Cinsiyet eşitliği, Pozitif ayrımcılık.

Abstract

One of the important features of language is that it carries vitality. For this reason, language, like every living thing, undergoes changes for various reasons. Changes in a language are often preceded by some social events, changes in a political course, scientific and technological developments. The impact of scientific and technological developments can be seen in our daily life. However, the impact of social and political developments in a language is mostly dependent on some revolutionary developments. Feminist movements, which emerged as one of the results of the industrial revolution in the beginning of the 19th century, had a revolutionary character. As a result, it caused new terms, concepts and definitions to settle in languages both in the social and political field. Women's participation in work life, and especially in social life, and their being an important part of manufacturing caused significant changes in the women's profile shaped by home and household. These changes needed to be named, defined and included as terms in languages. Although in the beginning women's participation in work life covered a narrow area, it has increased considerably recently. In addition to the increase of women's participation in business and social life, developments in communication technologies continue to be one of the factors that necessitate changes in languages throughout the world. In this study, the effects of feminism thought and movements on today's Turkish usage have been tried to be exemplified.

Keywords: The Turkish language, Feminism, Gender equality, Positive discrimination.

Giriş

Dilin temel işlevi iletişim aracı olmasıdır. Dilin bu işlevi gerçekleştirebilmesi ona çok yönlü ve karmaşık özellikler kazandırmıştır. Bunun sonucunda dil, iletişim aracı olmanın yanı sıra toplumsal kavrayış, anlayış, uzlaşma ya da tersleşme aracı vb. olma özellikleri de kazanmıştır (Türkoğlu, 2004, s.21; Karaağaç, 2012, s.55; Zillioğlu, 2014, s.21).

Her yenilik ve özellik kazanımı canlılık unsuru taşımakla, değişim ve dönüşüme uygun olmakla mümkündür. Sürekli bir değişim ve dönüşüm göstermesi dilin canlı bir varlık olduğunun kanıtı olduğu için pek çok tanımlamada ya da dilin özelliklerinin sayımında dilin

* Dr. Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, alibekiroglu@gantep.edu.tr / ORCID: 0000-0002-5820-8723

canlılığı vurgulanmaktadır (Ergin, 1994, s.7-8; Koç, 1996, s.16; Gülensoy, 2000, s.3). Doğal olarak her canlı gibi dil de zaman ve mekânda değişip dönüşmekte seslerden söz dizimine, anlamdan bağlam boyuta pek çok dil birimi üzerinde bu gelişmeler kendini göstermektedir. Pek çok nedeni olmakla birlikte dil değişmelerinin temel nedenleri tespit edilmeye çalışılmış; genel olarak dillerin temel yapı taşı olan seslerden değişmelerin başladığı üzerinde durulmuş ve bu değişmeleri etkileyen unsurların ulusların coğrafyası, ticarî ve askerî ilişkileri, ana dili öğretimi, alt katman ve üst katman etkisi, en az çaba yasası, örneksemelerin etkisi gibi temel nedenler olduğu üzerinde durulmuştur (Aksan; 1995, s.209; Üçok, 2004, s.74-79; Erkman-Akerson, 2007, s.88; Karaağaç, 2012, s.112). Elbette dil değişmelerinin nedenlerini bütünüyle tespit etmek zordur. Bununla birlikte temel nedenler arsına küresel ölçekli toplumsal olayları da katmak gerekmektedir¹. Özellikle iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sonucunda dünyanın herhangi bir yerindeki düşünceler, olaylar, siyasi ve düşünsel akımlar hızlı bir şekilde yayılmakta ve bunlar toplumların gündemine oturmaktadır. Örneğin, başlangıcı Sanayi Devrimi'ne uzanmakla birlikte feminizm hareketi günümüzde toplumları ve ülkeleri etkilemektedir. Bu etki sonucu siyasal iktidarlar, hukuk, resmi ve özel kurum ve kuruluşlar çok çeşitli yönlerden konuyla ilgilenmektedir. Bu ilginin dile dolayısıyla Türkçeye de yansması kaçınılmazdır. Başta “feminizm” kavramının kendisi olmak üzere “toplumsal cinsiyet, cinsiyet eşitliği, pozitif ayrımcılık vb.” terim ve tanımlamalar Türkçede karşılık bulmuştur. Bu terimler ile birlikte cinsiyet eşitliğini gösteren ve vurgulayan “iş kadını”, “iş insanı”, “bilim insanı”, vb. kavram ve terimler de ortaya çıkmıştır. Bir yandan kadın farkındalığının, toplumsal eşitliğin tanımlandığı ve vurgulandığı yeni kavramlar ve bunların terimleri ortaya çıkarken diğer yandan kadını olumsuz olarak ifade eden kimi sözcük ve deyimler “kancıklık yapmak, saçı uzun aklı kısa, eksik etek, vb.” de ya kullanılmaz olmuş ya da kullanımları azalmıştır.

Bu çalışmada feminizm hareketlerinin günümüz Türkçesine etkileri üzerinde durulmuştur. Konu iki aşamalı olarak ele alınmıştır. Öncelikle, konunun kavranabilmesine katkısı olacağından hareketle genel olarak dil değişmelerinin temel nedenleri kısaca açıklanmıştır. Daha sonra feminizm dil algısı üzerinde durulmuş ve bu algıların Türkçeye yansımaları gösterilmeye çalışılmıştır.

Dil Değişmelerinin Nedenleri

Canlı bir varlık olan dil çok çeşitli nedenlerle sürekli bir değişim hâindedir. Bu değişimin nedenlerini bütünüyle tespit etmek nerdeyse olanaksızdır, ancak ana başlıklar halinde temel nedenleri saymak mümkündür. Bu nedenler şu şekilde sayılabilir:

Dilin fonetik yapısı ve karakteri: Her dil kendine ait fonetik karaktere sahiptir. Örneğin Türkçede ünlü uyumu bulunmaktadır. Eklemeli dillerden olan Türkçede yeni sözcük yapımı ve sözcüğün çekimlenmesi büyük ölçüde ünlü uyumlarına uygun yapılmaktadır (Aksan, 1995, s.208): göz-lük-çü-lük (kök sözcükte ince sıradan ünlü olduğu için eklerde de ince sıradan ünlüler bulunmakta); arkadaş-lar-ım-dan (kök sözcükte kalın sıradan ünlü bulunduğu için eklerde de kalın sıradan ünlüler bulunmakta, vb.

Coğrafyanın etkisi: “Coğrafyanız ne ise diliniz o”dur, önermesi dilbilimde temel kanunlardan biridir. Coğrafyanın etkisi genel olarak şu ele alınabilir:

¹Henüz yayınlanmamış bir bildirimizde, dil değişmelerine etki eden nedenler arasında “küresel bakış” olarak adlandırdığımız bir kavramı ileri sürmüş ve küresel bakışı: “*Küresel bakış; herhangi bir felsefî ve siyasi düşünce, dinler, ırklar ve cinsiyetler vb. fark gözetmeksizin “çevrecilik, küresel ısınma, kadın hakları, çocuk hakları, hayvan hakları vs.” gibi insan ve doğasını esas alan görüş ve eylemlerdir.*” şeklinde açıklamıştık [“Küresel Bakışın Türkçeye Etkileri Üzerine Bir Deneme”, In the III International “Oriental Studies, Actuality and Prospects” Scientific and Methodological Conference, May 06.2022, Kharkiv/Ukraine.]

Tabiat ve iklim şartları: Coğrafyanın, yani yüzey şekillerinin ve iklimin etkisinin insan yaşamına dolayısıyla diller üzerine etkisi vardır. Örneğin, Türkiye’de Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde iklim şartlarından dolayı makilik bitkiler yetişir. Bunlardan biri de zeytindir. Bunun sonucunda bu bölgelerde zeytin ve zeytin etrafında geniş bir sözcük dağarcığı oluşmuştur. Buna karşın Karadeniz bölgesinde coğrafyanın etkisi ile iklimin bol yağışlı ve nemli olması sık ve gür orman alanları ile çay tarımına elverişlidir. Bunun sonucunda Karadeniz bölgesinde çay ve çay etrafında geniş bir sözcük dağarcığı oluşmuştur.

Sosyal çevrenin etkileri: İnsanların sosyal çevrelerinin dil üzerine büyük etkisi vardır. Örneğin kırsalda yaşayanlara göre şehirlerde yaşayanların konuşma dilinde İstanbul Türkçesini kullanımları daha yaygındır.

Dili görülebilir kılma çabası

Diller varlık ve kavramları karşılamada yetersiz kaldıkları zaman kendi içlerinde yeni arayışlara girerler. Bu arayışlar sonucu sözcük ve söz öbeklerine yeni görevler yüklerler bunun sonucunda sözcüklerde anlam değişimleri ortaya çıkabilir (Üçok, 2004, s.77). Örneğin “kapının kolu” tamlamasında “kol”, “pencerenin kanadı” tamlamasında “kanat” sözcükleri gerçek değil yan anlamlarıyla kullanılmışlardır.

En az çaba yasası

Dil değişmelerinin önemli yasalarından biridir. İletişimdeki hız ihtiyacı sözcüklerin konuşma ve yazı dilinde daha az emekle kullanılmasını doğurmaktadır (Aksan, 1995, s. 209; Vardar, 2001, s. 118-119; Karaağaç, 2012, s. 107). İletişim araçlarındaki hızlı değişimler en az çaba yasasına ivme sağlamıştır. Örneğin, Türkçede şimdiki-geniş zaman eki olan “-yor” un sonundaki “r” ünsüzünün atılması konuşma dilinde yaygınlaşmış; ek “-yo” şeklinde kullanılır olmuştur (geliyo, alıyo, konuşuyo, vb.). İletişim araçları ile mesaj yazımında da sözcüklerdeki ünlü seslerin çıkarılarak ya da baş harfler kullanılarak “slm (selam), mrb (merhaba), aeo (Allaha emanet ol),vb.” yazım ortaya çıkmıştır.

Toplumsal konum

Bir dili farklı konuşan kişi ya da kişilerin toplumdaki konumları dilde değişmelere neden olabilir (Huber, 2007, s.63). Toplumsal konum genelde örneksemelere neden olur, bunun sonucunda ortaya çıkan öykünme dil değişmelerini tetikler (Karaağaç, 2021, s.114). Örneğin, çevremizdeki hoş sohbet insanların konuşmalarına öykünme gibi.

Üst katman etkisi

Bir ülkede egemen ulusun dilinin yerel dilleri etkilemesidir. Örneğin; uzun süre Osmanlı hâkimiyetinde kalmış olan Balkan Halklarının dilinde binlerce Türkçe sözcük bulunmaktadır.

Alt katman etkisi

Üst katman etkisinin tersidir. Bir ülkede egemen ulusun zamanla yerli halkın dili ya da yerli halkların dilleri etkisi altında kalmasıdır. Bu etki sonucu egemen dil bazen tamamen kaybolabilir (Aksan, 1995, s.209; Karaağaç, 2012, s.113; Karaca, 2021: s.360).

Diller arası ilişkiler

Üst ve alt katman etkisi dışında daha çok dini ve kültürel etkileşimler sonucu diller büyük değişmelere uğrayabilirler. Örneğin, Karahanlılar döneminde İslamın kabulü sonucu gerçekleşen alfabe değişikliği, yanı sıra Türkçeye Arapça ve Farsça sözcüklerin ve kimi gramer yapılarının girmesi (Huber, 2007, s.64-65).

Sosyal ve siyasal etkenler

Siyasi düşünceler, siyasi otoritenin tutumu, toplumsal olaylar da dilde değişmelere yol açar. Örneğin: Türkiye’de Cumhuriyetin kurulmasından sonra gerçekleşen Latin alfabesine geçiş, “öz Türkçecilik” vb. gibi değişimler bu türdendir.

Dil değişmelerinin ana hatlarını dahi dikkatli bir şekilde gözden geçirmek, aslında, bir ulusun, toplumun, zümrenin veya grubun anlaşılmasının en sağlam yoludur. Aksan’ın belirttiği üzere;

Bir ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, dünya görüşü, çeşitli nitelikleri ve hatta tarih boyunca bu toplumda meydana gelen çeşitli olaylar üzerinde hiçbir bilgimiz olmasa, yalnızca dilbilim incelemeleriyle, bu dilin söz varlığının, söz hazinesinin derinliğine inerek bütün bu konularda çok değerli bilgiler ve güvenilir ipuçları edinebiliriz.” (Aksan, 1995, s. 65).

Günümüz Türk dilindeki, dolayısıyla Türk düşünce ve yaşantısındaki değişmelerin nedenlerinden biri de feminizmdir.

Feminizmin Güncel Türk Dili Kullanımına Etkileri

Dilin temel işlevinin iletişim aracı olarak görülmesi bir bakıma onu doğal, doğal olduğu için de sıradan hale dönüştürür. Bundan dolayı, dilin kültürü yaratması ile onu aktarması; siyasal ve toplumsal gücün üretilmesini, sürdürülmesini ve yeniden şekillenmesini (Akünal Okan, 1998, s.187) sağlamada oynadığı roller ilk bakışta fark edilmeyebilir. Bu noktalar fark edilmeden dilin iletişim işlevi dışındaki fonksiyonları göz ardı edildiğinde hem dil hem de dilin iletişim işlevi ile dilde meydana gelen değişim ve dönüşümler tam olarak anlaşılabilir.

Yukarıda görüldüğü üzere dil değişmelerinde önemli etkenlerden biri de sosyal ve siyasal olaylardır. Yeni olan her şey gibi bir devinim halinde sürekliliği olan sosyal ve siyasal olayların da dillerde hemen karşılıkları olur. Günümüzde dil ve dil anlayışında önemli etkileri olan sosyal olaylardan biri de feminizmdir.

Feminizm, en kısa şekliye kadın haklarının savunulması olarak açıklanabilir. Türkçe Sözlükte, Fransızca kaynaklı, toplum bilime ait, isim türünden bir sözcük olduğu belirtildikten sonra; “*Toplumda kadının haklarını çoğaltma, erkeğinkiler düzeyine çıkarma, eşitlik sağlama amacını güden düşünce akımı, kadın hareketi*” olarak açıklanmıştır (GTS, 2022). Feminizm elbette bu açıklama ve tanımlamanın ötesinde geniş bir kavram alanı muhteva etmektedir. Çalışma konumuzun sınırlılıklarını aşmamak adına bu noktalara değinilmeyecektir. Dil açısından bakıldığında feminizm, erkek egemen dile de itiraz etmektedir.

Sanayi Devrimi² ile özellikle fabrikalar etrafında iş gücünde kadın emeğine duyulan ihtiyaç zamanla sağlıktan eğitime, güvenlikten turizme, sanattan zanaate, vb. hayatın hemen her alanına hızla yayılmıştır. Kısa aralıklarla yaşanan iki dünya savaşı bu gelişmelere hız ve genişlik katmıştır. Dünya savaşları, binlerce yıllık ataerkil sitemin tıkanmasının bir sonucu olarak algılanmış olmalı ki; savaş sonrası dönemde feminizm hareketlerinin arttığı ve küresel ölçekte yayıldığı görülmektedir. Bu gelişmeler çoğu zaman doğrudan bazen de dolaylı olarak dilin kullanımını, dil algısını, dilde değişimi etkilemiş ve etkilemektedir. Türkçe de bu gelişmelerden kendi payına düşeni almaktadır.

Feminizmin önemli etkilerinden biri kimlik tanımı üzerine olmuştur. Bu açıdan, özellikle dilin toplumsal niteliklerinin önemli bir yönü olan “kimlik” kavramının belirlenmesindeki rolü büyük olmaktadır. Çünkü, bu rol aracılığıyla “toplumsal kimlik, ulusal kimlik, kültürel imlik, cinsel kimlik, dinsel kimlik vb.” (Büyükkantarcioglu, 2006, s.67) gibi

²Berktaş; sistemli bir feminist hareketin ortaya çıkışının 18. yüzyıla tarihlenebileceğini belirtir (Berktaş, 2018: 89).

kavram ve tanımlamalar günümüz dünyasında toplum ve bireyler için önemli unsurlar haline gelmiştir.

Dil ile kimlik arasındaki ilişkilerin çok yönlü olarak ele alındığını belirten Büyükkantarcıoğlu; “*dille kimlik arasında nasıl bir bağlantı vardır? Dil kullanımı kimliğin bir göstergesi olabilir mi?*” vb. sorular sorarak dil ve kimlik arasındaki ilişkinin incelendiği özel bir dilbilim alanı ortaya çıktığını ve bu alandaki çalışmaların sonucunda “bireyin toplumda hangi gruba dâhil olduğunun belirlenmesinde, dil kullanıcısının ait olduğu grubun özelliklerinin belirlenmesi ve karşı gruba/lara karşı bireyin nasıl bir tutum sergilediğinin belirlenmesi vb.” noktalarda veriler elde edildiğine değinmektedir. Bu incelemelerin bir bölümü kadın ve erkeklerin dil kullanımına ilişkin çalışmaları içermekte; bir bölümü ise kadın ve erkek rollerinin dile yansımalarını ele almaktadır (Büyükkantarcıoğlu, 2006, s.73). Bu çalışmalar, dil kullanımı aracılığıyla bireyin toplumda dâhil olduğu gruba/gruplara, bu grubun / grupların özelliklerinin dile nasıl yansıdığına, bireyin dile karşı tutumuna, toplumun dili kullanarak bireye karşı tutumuna (Büyükkantarcıoğlu, 2006, s.73), toplumla dil arasındaki ilişkilere ulaşmak için önemli ve güvenilir veriler sunmaktadır.

Bu açıdan yaklaşımların bir yönü de dilin cinsiyet üzerine olan etkileridir. Çünkü, günümüzde bireyin sadece erkek ya da kadın olması tek başına “*biyolojik bir gerçeklik*” olarak ele alınmamakta; *bireyin toplumdaki iki gruptan birinin üyesi olmasını* sağlayan önemli belirleyicilerden biri olarak görülmektedir. Bu durum toplumsal, ekonomik ve politik sonuçları da beraberinde getirmektedir (Akünal Okan, 1998, s.188).

Toplumsal boyutta dil ve cinsiyet arasındaki ilişki sosyal dilbilimin ortaya çıkmasına neden olmuş etkenlerden biridir. Örneğin, sosyal dilbilim çalışmaları sonucu, toplumda farklı konumlara sahip erkek ve kadınların dillerinde, geleneksel toplumlarda genelde ev ve ev etrafında konumlanmış kadınlar ile ev dışında, iş ve eğlence hayatında yer alabilen erkeklerin konuşma ve dili kullanmalarında farklılıklar olduğu; dil kullanımındaki farklılıkların toplumsal statü ile cinsel cimliğe etkilerinin bulunduğu vb. bulgular ortaya konmuştur (Dong, 2021. 2-3).

Berkday, feminist söylemin kimlik algısı üzerine düşüncelerini şu şekilde toparlamaktadır:

Sabit kimliklerin olmadığı, kimlik dediğimiz her şeyin her an bozulup yapılabilen bir kurgu olduğu gerçeği, kimlik politikalarının geçerliliğini çok kuşkulu hale getiriyor. Öte yandan, henüz özdeşleşme mücadelesi vermekte olan “kıyıda kalmışlar”ın, kendi öznellik konuları dahil her şeyin bir dil oyunundan ibaret olmadığını unutmaları mümkün değil – “dünyayı ellerinde tutanlar”, bunu onlara sürekli hatırlatıyor. Bu çetrefil durum, bizim daha uzun süre kimlik, benlik, kendilik sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalacağımızı gösteriyor.” (Berkday, 2018, s.14).

Berkday, bu sözleriyle kimliklerin değişkenliğinin sadece dil üzerinden değil ekonomik, politik vb. alanlarda da gerçekleştiğine işaret etmektedir. Bu ifadelerden konumuz açısından asıl dikkati çeken nokta “dil oyunları” ifadesidir. Çünkü erkek egemen anlayışın kadınlara bakışının değişmediğini, kadınlara verilen sözlerin yerine getirilmediğini bunu da erkek egemen dilde görmenin mümkün olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Bu nedenle erkek egemen dil içerisine yerleşecek olan feminist dil, yeni bir ifade ile “eşitlikçi dil”, kadın hareketlerinin başarılarından biri olacaktır.

Feminist dil

Feminizm hareketlerinin iş, spor, sanat, aile başta olmak üzere çok çeşitli alanlarda görülen etkilerinden elbette diller de nasibini almıştır. Feminizm en başta ataerki³ / eril dile karşı çıkmaktadır.

Feminizme göre eril dilin temelleri; “...ademin ad koyma yetkisini elinde bulundurması; varlıkların adlarının ademe öğretilmesi vb.”ne dayanır (Berktaş, 2021, s.60-65). Bundan dolayı; “bilgi ademe ait olduğu için onun gelişmesi ve şekillenmesi de ademe yani eril dünyaya aittir. Kadın sadece bu dilin nesnesi olarak var olabilir” (Berktaş, 2021, s.60-65). Kısaca kadın, dilin eril yapısından dolayı ikinci plandadır.

Feminist dilin 1980’lerden sonra belirgin şekilde kendini gösterdiği görülmektedir. Örneğin “toplumsal cinsiyet” terimi bu yıllardan sonra yaygınlaşmış; yalnızca “kadın” kategorisinin etkili bir analiz aracı olamayacağından hareketle “toplumsal cinsiyet” kavramı feminist tarihçiler arasında kullanılmaya başlanmıştır. Berktaş’a göre bunun nedeni;

...kadınlar cinsiyetleri ya da biyolojik özellikleri dolayısıyla ayrı bir grup oluştursalar bile, tarihçiyi ilgilendiren şey, “toplumsal cinsiyet”, yani “ belirli bir zamanda belirli bir toplumda cinsler için uygun olduğu varsayılan davranışların kültürel tanımı’dır (Berktaş, 2018, s.29).

Buradan hareketle, feminist dilin çabaları sonucu ortaya çıkmış olan “toplumsal cinsiyet” kavramı kadın ve kadın haklarından hareketle kültürün tamamına yayılan geniş bir kavram alanını ifade etmeye evrilmiştir. Civelek, dilin bu noktadaki önemini; “toplumsal cinsiyet kimlikleri dil ile, dil tarafından kurulurlar.”(Civelek, 2013, s.112-113) şeklinde belirtir ve, Benhadid ve Taylor’dan aktarımla; “insanların daima bir diyaloglar ağının içinde doğduklarını, bu ağlara toplumsal cinsiyetin de dahil olduğunu” belirtir (Civelek, 2013, s.113).

Dilin kullanımı, toplumsal cinsiyetin önemli bir unsuru olarak hem olumlu hem de olumsuz etkilere neden olabilir. Çünkü erkek egemen dil içerisinde kadına biçilen rol onun toplumsal konumundan dili kullanımına kadar kadınların alanını erkek egemen dil belirlemektedir. Bu duruma dikkat çeken Butler; toplumsal cinsiyet eşitliğini bozan unsurlardan birinin de dil olduğunu belirtir ve Witting’in “...dil, yapıları itibariyle değil, yalnızca uygulamada kadın düşmanı olan bir araç ya da alettir” ile “dişil yazı diye bir şey yoktur” sözlerini hatırlatarak; erkek egemen dilin kadınları ikincil kılma ve dışlama gücünün bulunduğunu belirtir (Butler, 2020, s.78-79). Dil ile birlikte siyasetin günümüzdeki iktidar alanlarını kurduğunu, koruduğunu dolayısıyla bu alanın dışında bir konumun bulunmadığını da ekler (Butler, 2020, s.48).

Toplumsal yaşamın farklı yer ve zamanlarda var olmuş insanların, grupların, kültürlerin birbirlerine kendi birikimlerini aktarmalarından oluştuğu düşünüldüğünde coğrafyaya, dile, mesleklere, yaşlara, cinsiyete vb. konumlara dayalı bir çeşitliliğin yaşandığı sosyal yapılarda ve bu yapıları oluşturan dillerde doğal olarak herkes birbirine bir şey öğretir (Karaağaç, 2002, s.136). Bundan dolayı hem bireysel hem de toplumsal olarak farklı tarihi ve coğrafi ortamlarda yaşayanlar farklı bilgilenme yollarından geçerler. Bunun sonucunda yabancı toplumlardan etkilenmelerle birlikte daha çok dâhil olunan toplumun değer yargıları öğrenilir ve yabancılardan alınanlar da yerli süzgecinden geçirilmeye çalışılır. Her ne kadar bir süzgeçten geçirme yaşansa da yabancı toplumlardan edinilen yeni bilgilerin bilgilenme olarak ortaya konması için anadile katılması gerekir. Aslında bilgilenmenin bir

³Ataerki: “Soyda temel olarak babayı alan ve ailede çocukları baba soyuna mal eden topluluk düzeni” (GTS, 2022); Derya Şaşman Kaylı (Çakır ve Jaggar’dan aktarımla) ataerkini; “Feminist literatürde ataerki kavramı, erkeklerin kadınlar üzerindeki iktidarını sorgulamak için kullanılmaktadır.” (Şaşman Kaylı, 2017, s.73).

türü olan bu alıntılar (Karaağaç, 2002, s.136) bilimden sanata, spordan ekonomiye hayatın her alanında görülür. Bunlar arasında toplumsal düşünceyi, değişimi ve dönüşümü tetikleyen unsurları etkileyen genelde felsefi, siyasi ve sosyal akımlardır. Genel olarak “izm”ler diyebileceğimiz “sosyalizm, komünizm, marxizm feminizm, faşizm, rasyonalizm, dualizm, Budizm, kapitalizmi vb.” felsefi, siyasi akımlar hem birer dil yaratısı hem de dil değişmelerinin nedenlerindedir.

Feminizm hareketlerinin güncel Türk dili kullanımına etkileri

Feminizm erkek egemen dilde karşılık bulduktan sonra hızlı bir şekilde bu dili dönüştürmeye girişmiştir. Türkçede de son yıllarda bu dönüşümün etkileri artarak devam etmektedir. Günümüz Türkçesinde kadınları küçük gösteren, ötekileştiren sözcük, deyim ve atasözü türünden dil kullanımları azalmakla birlikte geçerliliklerini sürdürmekte, günümüzde de eskinin dünya görüşünü, toplumdaki yaşama düzenini az da olsa yansıtmaktadır (Başkan, 2006, s.170). Bu duruma karşı her geçen gün eşitlikçi yaklaşımların eleştirisi artmaktadır.

Örneğin Berktaş, bilimin tanımlama ve anlamlandırma aracı olduğunu hatırlattıktan sonra;

...bilim “adamı” da artık öyle olmasa bile, “bilim” o denli uzun bir süre “adamlar”ın elinde kalmıştır ki, bilim kadınlarının fotoğraflarının altına “bilim adamı” filanca diye yazılması hiç kimseyi hala rahatsız etmemektedir!- anlam koyma alanında işlevini sürdürür (Berktaş, 2018, s.19).

diyerek bilimin “adamları” özdeşliğinin yanı sıra başta bilimle uğraşan kadınlar olmak üzere çağdaş insanların bu adlandırmadan rahatsız olmamalarını da eleştirir. Bu türden eleştiriler sonucunda “bilim adamı” günümüz Türkçesinden hızla uzaklaştırılarak, yerine önce “bilim kadını” sonrasında cinsiyet eşitliğine daha uygun olduğu düşünülen “bilim insanı” terimi ortaya çıkmış, hızla resmi ve özel ortamlarda yayılmıştır.

Feminist düşüncenin etkisi ile bilimsel literatüre kazandırılan terimlerden biri de “ev mühendisliği”dir. Genelde sosyologlar ve teologlar tarafından ele alınan “ev mühendisliği” kavramı Berktaş’ın aktarımına göre;

Pakistanlı Enis Ahmet’in Müslüman kadınlar için tasavvur ettiği bir kavram olup; E. Ahmete göre: “ev mühendisliği, kadınların kendilerine alçak olduklarını düşündürten ev kadınlığından söz hakkına sahip olduğu saygın ve etkin bir pozisyona dönüşmesidir (Berktaş, 2018, s.127).

Özellikle günümüz toplumlarında kadınların iş hayatında hemen her meslek alanında kendini göstermesi, kadınlar arasında okur yazar oranlarının ve üniversite mezunlarının artması; girişimciliğin teşvik edilmesi ve sadece devlet tarafından değil özel sektörün de kadına yönelik destekleri, pozitif ayrımcılık yapmaları her alanda pek çok kavramın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin; “kadın istihdamı, kadın girişimci, kadın kooperatifleri, vb.” terim ve kavramlar ile “bilimadamı”nda görülen süreçler sonucunda önce “işkadını” sonrasında “işinsanı” terimleri gibi... Bu konu ile ilgili Türk iş dünyasından gelen örnek bir yaklaşım kısa adı TÜSİAD, açılımı “Türk Sanayicileri ve İş Adamları” olan kuruluşun 18 Ocak 2018 tarihinde tüzüğünde yaptığı değişiklikle, kısaltmada bir değişiklik yapmamakla birlikte, açılımlarını “Türk Sanayicileri ve İş İnsanları” olarak değiştirmesidir. Konu ile ilgili olarak kuruluş tarafından;

Tüzüğümüzün 2. Maddesi’ndeki amaçlarımız arasında “kadın-erkek eşitliğini gözetmek” amacı bulunmakta ve derneğimiz bu amaç doğrultusunda toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda çalışmalar yapmaktadır. Derneğimizin adında geçen “işadamları” kelimesinin, tüm üyelerimizi kapsayacak, dernek amaç ve faaliyetleri ile eşgüdümlü olacak ve 21. yüzyılın gerek ve ihtiyaçlarına hitap edecek şekilde “iş insanları” olarak değiştirilmesi önerilmektedir. Bu isim değişikliği derneğimizin kısaltması olan TÜSİAD markasının kullanımında bir değişikliğe yol açmayacaktır.” Not: Uzun bir süredir olduğu gibi, iletişim araç ve çalışmalarında derneğin açık ismi yerine sadece “TÜSİAD” kullanılacaktır. (<https://tusiad.org/tr/tum/item/9912-tusiad-acilimi-isim-degisikligi>, erişim: 03.04.2022)

açıklaması yapılmıştır.

Kadın hareketlerinin önemli etkiler yaptığı alanlardan biri de spordur. Örneğin, binlerce yıl aradan sonra 1896 yılında canlandırılan Olimpiyat Oyunları'nda kadınlara yer verilmemişken 1900'deki oyunlara ise sadece 22 kadın sporcunun tenis ve golf branşlarında katılımı kabul edilmiştir. 1970'ten sonra ise kadınların mücadeleleri sonuç vermiş ve daha fazla branşta ve çok sayıda kadın sporcu olimpiyatlara katılmıştır (Koçak, 2020 <https://acikders.ankara.edu.tr>). Spordaki bu gelişmeler dillerde, dolayısıyla Türkçede “kadın atlet, kadın yüzücü, kadın maratoncu ve kadınlar 100 metre, kadınlar uzun atlama vb.” terimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Çeşitli meslek alanları bir yana feminizmin dünyaya yayılmış yazın eserlere de etki ettiği, dünya klasiği haline gelmiş kimi masalların özüne dokunduğu görülmektedir. Örneğin, Türkiye’de 2021 yılında özel bir banka tarafından “eşit masallar” projesi hayata geçirilmiştir. Bankanın medyadaki reklamlarında da uzun bir zaman kullanılan “eşit masallar” sloganı, proje ve proje içeriği yetkililer tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

...dünya klasiği masalları eşitlikçi bir bakış açısıyla yeniden yorumlayarak fark yaratacak bir projeye imza attı. ...proje kapsamında Kırmızı Başlıklı Kız, Rapunzel ve Sindirella masalları kadın-erkek eşitliği kapsamında yeniden kaleme alındı.

Eşitlik kavramının çocuk yaşta yerleştiğine inanan (...)bank, anne babalarda farkındalık yaratmak ve toplum bilincinin değiştirilmesine katkı sağlamak amacıyla en bilinen ve sevilen klasik masalların eşitlikçi bir bakış açısıyla yeniden yorumlandığı Eşit Masallar projesini hayata geçirdi.

...Eşit Masallar ile kadın erkek eşitliğine ve özellikle kız çocuklarının güçlendirilmesine dikkat çekmek istedik (<https://www.odeabank.com.tr/esit-masallar/>, erişim: 04.03.2022).

Proje yürütücüleri, “eşit masallar” aracılığı ile kadın erkek eşitliğine vurgu yapmayı, yeni nesillere bu eşitliği tanımlamayı ve kavratmayı hedef edindiklerini ise şu şekilde açıklamaktadırlar:

Kırmızı Başlıklı Kız masalında ilk önce ebeveynlerin rolü değiştirildi. Klasik masalda kurabiyeleri anne hazırlarken, yeni yorumda babanın da evde mutfak işleri yapabileceği, kurabiye pişireceği yer alıyor. Masalda ayrıca küçük kızlar güçsüz, yardım bekleyen kişi olmaktan çıkarılıp, bilgili, ne istediğini bilen cesur kızlar olarak tanıtılıyor. Gücün sembolü olan kurt karakteri de masalda yardım talep eden bir karaktere dönüştürüldü.

Sindirella masalında kötü kalpli üvey anne figürü kaldırıldı. Sindirella, zayıf, güçsüz ve kendine güveni olmayan bir karakterden çıkarılıp akıllı, bilgili ve kendinden emin bir karakter olarak yazıldı. Klasik masaldaki ayakkabılar, günümüzde büyük önem verilen bilgi ile değiştirildi.

Rapunzel masalındaki kötü cadı, yeni versiyonda akıllı ve toplum için çalışan iyi kalpli bir kadına dönüştürüldü. Masalın kahramanı Rapunzel ise klasik masaldaki güçsüz ve prensini bekleyen karakter yerine bilge, cesur ve korkusuz bir kız olarak değiştirildi (<https://www.odeabank.com.tr/esit-masallar/>, erişim: 04.03.2022).

Bu örnek üzerinde açıkça örüldüğü üzere dilde karşılığı olan en küçük adlandırma, terim dahi büyük bir zihinsel, toplumsal değişim ve dönüşümü tetikleyebilir; mevcut değişim ve dönüşümlere yeni ivmeler kazandırabilir. “eşit masallar” projesi ile ulaşılabilecek ve ikna edilecek gelecek kuşaklar, dünyaya bakışlarında, yaşantılarında eşitlikçi masallar üzerinden *cinsiyet eşitliği* düşüncesini yaşamak ve yaymak isteyeceklerdir. Dolayısıyla bu kavram dilde yerleşecek ve feminist kavram alanına dâhil olduğu gibi kendi kavram alanını da oluşturacaktır.

Feminizm, dile sadece yeni kavramlar ve terimler katmamakta öteden beri var olanlar üzerine de etki etmektedir. Bunu iki şekilde yaptığı görülmektedir: Birincisi “eşit masallar”da görüldüğü üzere var olanda kadın lehinde değişiklik yaparak; ikincisi ise var olanı baskılayıp, unutturarak ve kullanımdan düşürerek. Bu ikinci etki üzerine de Türkçede oldukça çok örneğe rastlıyoruz.

Örneğin; Türkçe'ye Arapça'dan geçmiş olan ve kadın eş için kullanılan “avrat” sözcüğü neredeyse tarihe karıştığı gibi; meslek dallarına da “cinsiyet eşitliği” yansıması: yine Arapçadan alınan sözcüklerde Arapçanın dil yapısından kaynaklanan eril ve dişil durumu belirten, erkek olduğunda “müdür” kadın ise “müdire”; erkek olduğunda “hakim” kadın olduğunda “hakime” gibi ifadeler yerine müdür ve hakim sözcükleri cinsiyet belirtmeden kullanılır olmuş; cinsiyet belirtmek isteniyorsa “kadın hakim / kadın müdür, vb.” şekilde kullanımlar ortaya çıkmıştır.

Bunun yanında Türk atasözleri ve deyimlerinde geçen ve kadınları ikinci sınıf, aşağı gören, ayıplayan, kadına olumsuz anlamlar yükleyen “kancık, kancıklık yapmak, kadın kısmının saçını uzun olur, akli kısa; kadını sırdaş eden tellal aramaz; kadınlar hamamı (Türk Atasözleri ve Deyimleri II, 2001, s.42-43); kırk yılda bir kadının sözü dinlenmelidir (Türk Atasözleri ve Deyimleri II, 2001, s.63); kız gibi (aşırı naziklik, sünepelik, beceriksizlik anlamında); kız yedi yaşından sonra ya erde ya yerde; kız doğuran tez kocar / kızını olan tez kocar (Türk Atasözleri ve Deyimleri II, 2001, s.65); kızını dövmeyen dizini döver (Türk Atasözleri ve Deyimleri II, 2001, s.66) vb. sözcük, atasözü ve deyimler filmlerde, dizilerde kullanımdan düşmüş; edebi eserlerde ve konuşma dilinde de kaybolmaya yüz tutmuştur. Günümüz Türkçesinde, karı ve koca sözcükleri, özellikle Türkçe kökenli olmasına rağmen “karı” sözcüğünün kadına karşı olumsuz bir anlam yüklediği düşüncesinin feministler arasında gelişmesiyle birlikte kullanımı zayıflamış; bu durumdan “koca” sözcüğü de etkilenmiştir. Bu iki sözcük yerine “eş” ya da “çift / çiftler”, “partner” sözcüklerinin kullanımı artmıştır. Artık sokakta görüldüğü gibi günümüz Türk film ve dizilerinde eş ya da sevgililerin eskiden olduğu gibi “... bey; ... hanım” şeklinde bir birine hitapları, eğer konu tarihi bir roman ya da hikayeden alıntı değilse, hemen hemen kaybolmuş; bunun yerine eş ya da sevgililer / çiftler “aşkı, aşkıtom, hayatım, sevgilim, ömrüm, vb.” sözcükleri cinsiyet eşitliğini belirtir şekilde karşılıklı hitaplarda kullanmaya başlamışlardır.

Bu değişimlerin yanı sıra, ataerkil kültürlerde sıkça görülen ve bir hakaret ve küçümseme ifadesi olan “kadın gibi erkek”; bunun tam tersi övgü, dürüstlük, mertlik, cesur olmayı anlatan ve erkeğe benzeme şerefini ögen “erkek gibi kadınlar” (Zıllıoğlu, 2014, s.117) tarzındaki ifadeler günümüz Türk toplumunda toplumsal cinsiyet eşitliğine aykırı anlatımlar ve kabullenmeler olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bunun sonucu olarak, anılan deyimler ile birlikte, halk arasında kalıp sözler olarak kullanılan ve anlamları kadına karşı negatif olan, konuşma dilinde sıkça kullanılan; “Anasını satayım / satmışım anasını / sat anasını...: *“kişinin herhangi bir konuya ya da kimseye önem vermediğini, aldırmadığını, onları umursamadığını ve onlar için kaygılanmayacağını bildirmek için söyleyebileceği bir söz”* (Gökdayı, 2015, s.180); ya da “*kız doğdu: kalabalık ve neşeli bir sohbet ortamında herkesin birden sustuğu anda söylenecek bir söz*” (Gökdayı, 2015, s.239) örneklerinde olduğu gibi kadın imgesi aşağılanan, hakir görülen kalıp sözlerden de kaçış görülmektedir. Bunların kullanımı da günlük dilden uzaklaştırılmaktadır.

Kadının desteklenmesini ifade eden “pozitif ayrımcılık” Türkçede bunlarla da sınırlı kalmamaktadır. Feminist dil, Türkçede kullanılan kimi sözcüklerin taşıdıkları ya da tespit edilmiş anlamlara da itirazlar getirerek onlarca, yüzlerce yıldır sözlüklerde yer alan kimi sözcükler üzerinde değişiklikler dâhi talep etmektedir. Örneğin, bir sosyal paylaşım sitesinde TDK / GTS (Güncel Türkçe Sözlük) / TS (Türkçe Sözlük)'te yer alan bazı sözcüklerin (yollu, ...gibi) anlamları ile ilgili açıklama ve örneklemelerde kadın kimliğine hakaret olduğunu iddia ederek “*TDK'yı sözlükteki akıl dışı, ayrımcı ve cinsiyetçi ifadeleri düzeltmeye çağırıyoruz*” notuyla bunların sözlükten çıkarılmasını talep etmektedir. Bu talebi on binlerce beğeni almış; yüzlerce paylaşımı yapılmıştır (kız_basina, 07.10.2021 tarihli gönderi).

Sonuç

Canlı bir varlık olması nedeniyle diller sürekli bir değişim hâlinindedir. Dil değişimlerinin dilin fonetik özelliklerinden örneksemelere, coğrafyadan kültürel ilişkilere, savaşlardan ekonomik ilişkilere, üst ve alt katman etkisinden teknolojiye, politik tutumlardan küresel hareketlere pek çok nedeni vardır. Türkçe de bu değişim etkilerinden etkilenmekte zamanla değişim ve dönüşümünü devam ettirmektedir. Son yıllarda küresel bir düşünce hareketine dönüşen feminizm de Türkçe üzerinde etkisini göstermektedir. Feminizm etkileri sonucu Türkçeye yeni terimler, tanımlamalar ve kavramlar girmekte; var olan ve kadını ikinci sınıf, öteki, aşağı olarak gösteren ya da gösterdiği düşünülen sözcükler yavaş yavaş kullanımdan düşmektedir. Böylelikle Türk dili ile birlikte Türk düşünce sisteminde kadını olumlayan, pozitif ayrımcı, cinsiyet eşitliği gibi feminist söylemler yaygınlaşmakta ve güçlenmektedir. Kısaca eril dile karşı dişil dil varlık göstermeye başlamıştır.

Kısaltmalar

çev. Çeviren
 edt. Editör/ler
 GTS: Güncel Türkçe Sözlük
 TDK: Türk Dil Kurumu
 TS: Türkçe Sözlük
 vb. ve benzeri
 vd. ve diğer/leri

Kaynakça

- Aksan, D. (1995), *Her yönüyle dil (ana çizgileriyle dilbilim)*, Ankara:TDK.
- Başkan, Ö. (2006), *Dilde yaratıcılık*, İstanbul: Multilingual.
- Berktaş, F. (2021), *Tek tanrılı dinler karşısında kadın*, İstanbul: Metis.
- Berktaş, F. (2018), *Tarihin cinsiyeti*, İstanbul: Metis.
- Butler, J. (2020), *Cinsiyet belası*, (çev. ERTÜR, B.) İstanbul: Metis.
- Büyükkantarcıoğlu, N. (2006), *Toplumsal gerçeklik ve dil*, İstanbul: Multilingual.
- Civelek, H. Y. (2013), Kırmızı kuşağın kurumsallığı: ataerkil söylem ve Anadolu kırsalı'nda kadın, *Doğu-Batı / Toplumsal Cinsiyet II*, Yıl: 16, Sayı: 64, ss.87-121.
- Ergin, M. (1994), *Türk Dili*, İstanbul: Bayrak.
- Erkman-Akerson, F. (2007), *Türkçe örneklerle dile genel bir bakış*, İstanbul: Multilingual.
- Gökdayı, H. (2015), *Türkçede kalıp sözler*, İstanbul: Kriter.
- Gülensoy, T. (2000), *Türkçe el kitabı*, Ankara: Akçağ.
- Huber, E. (2007), *Dilbilime giriş*, İstanbul: Multilingual.
- Karaağaç, G. (2002), *Dil, tarih ve insan*, Ankara: Akçağ.
- Karaağaç, G. (2012), *Türkçenin dil bilgisi*, Ankara: Akçağ.
- Koç, N. (1996), *Yeni dil bilgisi*, İstanbul: İnkılâp.
- Şaşman Kaylı, D. (2017), Kadın bedeninin annelikle imtihanı: toplumsal cinsiyet bakış açısının, annelik kurgularıyla ilişkisi”, *Toplumsal Cinsiyet* (edt: ALTUN ve TOKER), İstanbul: Nika Yayınevi. S.61-79.
- Türk Atasözleri ve Deyimleri II* (2001), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Türkoğlu, N. (2004), *Toplumsal iletişim*, İstanbul: Babil Yayınları.
- Üçok, N. (2004), *Genel dilbilim*, İstanbul: Multilingual.
- Vardar, B. (2001), *Dilbilimin temel kavram ve ilkeleri*, İstanbul: Multilingual.
- Zıllıoğlu, M. (2014), *İletişim nedir?*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- e-kaynaklar**
- Akünel Okan, Z. (1998). Dil ve Cinsiyet: Reklam Dili Çözümlemesi, (erişim: 18.03.2022). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/50042>.

-
- Dong, J. (2021). Dildeki Cinsiyet Farklılıkları Üzerine Bir Sosyal Dilbilim Çalışması (çev. Şahin, T.). (erişim: 19.04.2022). sosyalbilimler.org/dil-cinsiyet-farklilikgi
- Karaca, H. (2021).En az çaba yasasının dil alanlarında işleyişi. *Turkish Studies - Language*, 16(1), 359- 370. <https://dx.doi.org/10.47845/TurkishStudies.49272> (erişim:26.06.2022)
- TDK düzeltmeli, adlı gönderi. (erişim: 07.10.2021). kiz-basina.com
<https://www.odeabank.com.tr/esit-masallar>, (erişim: 04.03.2022)
- Koçak, F. (?), Olimpiyatlar ve Kadın, <https://acikders.ankara.edu.tr> (erişim: 09.11.2021)
-

Çift Dillilik Bağlamında Suriyeli Mülteci Öğrenciler ve Kilis İli Örneği¹

Syrian Refugee Students in the Context of Bilingualism and the Example of Kilis Province

Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU*

Öz

Kilis, tarihi binlerce yıl ötesine dayanan ve farklı kültürel demografik yapıların birleşme noktasında bulunan serhat bir şehrimizdir. Bu şehir çeşitli kültürlerin kesişim noktasında bulunduğu için zengin bir kültürel yapıya sahiptir. Ancak son on yılda Suriye’de yaşanan içi karışıklıktan kaçarak ülkemize sığınan mültecilerin yoğun olarak Kilis’te ikamet etmesiyle burada farklı kültür ve kuşaklar ortaya çıktı. Kilis’e göç eden ve ana dili çoğunlukla Arapça olan mülteciler Kilis kültürü ile karşılaşınca karşılıklı bir etkileşime girdiler. Bu etkileşim çoğunlukla dil eksenli olarak görüldü. Bu insanların Kilis’e yerleşmeleriyle beraber burada dünyaya gelen çocuklar hem Türkçeyi hem de Arapçayı akıcı konuşabilen çift dilli öğrenciler olarak okullarda eğitim aldılar. Bu öğrenciler için önceleri farklı mekânlarda eğitim verilirken son yıllarda Türk nüfusuyla beraber aynı sınıflarda ders görmeye başladılar. Böylece kültürel etkileşim hızlanarak çift dilli bireylerin arttığı gözlemlendi. Bu nesil hem Türk dilini ve kültürünü yakinen tanıyan ve yaşayan hem de Arap medeniyetini bilen ve Arapçayı ana dilleri olması münasebetiyle çok iyi bilen bireyler olarak nitelendirilebilirler.

Anahtar Sözcükler: Çift dillilik, Kilis, Suriyeli mülteci öğrenciler.

Abstract

Kilis is a frontier city with a history dating back thousands of years and located at the junction of different cultural and demographic structures. This city has a rich cultural structure as it is located at the intersection of various cultures. However, in the last ten years, different cultures and generations have begun to be seen here, as refugees who have escaped from the turmoil in Syria and sought refuge in our country have settled in Kilis. Refugees who immigrated to Kilis and whose mother tongue is mostly Arabic, interacted with Kilis culture when they encountered it. This interaction emerged mostly on the basis of language. After these people settled in Kilis, the children born here were educated at schools as bilingual students who could speak both Turkish and Arabic fluently. While these students were given education in different places at first, they continued to study in the same classes with the Turkish population in recent years. Thus, it was observed that cultural interaction accelerated and bilingual individuals increased. This generation can be characterized as individuals who both know and live the Turkish language and culture, know the Arab civilization and know Arabic very well because it is their mother tongue.

Keywords: Bilingualism, Kilis, Syrian refugee students.

Giriş

Birçok ulus devlette çift dilli insanlar bulmak mümkündür. Özellikle savaş, ekonomik yetersizlik, sağlık gibi çeşitli sebeplerle yurdunu terk etmek durumunda olanlar gittikleri yerlerde yeni bir dil ve kültürle karşılaştıklarında çift dillilik kavramı ortaya çıkmaktadır. Böylece farklı etnik kökendeki bireyler iki dilli diye ifade edilen grubu oluştururlar. (Oruç, 2016, s. 289). Bu gruptakilerin en bariz örneğini Suriye’den ülkemize göç eden insanlarda görebilmek mümkündür. Özellikle ilkökul çağındaki mülteci çocukları Türk öğrencilerle aynı sınıflarda ders görmekte ve çift dilli durumunda olan bu çocuklarda kendini ifade edebilme ve ders öğretmeniyle ve arkadaşlarıyla sağlıklı bir iletişime girebilme konusunda çeşitli iletişim sıkıntıları yaşayabilmektedirler. Ancak bir müddet sonra bu sıkıntılar yerini çift dil bilen ve farklı kültürlere açık bireylerin oluşturduğu kültürel bir mozaığe bırakmaktadır.

Çift Dillilik ve Suriyeli Mülteci Öğrenciler

Yoğun mülteci alan yerleşimlerde çift dillilik daha çok karşımıza çıkmaktadır. Mülteciler geldikleri yerlerde kültürel bir değişim yaşamakta daha sonra bu değişim dile de

¹ Bu metin 28-29 Mayıs 2021 tarihlerinde Stockholm’de yapılan III. International Congress of Bilingualism Studies and European Turks adlı kongrede sözlü olarak sunulmuş olan metnin genişletilmiş şeklidir.

* Prof. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hdogramacioglu@gmail.com / ORCID: 0000-0002-2521-8562

yansımaktadır. Bu yönüyle daha çok öğrenciler düzeyinde sınıflarda görülen çift dillilik Kilis'te incelenmiş ve aşağıda çeşitli çıkarımlar yapılmıştır. Kilis, kendi nüfusunun üç katı kadar fazlalıkta Suriyeli mülteci barındıran tek ilimizdir. Yerli nüfus resmi verilere göre 142,792'dir.² 2012'de nüfusun yaklaşık 2.5 Katı Suriyeli sığınmacı Kilis'te ikamet etmekteydi. Göçle birlikte Kilis kenti, yerel nüfusun neredeyse 2.5 katı sığınmacıya ev sahipliği yapmıştır. (Harunoğulları, 2016, s. 385). Ancak bu rakamlar şehir merkezinde yaşayan mültecilerdir. Kamplarda ve çeşitli çadır kentlerde yaşayanlar bu rakamlara dâhil edildiğinde nüfusun 3 katına yakın mülteci Kilis'te yaşamaktadır. Bu durumda yerli Türk nüfusu Arap çoğunluk karşısında kendini nüfus olarak azalmış görebilmektedir. İlkokuldan üniversiteye çarşıdan pazara her ortamda kendi nüfusundan fazla Arapça konuşan insanlarla karşılaşınca çift dillilik kavramı ve bu durumun getirdiği zorluklar yerel halkta tedirginliğe yol açabilmektedir. Ancak bu mülteciler vatandaşlık aldıklarında ana dilleri olan Arapça resmîyette yabancı dil olarak görülecektir. Sonuçta çift dilli ve yabancı dili resmîyette Arapça olan insanlar mülteci değil yerli halk olarak kabul edilmiş olacaktır. Yapılacak resmî düzenlemelerle hem kendi yurttaşımız olan öğrencilerimiz ve hem de mülteci öğrencilerin eşit ve adil bir ortamda eğitim görmelerine olanak sağlayacak imkânlar oluşturulabilir. Böylece devletin yeni talepleri dikkate alarak hak kaybı yaşanmayacak şekilde yeni planlamalar yapması gerekmektedir. (Özer vd., 2016, s. 211). Bu planlamalar günümüzde elbette koordineli olarak yapılmaktadır. Bu çabalar gittikçe sonuç vermekte ve daha nitelikli bir mülteci öğrenci eğitime doğru ilerleme sağlanmaktadır. Mülteci sayısında ihtilaflar olsa da rakamlar ne olursa olsun gerçek şudur ki mülteci öğrenciler yerli nüfusla aynı sınıflarda eğitim görmekte ve bu da çift dillilik kavramının en somut örneklerinin buralarda ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Önceleri mülteci öğrenciler ayrı okullarda eğitim görürken sonradan aynı sınıfta Türk öğrencilerle beraber eğitim görmeye başlamışlardır.

Çift Dilli Mülteci Öğrenciler ve İletişim Sorunları

Çift dilli öğrencilerin iletişim sorunları diğer yerli halka göre daha fazla olabilmektedir. Böylece hem öğretmenleri hem de sınıftaki diğer arkadaşlarıyla iletişim kurarken mensup oldukları kültür ve medeniyetin kurallarına göre davranış sergileyen mülteci öğrenciler kendilerini ifade etmekte zorluk çekmektedirler. Ancak çift dilliliğin oldukça yaygın olduğu ülkemizde bu durum normal karşılanmaktadır. İki dillilik tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de çok görülmektedir. (Kızıltaş, 2021, s. 1012). Ancak bu çalışmada göçle beraber ortaya çıkan çift dillilik üzerinde durulmuştur. Çünkü göç çok kültürlülüğü ve çift dilliliği ortaya çıkaran bir temel olgudur. Bununla birlikte göç kitlesel bir olay olarak kabul edilmektedir. (Süverdem vd., 2020, s. 184). Göçün kitlesel bir olay kabul edilmesi neticesinde ekonomik, politik, kültürel, dilsel ve toplumsal nedenleri son yıllarda araştırmacıların dikkatlerini çekmektedir. Özellikle mülteci öğrencilerin eğitim kurumlarındaki çift dillilikleri araştırıldığında yerli nüfusla kaynaşmaları, uyum süreçleri ve bunların neticesinde çeşitli zorluklar görülmektedir. İlkokuldan üniversiteye kadar aynı sınıflarda yerli nüfusu oluşturan Türk öğrencilerle beraber eğitim öğretim gören gençlerde ilk zamanlarda Türkçe konuşmada zorlukla beraber kendini ifade edememe, söylenenleri algılamada çeşitli zorluklar baş göstermekteydi. Benzer durum diğer araştırmacılar tarafından da tespit edilmiştir (Kaplan, 2020; Çiçek ve Kaplan, 2016). Araştırmacılar, Suriyeli öğrencilerin gerek yazılı gerekse sözlü iletişimde sorun yaşadıkları bulgusuna ulaşmışlardır. Bunun altında yatan sebeplerden biri Suriyeli mültecilerin Arapça kullanmaya meyilli olmaları ve yeni dil öğrenmeye karşı ön yargılı olmalarıdır. Ancak Türk öğrencilerin mültecilere karşı misafirperver davranışları, onlara destek olmaları zamanla iki farklı dili ve milleti temsil eden insanların kaynaşmalarına ve aralarında kardeşlik, dostluk gibi mefhumların gelişmesine olanak sağladı. Bu durumda dil

<https://www.nufusu.com/il/kilis>

nufusu#:~:text=Kilis%20n%C3%BCfusu%202020%20y%C4%B11%C4%B1na%20g%C3%B6re,%2C%20%49%2C12%20kad%C4%B1nd%C4%B1r.

becerileri ve iletişim becerileri gelişmeye başlayan Suriyeli öğrencilerde özgüven duygusu hâkim olmaya başladı.

Kilis 7 Aralık Üniversitesi bünyesinde hemen her fakülte ve yüksekokulda Suriyeli öğrenci sayısı giderek artmaktadır. Bu da üniversitenin uluslararası öğrenci sayısını arttırmaktadır. Kendi fakültemizde özellikle Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde okuyan Suriyeli öğrencilerimiz derslere rahatlıkla adapte olmakta ve Türkçeyi çok kısa bir sürede öğrenmektedirler. Türk öğrencilerimiz bu mülteci öğrencilere her türlü maddi manevi desteği vermekte ve onların kaynaşmalarına yardımcı olmaktadır. Ancak bütün bu gayretlere ve desteklere rağmen Suriyeli öğrencilerin tamamen uyum sağlamaları mümkün olamamaktadır. Derslerde öğretim elemanını anlamadıklarını ve biraz daha yavaş ders anlatmamızı ifade eden mülteci öğrenciler meseleye kendileri açısından baktığımızda haklı görünmektedirler. Ancak bu durumda Türk öğrencilerimiz dersin seviyesinin düştüğünü ve konuların gereğinden çok yavaş ilerlediğinden yakınmaktadır. Bu durumda seviye farklılıklarının çok fazla olduğu sınıflarda dersin işlenişi de doğal olarak inkıtaa uğrayabilmektedir.

Öğrencilerin iletişim sorunlarından birisi de dersi veren öğretim elemanına kendilerini net bir şekilde ifade edememeleridir. Bazen teneffüs aralarında derste anlattığımız konuları ofisimizde tekrar etmemizi rica eden mülteci öğrencilerle de karşılaşabiliyoruz. Bu durumda hocalarımız dinlenme zamanlarında bile mülteci öğrencilere vakit ayırmakta ve onlara yalnız olmadıklarını hissettirmektedirler. Bütün bu zorluklardan dolayı hemen tüm dünyada bireyler ve kültürler arası sağlıklı iletişime önem verilmeye başlanmıştır. Bu çabaların neticesinde mülteci öğrencilerle yerel nüfus arasında sağlıklı iletişim kurulabilmesi her türlü faaliyetin yanında, eğitim öğretim faaliyetlerinin de başarılı bir şekilde sürdürülebilmesine olanak sağlamaktadır. Sonuç olarak dil kaynaklı iletişim sorunları, ayrımcılık mülteci çocukların eğitime devam etmesini zorlaştırmaktadır. (Özer vd., 2016, s. 196-197). Ancak, dil kaynaklı iletişim sorunları giderek azalmakta ve mültecilerin bu durumdan kaynaklı sıkıntıları her geçen gün biraz daha çözüme kavuşturulmaktadır. Böylece çift dillilik bir dezavantaj değil bireylere katkı sağlayan bir durum olarak kabul edilebilmektedir.

Arapça ve Türkçenin Yapısal Farklılıkları

Anadili Arapça olan ve Türkçeyi sonradan öğrenen mülteci öğrenciler Türkçe konuşurken daha fazla yanlışlık yapabilmektedirler. Arapçanın söz dizimi ile Türkçenin farklı olduğundan ve bazı harflerin Arapçada olmamasından telaffuzda da yanlışlıklar ve zorlanmalar göze çarpmaktadır. Türkçe gerek mecazlar ve gerekse anlatım biçimleri bakımından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Edebî bir dilde bulunması gereken söyleyişe ve estetiğe sahiptir. (Karabulut, 2015, s. 1920). Ancak Türkçede olup Arapçada olmayan bazı sesler Araplar tarafından farklı telaffuz edilebilmektedir. Suriyeli Arap öğrenciler özellikle ç ile başlayan biten üç, kaç, saç gibi kelimeleri ya da çocuk, çiçek, çarşı kelimelerini c harfi le telaffuz etmektedirler. J harfinin de Arapçada olmaması, peltek s'nin ve hırıltılı h gibi harflerin de Türkçede yer almaması iki dilin yapısal farklılıklarının olumsuz yansımaları olarak değerlendirilebilir. Ancak bütün bu farklılıkların yanında şunu da unutmamak gerekir ki ana dilin dışında bir başka dili öğrenebilmek ve o dilde yeterli bir düzey yakalayabilmek ancak ana dilin tam anlamıyla bilinmesine ve kullanılabilmesine bağlıdır. Böylece ikinci dildeki başarının ana dili iyi kullanabilme becerisine bağlı olduğunu iddia edenlerin yanında çift dilli insanların daha başarılı olduklarını söyleyenler de vardır. İki dilli olmak bir dezavantaj değil bir farklılık ve dil yeteneği olarak algılanmalıdır. İki dilli insanların kültürel değerlerini gelenek-görenekleri, inanışları ve dünya görüşleri oluşturmaktadır:

Bu yönüyle bir milletin gelenek-görenekleri, inanışları, kısacası dünya görüşü kültürünü oluşturmaktadır. (...) Ancak her insan topluluğunun dini, siyasi, ekonomik ve coğrafi özelliklerine göre şekillenen dünya görüşüne bağlı olarak da kültürü farklılık göstermektedir (Alptekin & Kaplan, 2018, s. 256-257).

Bu farklılık göçmenlerin davranışlarını ve konuşmalarını etkilemekte ve çift dilli olan insanların dili kullanım biçimlerini de etkilemektedir. Bu etkileşim Türk kültürüyle karşılaşan mültecilerde daha belirgin olarak görülmekte ve çok kültürlü ve çok dilli bireylerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu artış olumlu bir gelişme olarak görülebilir. Ancak bölge demografik yapısının değişim göstermesi ve mülteci sayısının yerel nüfustan fazla olması gibi durumlar bu göçün olumsuz yansımaları olarak kabul edilebilir.

Ekonomik Sıkıntılar ve Eğitim

Mülteci öğrenciler, eğitim sorunları yanında ekonomik sıkıntılarla da boğuşmak zorunda kalıyorlar. Suriye’den çeşitli zorluklarla ülkemize göç etmiş ve sonrasında burada bir eğitim kurumunda okuyan öğrencilerin ekonomik olarak birtakım sıkıntılarla karşılaştıklarını görmekteyiz. Birçoğu herhangi bir geliri olmayan mülteci öğrenciler derslere tam olarak yoğunlaşamamakta ve bunun neticesinde başarısızlık tabii bir hâle gelmektedir. Ders dışı ekonomik sorunlarla meşgul olup derslere odaklanamamak gibi sorunlar mültecilerin dertlerine ve sorunlarına duyarlı gerek öğretim elemanlarımızın ve diğer öğrencilerimizin ve gerekse devletimizin ve yerel halkın yardımseverliğiyle dünyada eşine az rastlanan yardımlaşma ve kardeşlik örnekleriyle aşılmaktadır. “Türkiye’de sığınmacılara verilen eğitim hizmetlerinin dünyada benzerini bulmak oldukça güçtür” (Akpınar, 2017, s. 27). Ancak bu sıkıntılar eğitime ve dersin işlenişine yansımakta bu da sınıf başarısını aşağı doğru tetiklemektedir. Mülteci öğrencilere ders dışında rehberlik edilerek bu tür sıkıntılarla baş etmeleri için yardımcı olmak gerekmektedir. Bütün bu yardımlaşma gayretleri sonucunda mültecilere her türlü kolaylık gösterilmektedir.

Çok Kültürlülük

Kilis, eski bir yerleşim birimi olmakla birlikte zengin bir kültürel hazineye sahip bir ilimizdir. “...bölgede eski Türk inanç sistemleriyle ilgili inanç ve uygulamalar canlı bir şekilde yaşamaktadır” (Alptekin, 2020, s. 305). Türkmen kültürünün baskın olduğu ilimizde Suriyeli mültecilerin yoğun göçleriyle beraber karşılıklı kültürel bir etkileşim yaşanmaya başlanmıştır. Bu nedenle ülkemizdeki Suriyeli mültecileri çok dilli ve çok kültürlü olarak kabul edebiliriz. Çok dilli olmak çok kültürlü olmayı beraberinde getirir. Çünkü dil, kültürün taşıyıcısıdır. Çit dilli öğrencilerin olduğu sınıflar aslında çok kültürlü yerler olarak kabul edilebilir. Böylece çok dillilik çok kültürlülük olgusunu beraberinde getirir. (Saydı, 2013, s. 278).

Çok kültürlü öğrenciler, kendi kültürlerinin yanında içerisinde buldukları toplumun kültürüne de adapte olmaya çalışırlar. Bu süreç biraz zor olmakla beraber zaruridir. Bu zorunluluk içerisinde kültürel etkileşim yaşanır. (Harunoğulları, 2018, s. 309). Bu etkileşim sonucunda mülteciler, mensup oldukları toplumun kültürünün yansımaları ile göç ettikleri ülkemizin yaşam tarzı birbirine yakın olsa da farklı bir kültür ve medeniyet dairesine girmiş olmaktadır. Farklı medeniyetler farklı kültürleri beraberinde getirerek çok renkli bir kültürel mozaği ortaya çıkarırlar. Bu medeniyet dairesi içerisinde evrensel değerler ortak buluşma noktasını oluşturmaktadır: “Evrensel değerler, bir ulusa, kavme veya millete ait olmayıp dünya üzerindeki bütün milletlere has özelliklerdir” (Dağı vd., 2018, s. 234). Bu değerler Suriyeli mültecilerin Türk kültür ve medeniyetine uyum sağlamalarını ve çok kültürlü bireyler hâline gelmelerini kolaylaştırmaktadır. Göç olgusu içerisinde değerlendirildiğinde aynı durum Türkler için de geçerlidir. *Büyük ve zengin bir kültüre sahip Türkler, gittikleri bölgelere kendi kültürlerini de götürmüşlerdir. Bununla beraber gidilen yerlerin kültüründen de etkilenmişlerdir* (Karabulut, 2010, s. 126). Bu etkileşim neticesinde çok kültürlülük ortaya çıkmakta bu da eğitimde birtakım farklılıkları beraberinde getirmektedir. Türk kültürü köklü bir medeniyete dayanan geçmişten gelmektedir. Böylece *Türk milletinin kendi kaderiyle baş başa kalması, muasır bir millet olabilmek için köklü bir*

millî kültüre dayanmak zaruretini doğurmuş.(Özlük, 2006, s. 547) tur. Bu durumun bir sonucu olarak millî kültür ortaya çıkmıştı. Ancak mültecilerin Türk kültürü ile karşılaşmaları neticesinde her iki ulus içinde etkileşimler baş göstermiş ve yeni bir kültürel yapı ortaya çıkmıştır. Göçmenlerin kültürleri ve ait oldukları medeniyet dairesi değişik olunca derslere ve eğitim camiasına bakışlar ve beklentiler de farklı olmaktadır. Milletler arası ilişkiler neticesinde çeşitli etkileşimler görülmesi doğal bir durumdur. Çünkü uluslararası ilişkiler karşılıklı etkileşimi beraberinde getirirler (Karabulut, 2010, s. 2).

Bu benimseme neticesinde öğrencilerin hayata bakışları ve yaşam tarzları da değişebilmektedir. Bu değişim onların beklentilerini de etkilemektedir. Öğrencilerin üniversite eğitiminden bekledikleri sonuçlar umdukları gibi olmayabilmektedir. Az gelişmiş ülkelerde lise mezunu önemli bir kariyer sahibi sayılabilirken gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde üniversite mezunu kariyer yapmış sayılmayabilmektedir. Bütün bu nedenlerden dolayı mülteci öğrencileri üniversiteyi bitirme gayreti bu noktada akamete de uğrayabilir.

Mülteci Öğrencilerin Diğer Sorunları

Mülteci öğrencilerin eğitimle ilgili karşılaştıkları sorunlar çok çeşitli olmakla birlikte farklı güçlüklerle de karşılaşabilmektedirler. Eğitime Erişim ve Katılım Sorunu, Öğretmen Sorunu, Dil Sorunu ve Koordinasyon Eksikliği öğrencilerin karşılaştıkları diğer sorunlar olarak nitelendirilebilir (Gencer, 2017, s. 844). Bütün bu eksiklikler ve sorunlar mültecilerin burada kalma süreleri arttıkça giderek azalacaktır. Zamanla eğitimle ilgili kazanımlar ve tecrübeler arttıkça mülteci sorunları da daha profesyonelce çözülebilecektir. Ayrıca diğer üniversitelerde yapılan uygulamalar da koordineli takip edilip tecrübe paylaşımlarında da bulunulabilir.³ Böylece farklı eğitim kurumlarındaki uygulamalar meselelere farklı bakış açılarının geliştirilmesine olanak sağlayacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Günümüzde Suriyeli mülteciler eğitimin hemen her kademesinde eğitim öğretim görmektedirler. Ancak bu incelememizde üniversite eğitimi alan özellikle Suriyeli mültecilerin eğitim öğretime katılabilme durumları ve karşılaştıkları birtakım zorluklar üzerinde durularak çok dillilik bağlamında mültecilere dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Suriyeli mültecilerin artık kalıcı misafirler olduğu gerçeği, onları eğitim sistemimizin bir parçası olarak görmemiz gerektiğine bir işaret olarak algılanmalıdır. Bu gerçeğin bir dezavantaj olarak değil farklılıkları şansa çeviren bir durum olarak koordine edilmesi ve eğitim öğretim faaliyetlerinde onların karşılaştıkları zorluklar göz önünde bulundurularak bu durumun lehimize dönüştürülmesi için çaba sarf etmek gerekmektedir. Olumlu neticelerin ise onların karşılaştıkları sorunların tespiti ve bu problemlerin uygun bir zaman ve zeminde çözüme kavuşturulması için gerekli planlama ve gayretin neticesinde ortaya çıkabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu çalışma böyle bir gayretin sonucu olarak görülmelidir. Bu metinde mültecilerin nüfusa göre en yoğun yaşadığı illerin başında gelen Kilis ele alınmış ve burada eğitim gören Suriyeli mülteci öğrencilerin durumlarının tespiti ve bu tespitin ifadesi olarak birtakım çıkarımlar yapılmıştır.

³ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: Levent, F. & Öksüz Gül, F.& Aydemir, T. (2021), Suriyeli Üniversite Öğrencilerinin Türkiye’de Üniversite Deneyimleri, Milli Eğitim, Cilt: 50, sayfa Aralığı: 807-835.

Kaynaklar

- Akpınar, T. (2017), Türkiye'deki Suriyeli mülteci çocukların ve kadınların sosyal politika bağlamında yaşadıkları sorunlar, *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi Akpınar*, 03 (03).
- Alptekin, M. & Kaplan, T. (2018), Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin Türk kültürüne ilişkin metaforik algıları, *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 6, Sayı: 12, Sayfa: 254-262.
- Alptekin, M. (2020), Kilis masallarında geçiş dönemi (doğum-evlilik-ölüm) uygulamaları hakkında tespitler, *Taras Shevchenko 5th International Congress On Social Sciences, Proceeding Book*, Kiev, Ukraine.
- Çiçek, M. & Kaplan, T. (2016), Yabancı öğrencilerin öğrendikleri dilin kültürünü yazarak anlatmaları: Gaziantep örneği, *Route Educational and Social Science Journal*, 3(5), pp: 64-77.
- Dağı, F.; Alptekin, M.; Kaplan, T. (2018), Türk dünyası hayvan masallarında tespit edilen değerler, *SUTAD, Bahar 2018*; (43): 227-247.
- Doğramacıoğlu, H. & Özlük, N. (2021), İki dillilik bağlamında Suriyeli mülteci öğrenciler ve Kilis ili örneği, *III. International Congress of Bilingualism Studies and European Turks*, Stockholm, 28-29 Mayıs 2021.
- Gencer, T. E.(2017), Göç ve eğitim ilişkisi üzerine bir değerlendirme: Suriyeli çocukların eğitim gereksinimi ve okullaşma süreçlerinde karşılaştıkları güçlükler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research, Volume: 10 Issue: 54*.
- Harunoğulları, M. (2016), Suriyeli sığınmacıların Kilis şehrindeki mekânsal, kültürel ve ekonomik etkileri, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 9 Sayı: 45 Volume: 9 Issue: 45*.
- Harunoğulları, M. (2018), *Sınır ötesinde yeni bir yaşam Suriyeli sığınmacılar ve göçün coğrafi etkileri: Kilis örneği, 21.yüzyılda uluslararası göç ve mülteciler: Bir Türkiye perspektifi*, Editörler: Dr. Hasan Hüseyin Aygül Dr. Erdal Eke, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Kaplan, T. (2020), Türkçe öğrenen Suriyeli öğrencilerin sesli okuma becerisiyle ilgili tespitler: Gaziantep Üniversitesi Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(73), 739-747.
- Karabulut, M. (2010), Tanzimat dönemi Türk romanlarında eğlence hayatı, adab-ı muaşeret ve kılık kıyafet, *Türk Dünyası Araştırmaları Sayı: 185*
- Karabulut, M. (2010), Tanzimat döneminde Osmanlının yenileşme sürecine bir bakış, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 187, s.125-138, İstanbul.
- Karabulut, M. (2015), Şiir dili olarak Türkçenin estetiği, *International Journal of Languages' Education and Teaching, UDES 2015 p. 1920-1927*.
- Kızıltaş, Y. (2021), İki dilli öğrencilerin ikinci dil ediniminde etkili olan faktörler ve dezavantajlı gruplara dönüşmeleri: kuramsal ve derleme bir çalışma, *Trakya Journal Of Education, Trakya Eğitim Dergisi Cilt 11, Sayı 2*.
- Levent, F. & Öksüz Gül, F.& Aydemir, T. (2021). Suriyeli Üniversite Öğrencilerinin Türkiye'de Üniversite Deneyimleri, *Milli Eğitim*, Cilt: 50 Sayı: 1ıssn: 1302-5600 / 2791-7657 Sayfa : 807 – 835.
- Oruç, Ş. (2016), Ana dili, ikinci dil, iki dillilik, yabancı dil, *The Journal Of Academic Social Science Studies*, Number: 45, P. 279-290, Spring III.
- Özer, Y. Y.; Komsuoğlu, A.; Ateşok, Z. Ö. (2016), Türkiye'deki Suriyeli çocukların eğitimi: sorunlar ve çözüm önerileri, *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 37, Aralık 2016, S. 34-42*.

- Özlük, N. (2006), Milli Mecmua, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 4, Sayı 7, s. 545-561.
- Saydı, T. (2013), Avrupa Birliği vizyonu ile ikidillilik, çokdillilik ve eğitimi, *The Journal Of International Social Research*, Cilt: 6 Sayı: 28 Volume: 6 Issue: 28, Fall.
- Süverdem, F. B. ve Ertek, B. (2020), İki dillilik ve iki kültürlülük: göç, kimlik ve aidiyet, *The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences*, 6(2), 183-207.
- Yağmur, K. (2007), İkidilli çocukların dil becerilerinin ölçümü ve eşik kuramı, *Dil Dergisi*, Sayı: 135, Sayfa: 60 – 75.

e kaynaklar:

[https://www.nufusu.com/il/kilis-](https://www.nufusu.com/il/kilis-nufusu#:~:text=Kilis%20n%C3%BCfusu%202020%20y%C4%B1l%C4%B1na%20g%C3%B6re,%2C%20%49%2C12%20kad%C4%B1nd%C4%B1r.)

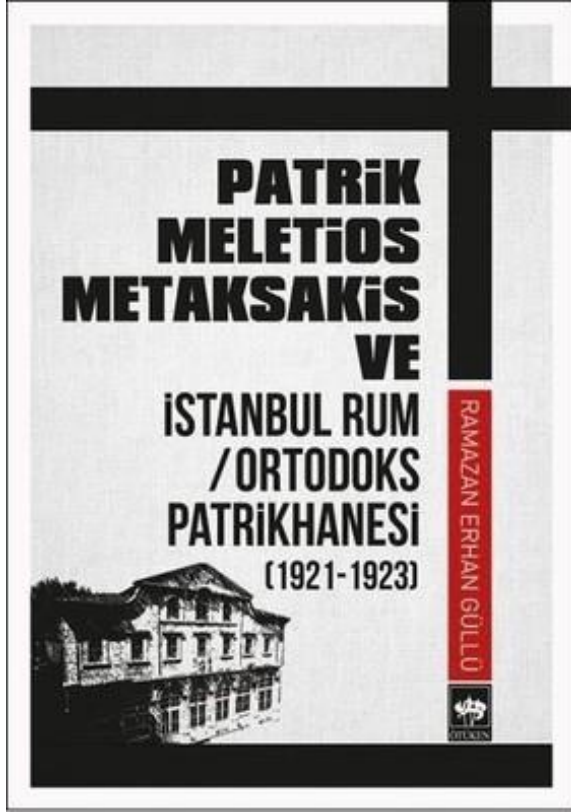
nufusu#:~:text=Kilis%20n%C3%BCfusu%202020%20y%C4%B1l%C4%B1na%20g%C3%B6re,%2C%20%49%2C12%20kad%C4%B1nd%C4%B1r. (Siteye erişim tarihi: 30.01.2022)

**KİTAP İNCELEMESİ
&
BOOK REVIEW**

Ramazan Erhan GÜLLÜ, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, 1. Baskı, 436 s., ISBN 978-605-155-606-2.

Tuğba ERAY BİBER*

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olan Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü'nün gayrimüslimler/azınlıklar üzerine birçok çalışması bulunmaktadır. Doktora tezinde Ermeni sorununun gelişim sürecinde Ermeni Patrikhanesi'nin konumunu¹ inceleyen Güllü, aynı süreçte Ermeni ve Rum patrikhanelerinin işbirliği üzerine de çalışmıştır². Daha sonra Rum Patrikhanesi'ne odaklanarak bu yazıda inceleyeceğimiz eseri kaleme almıştır³. Bu çalışmanın ardından da Gayrimüslimlerin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki idari durumlarına odaklanan bir çalışma kaleme almıştır⁴.

Yazımıza konu olan *Patrik Meletios Metaksakis Ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, adlı kitabında; İstanbul Rum Ortodoks Patrikliği yapmış olan Meletios Metaksakis özelinde Patrikhane ve Ortodoks Rumların Mütareke dönemindeki faaliyetleri kaleme alınmıştır. Eser, Ötüken Neşriyat tarafından 2017 yılında

yayımlanmıştır. Eserde; önsöz, giriş, beş ana bölüm, sonuç, kaynakça, ekler ve dizin kısmı bulunmaktadır. Eser içinde ilgili kısımlarda, döneme ait fotoğraf, resim ve belgeler de mevcuttur.

Kitabın giriş kısmında kitabın haritası çıkarılmıştır. Günümüzde İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin zaman zaman gündeme neden taşındığı ve bunun tarihi alt yapısı "Giriş" kısmında verilmiştir. Patrikhane hakkında yazılan Türkçe kitaplar hakkında bilgi

*Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, tugba.eray.biber@msgsu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2156-2822.

¹ Ramazan Erhan Güllü, "Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Tutumu (1878-1923)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2013. Doktora tezinin genişletilmiş hâli de 2015 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, İstanbul 2015, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

² Ramazan Erhan Güllü, "Mondros Mütarekesi'nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 75, Ankara 2009, s. 575-604.

³ Ramazan Erhan Güllü, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, İstanbul 2017, Ötüken Neşriyat.

⁴ Ramazan Erhan Güllü, *Türkiye'de Gayrimüslimlerin Yönetimi – Osmanlı'dan Cumhuriyet'e -*, İstanbul 2018, Ötüken Neşriyat.

verilip eksik noktalar belirtilmektedir. Yine aynı kısımda kullanılan kaynaklar ve kitaptaki bölümler hakkında genel bilgi verilip okuyucuya sunulmuştur.

Kitabın ilk bölümü olan “Osmanlı Devleti İdaresinde Patrikhane”; bu bölüm kitabın asıl giriş kısmını oluşturmaktadır. Eserin ana konusu olan Meletios dönemi Patrikhane kısmı hakkında bilgi vermeden önce okuyucuya tarihi arka plan hakkında temel bilgiler verilmektedir.

İstanbul fethi sonrasında patrik seçimi, Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi’nin sistematik hale getirilişi anlatılırken Ermeni Patriği ve Yahudi Hahambaşı hakkında da bilgiler verilmektedir. Böylelikle Millet Sistemi’nin içinde Rumların konumu ve yapısı daha net değerlendirilmektedir. Yunan isyanının gelişimi sırasında Patrikhane’nin rolü ve Yunanistan’ın bağımsızlık aşamaları, Osmanlı Devleti’nde Tanzimat reformlarında gayrimüslimler üzerindeki etkileri, milletler (Rum-Ermeni-Yahudi) üzerinden anlatılmıştır. Bu süreçte Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi ve Patrikhane’nin nasıl bir tutum içinde olduğu incelenmiştir. Aynı bölüm içerisinde I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Osmanlı idaresi ile Patrikhane arasındaki ilişkiler anlatılırken Mütareke döneminde Patrikhane’nin izlediği politika ve Yunanistan ile ilişkileri detaylı bir şekilde kaleme alınmıştır. Yunanistan’ın Batı Anadolu’yu işgali sırasında Patrikhane’nin cemiyetlerle bağlantısı Yunanistan’ın Anadolu’daki politikası ve Patrikhane’nin durumu okuyuya sunulmuştur.

“Meletios Metaksakis’in Patrik Seçilişi” adlı ikinci bölümde; Metaksakis’in patriklik öncesi hayatı hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Ortodoks kilisenin düzenlenmesi hedefi olan Metaksakis’in başta gezileri olmak üzere çalışmaları, faaliyetlerine detaylı olarak yer verilmesi daha sonrasında patriklik görevine getirildiği zaman izlediği politikayı anlamamız açısından oldukça önemlidir. Patrik seçilmesinden önce de çalışmalarında aktif olan Metaksakis’in Kıbrıs’taki faaliyetleri Kilise tarihinde önemli yer aldığı gibi ruhban liderlik döneminde ortodokslar için önemli bir konuma gelmiştir. Meletios, Yunanistan’daki iç mücadelede ise Venizelos ve Kral ayrımında Venizelos’u açık bir tavırla desteklemiştir. Patrik olmasında önemli rol oynayan Venizelos ile “Megali İdea”nın güçlü savunucusuydu. Bu bölümde Amerika’da Ortodoks ve Anglikan Kilise temsilcileriyle bir arada bulunması fikir alışverişinde bulunmuştur. İngiltere gezisi ile birlikte Metaksakis’in kilise birlikteliği ve Anglikan Kilisesi ile yakınlık konusunda görüşlerini iyice belirginleşmeye başlamıştır.

Meletios’un seçim süreci, Yunanistan’ın Patrikhane’deki etkileri -Kralcı ve Venizelos taraftarları, bir Venizelost taraftarı olan ve bu her fırsatta dile getiren Meletios, patrik seçildiği zaman Atina Kilisesi tarafından protesto edilip usülsüzlük olduğu gerekçesiyle görevden çekilmesi dahi istenmiştir. Hatta bu zaman zarfında Atina, Patrikhane ile ilişkilerini kesmiştir. Diğer taraftan İstanbul ve Ankara Hükümetleri de patrik seçimini tanımamıştır. İstanbul Hükümeti hatta patrikhaneden gelecek olan resmi evrakların tanınmayacağı ifadesini kullanarak tavrını net bir şekilde belirtmiştir. Atina Kilisesi ise Meletios’u gıyaben yargılayarak din adamlığından uzaklaştırma ve manastırda gözetim cezası vermiştir. Ancak İstanbul Patrikliği bir beyanname yayınlamayı kabul etmeyecektir. Böylece yargılanma sonuçsuz kalacaktır. Amerika’da bulunan Meletios, patriklik görevini kabul ederek İstanbul’a gelir.

“Patriklik Görevine Başlaması ve İlk Faaliyetleri” adlı üçüncü bölümde Meletios’un reformist düşüncelerinden kısaca bahsedilerek bunun gerekçeleri belirtilmektedir. Sadece İstanbul Rumları değil aynı zamanda İstanbul ve Anadolu’daki her mezhep ve ırktan Hristiyanların birleştirme düşüncesi vardı (1922). Üçüncü bölümde Türk Ortodoks Patrikhanesi’nin Meletios’la ilişkilerini de incelemiştir. Yazar, Türk Ortodoks Patrikhanesi’nin teşkilinin aşamalarını da okuyucuya sunmaktadır.

Ağustos 1922’de nihai Türk zaferiyle sonuçlanan, Yunan ordusunun Anadolu’dan çekildikten sonra Yunanistan’da yaşanan ülke içi hesaplaşma ve yeni yönetim ile Meletios’un ilişkileri üzerinde durulmuştur.

“Lozan Konferansı’nda Patrikhane İle İlgili Tartışmalar ve Meletios” adlı dördüncü bölümde; Lozan’da Patrikhane konusu detaylı olarak anlatılmaktadır. Türk ve Yunan taraflarının isteklerinin yanısıra Meletios’un Lozan öncesi konumu korumak için yaptığı propaganda çalışmalarına da yer verilmektedir. Aynı zamanda Türk heyetinin, Patrikhane’nin Türkiye’den çıkarılma teklifi karşısında sadece Yunanistan değil diğer devlet temsilcilerinin de tepkileri anlatılmıştır.

Lozan Konferansı’nın başlamasıyla Meletios’un Türk hükümeti hakkında dostluk mesajlarını, gazetelere verdiği röportajlara geniş yer verilmektedir. Meletios ile Venizelos’un aralarının açılması ve bunun kamuoyuna yansımaları olmuştur. Meletios’un başta Venizelos tarafından istifası beklenirken Meletios istifa etmediği gibi Patrikhane’nin İstanbul’da kalması hakkında açıklamalar yapmataydı. Venizelos’un Meletios’tan desteğini çekmesiyle Meletios, İstanbul’da Patrik olarak kalmak için tekbaşına mücadele edecektir. Muhalif gruplarla uğraşmak zorunda kalan Meletios saldırıya uğrar. Bu saldırı ve detayları Türk kamuoyuna nasıl yansıdığını yazar, eserinde vererek Rum Ortodoksların kendi içlerinde hesaplaşmayı da okuyucuya sunarak Patrikhane’nin sabir bir politikasının olmadığını kişisel çıkarlar doğrultusunda zaman içerisinde nasıl değiştiğini vurgulamaktadır.

“Meletios’un Türkiye’den Ayrılışı ve Patrikhane” adlı beşinci bölümde; Meletios’un görevden ayrılması konusunda Venizelos’un net tavrı belirtilmektedir. Aynı zamanda Meletios’un patriklikten ayrılmamak için direndiği hatta Anglikan Kilisesi’nin araya girdiğini görmekteyiz. Meletios’un beyanatlarına yer verilmektedir. Türk kamuoyu ve Venizelos’un baskılarına sonuna kadar dayanmaya çalışan Meletios İstanbul’dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Meletios, İstanbul’dan ayrıldıktan sonra belirli bir süre istemez. Atina Kilisesi ve Yunan hükümetinin baskısıyla nihayet istifa etmiştir (Ekim 1923). Meletios’un gidişi ile Patrikhane’nin yeni Türk devletiyle ilişkileri ve yeni patrik seçimini görmekteyiz.

Sonuç kısmında; yazar Meletios ile Venizelos dostluğu ve bu dostluğun bitişi üzerinde durmaktadır. Meletios’un patrik olduğu döneme bağlı kalarak diğer dinamiklerle birlikte yazar değerlendirme yapmıştır. Lozan Konferansı sürecinde Patrikhane meselesinde Venizelos, Meletios ve Türk heyeti arasındaki vaziyetin panoramasını okuyucuya -sadece ve anlaşılır bir şekilde- sunmuştur. Son olarak Ramazan Erhan Güllü, günümüze yansıyan ekümeniklik iddialarında, Patrikhane statüsünün zaman içinde evrimleştiği ve bu durumun dikkate alınarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Kaynakça; Kitap, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (T.İ.T.E.) Arşivi, İngiliz Devlet Arşivi [The National Archives (TNA)] titizlikle taranarak pekçok belge konu bütünlüğünde ele alınmıştır. Arşiv belgeleri dışında resmi yayınlar, dönemin çağdaş gazete ve dergilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Kitabın bütünü incelendiğinde özellikle gazetelerin titizlikle tarandığı görülmektedir. Bunların dışında konuyla ilgili telif eserler ve lisansüstü tezler etkili bir şekilde kullanılmıştır.

Ekler (38 adet) kısmında; metin içinde kullanılan ve yorumlanan dönemin gazetelerinde Meletios ile ilgili haber ve mülakatlar, -transkripsiyonlu tam metin olarak- okuyucuya sunulmuştur.

Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü çalışmasında konuları, sebep sonuç ilişkisi çerçevesinde bilimsel metodlara bağlı kalarak değerlendirmiştir. Yunanistan politikasının Patrikhaneyi nasıl etkilediğini ve Patrikhane içinde kişisel hırsların anlık siyasi tavırları

değiştirdiğini göstererek farklı bir bakış açısı sunmuştur. Aynı zamanda Patrikhane içindeki iç çekişmeler de kaleme alınmıştır. Yunanistan'ın Patrik ve Patrikhane hakkında farklı görüşleri okuyucuya sunulmuştur. Kralcı ve Venizeloscu grupların Milli Mücadele yıllarında Patrikhane'ye nasıl etkilediği anlatıldığı gibi Batı Anadolu'da Yunan ordusunun durumu, çekilmesi ve sonrası Yunanistan'da gerçekleşen ihtilal hakkında da bilgiler verilerek konu bütünlüğü sağlanmıştır. Neticede kitap metot, kaynak ve kurgu açısından ileriki çalışmalara önemli veriler sunmaktadır.

Kaynakça

- Güllü, Ramazan Erhan, “Mondros mütarekesi'nin ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 75, Ankara 2009, s. 575-604.
- Güllü, Ramazan Erhan, *Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Tutumu (1878-1923)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Güllü, Ramazan Erhan, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, İstanbul 2015, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güllü, Ramazan Erhan, *Patrik Meletios Metaksakis ve İstanbul Rum/Ortodoks Patrikhanesi (1921-1923)*, İstanbul 2017, Ötüken Neşriyat.
- Güllü, Ramazan Erhan, *Türkiye'de gayrimüslimlerin yönetimi – Osmanlı'dan Cumhuriyet'e -*, İstanbul 2018, Ötüken Neşriyat.

**Cüneyt KANAT ve Devrim BURÇAK, *Sorularla Haçlı Seferleri*,
Yeditepe Yayınevi, İstanbul, Kasım 2018, 319 Sayfa, ISBN:978-605-5200-29-9.**

Tunay KARAKÖK*
Yasin MERMER**

Eserin müelliflerinden biri olan Prof. Dr. Cüneyt KANAT Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nde lisans öğrenimini tamamlamıştır. Müteakiben Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde akademik kariyerine devam etmiş ve halen aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Diğer müellifimiz Devrim BURÇAK ise Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünde ve ardından Ege üniversitesi Tarih Bölümü'nde lisans öğrenimini tamamlamıştır. Halen Ege Üniversitesi Tarih bölümünde doktora eğitimini devam ettirmektedir.

Kitabın yazım gayesi müelliflerin diliyle özetle şu şekildedir; tarihte yaşanmış en geniş kapsamlı kolonizasyon hareketlerinden biri olan Haçlı Seferleri 19.yy.'dan itibaren batılı bilim insanları ve okurların büyük ilgisi çekmektedir. Dolayısıyla bu ilgi, konu ile alakalı kapsamlı bilimsel çalışmaları meydana getirmektedir. Lakin Haçlı Seferlerinin taraflarından olup, hatta sefer çağrılarının ana hedefini teşkil eden ve sonucuna belirleyen en büyük aktör olan Türk milleti ve akademik çevresinde henüz hak ettiği ilgiyi görmemektedir. Bu sebeple son yıllarda eski nazaran sayılarında artış olan çalışmalara katkı sağlamak ve milletimiz belleğinde Haçlı Seferleri gerçeklerine yer vermektir.

Eser yazım tekniği bakımından, hem genel okuyucu için akıcı bir üslupla kurgulanmış hem de Haçlı Seferleri konusunda çalışma yapan araştırmacıların, kitabın tamamını okumadan sadece ilgili bölümden sorularına cevap alabilecekleri biçimde soru cevap şeklinde tasnif edilmiştir. Kitap adından da anlaşılacağı üzere olayların belirlenen ana başlıklar altında hazırlanan birçok soru cevap ile açıklandığı bir biçimde kaleme alınmıştır. Bu bağlamda kitap 'Neden Haçlı Seferleri', 'Haçlı Seferleri', 'Haçlı Seferlerine Toplu Bir Bakış' ve 'Haçlı Seferleri'nin Genel Sonuçları' olarak toplam dört ana başlık altında toplanmaktadır.

Neden Haçlı Seferleri başlıklı birinci bölümde genel olarak bu seferlere neden Haçlı Seferleri denildiği konusuna açıklık gerilmiştir. Müteakip sorularla da seferler öncesi Avrupa ve Müslümanların sosyo-ekonomik durumu, seferlere neden olan faktörler ve hedefi sorularına cevap verilmiştir. Bu bilgiler ışığında diğer sorular da ise sefere katılan savaşçı ve hacı adayı sayıları, sefere katılma şartları ile zikredilen hedefin neden Kudüs olduğu soruları cevaplanmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tkarakok@bartin.edu.tr / ORCID: 0000-0003-4028-2148

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bartın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, yasin40mermer@gmail.com / ORCID: 0000-0003-1132-2497

Haçlı Seferleri başlıklı ikinci bölümde ise sırası ile evvela sekiz seferin anlatıldığı ayrı ayrı sekiz alt başlık oluşturulmuştur. Daha sonra da her bir sefer, sırası ile yine soru cevap şeklinde ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. 1096-1099/1101 tarihinde gerçekleşen Birinci Haçlı Seferleri ile detaylı anlatıma başlanmıştır. Bu minvalde ilk olarak Kasım 1095'de toplanan Clermont konsilinde papa II.Urbanus tarafından yapılan sefer çağrısı ve papa tarafından görevlendirilen vaizler tarafından tüm Avrupa'da yapılan vaazlar anlatılmıştır. II.Urbanus'un yapmış olduğu sefer çağrısında yapmış olduğu konuşmada Müslümanlara karşı bu sefere çıkıldığından bahsederken kullandığı cümlede Müslümandan kastın Türkler olduğuna dikkat çekilmiştir. Devam eden sorularda sefer çağrısının Avrupa'da bulunduğu karşılıktan bahsedilmiş ve özellikle en etkili vaiz Pierre I'Ermite için ayrı bir başlık açılmıştır. Pierre I'Ermite'nin tamamına yakını kendisini takip eden yaklaşık on beş bin kişiden oluşan kitle ile başlattığı seferin Bizans tarafından karşılanması ve devamında Türkler tarafından uğratıldıkları ağır yenilgi anlatılmıştır.

Birinci Haçlı Seferi'ne katılanların belirtildiği başlıkta haçı kabul eden ve destek verenler sırasıyla aktarılmıştır. Haçı ilk kabul eden Toulouse kontu Raymond olmuştur. Ardından Vermandois dükü Hugue, Flandre kontu II.Robert, Normandia dükü Robert, Blois kontu Etienne, Aşağı Lorraine dükü Godefroi de Bouillon ile kardeşi Baudouin ve Eustache de haçı kabul ederek sefere iştirak etmiştir. Müteakip başlıklarda seferin güzergahı, Bizans'ın haçlı ordularına karşı izlediği tutum ve politika, Pierre I'Ermite komutasındaki ilk ordunun Türkler tarafından mağlup edilmesi, devamında gelen ana ordunun İznik'i Türklerin elinden alışı, ilk haçlı devleti Urfa Kontluğunun kuruluşu, ardından ikinci haçlı devleti olan Antakya Prinkepsliğinin kuruluşu detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Son bölümlerde ise 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ün haçlıların eline geçişi ve bölge halkına yapılan zulüm ve katliamlar aktarılmakta olup, genel olarak birinci haçlı seferinin sonuçlarına değinilmektedir.

Bir diğer alt başlık olan 1147-1148 İkinci Haçlı seferi konusu da bu çerçevede giriş, gelişme ve sonuç mantığı ile açıklanmıştır. Bu bağlamda daha önceki yöntemde olduğu gibi sefer çağrısı, sefer öncesi Avrupa ve Müslüman coğrafyasının durumu, sefere katılanlar ve bu seferde yapılan savaşlar sırasıyla ele alınmıştır. Bu başlık altında en geniş bölüm ise Birinci Haçlı Seferlerinin bir sonucu olarak Bizans ve Türkiye Selçuklularının izlediği politika ve savaş teknikleri hususunun açıklanmasına ayrılmıştır. Haçlılar asıl gayelerinin Bizans'a yardım etmek olmadığını daha birinci seferde açıkça ortaya koymuştu. Türkler ise kendi aralarında yaşadıkları çatışmaların bu yeni düşmana karşı koyabilmek için bitmesi gerektiğini ve yek vücut olmaları gerektiğini kısa sürede anlamıştır. Bu sebeple birinci sefer sırasında meydana gelen çatışmalarla düşmanını tanıyan ve birlik olan Türkler artık savaşın kazanan tarafı olmaya başlamıştır. Son olarak da ikinci seferin batı ve İslam dünyası açısından ortaya çıkan sonuçlar anlatılmıştır.

1189-1192 Üçüncü Haçlı Seferinin anlatıldığı üçüncü alt başlıkta iki sefer arasında batı ve İslam dünyasında yaşanan gelişmelere değinilmiştir. İkinci Haçlı Seferi ile başlayan Müslüman ordularının üstünlüğü bundan sonraki seferlerin başarısızlık ile sonuçlanmasına neden olmuştur. Zira iki sefer arasında tarihe damga vuran iki isim olan Nureddin Mahmut Zengi ve Selahattin Eyyubi gibi isimler Müslümanları komuta etmiştir. Zengiler haçlılara ağır darbeler indirmiş ve müteakiben Müslümanları bir bayrak altında toplamayı başaran Selahattin Eyyubi 2 Ekim 1187'de Kudüs'ü tekrar haçlıların elinden almıştır. Bu gelişme Avrupa'ya adeta bir bomba gibi düşmüş ve derhal Kudüs'ün tekrar Müslümanlardan alınması için yeni bir sefer çağrısı yapılmıştır. Lakin artık haçlıları tanıyan ve birlik olan Müslümanlar bu seferinde başarısızlıkla sonuçlanmasını sağlamışlardır. Son olarak da seferin sonuçlarına değinilmiştir.

1203-1204 Dördüncü Haçlı Seferinin anlatıldığı dördüncü alt başlıkta bir önceki tasnife uygun olarak iki sefer arasında yaşanan olaylara kısaca değinilmiştir. Ardından sefer

çağrısı, sefere katılanlar, sefer güzergahı ve hedefi anlatılmıştır. Bu bağlamda dördüncü sefer Kudüs'ün geri alınması için yapılmış olsa da yaşanan gelişmeler neticesinde bambaşka bir boyuta evrilmiş ve Bizans'ın işgali ile sonuçlanmıştır. Seferin Müslümanlara değil de Bizans'a çevrilmesindeki sebep haçlı ordularını gemilerle taşıyan Venediklerin alacaklarını temin edememesi olmuştur. Bu gelişme Haçlıların Bizans'ı işgal ederek bir Latin İmparatorluğu kurmaları ile sona ermiştir.

1218-1221 Beşinci Haçlı Seferi başlığında yine bir önceki yöntemle coğrafyada yaşanan gelişmelere değinilmiş ve sefer sırasında yaşanan gelişmeler anlatılmıştır. Bu sefer 1212 yılında yaşanan ve henüz on iki yaşındaki Etienne adındaki bir Fransız çocuğun Hz.İsa ile konuştuğunu ve Kudüs'ü çocukların kurtaracağını söylemesi üzerine başladı. Etienne birçok bölgede yapmış olduğu etkili vaazlar ile her kesimden binlerce çocuğu etkilemeyi başarmıştır. Çağrılarına cevap veren yaklaşık on iki bin çocukla Kudüs için yola çıkmış fakat çok az bir bölümü hariç tamamı ya yollarda ölmüş ya da esir olmuştur. Bu olaydan on altı yıl sonra beşinci sefer Mısır üzerine başladı. Mısır'ın önemli ticaret limanlarını ele geçirmek ilk hedefleriydi. İlk etapta Dimyat ve Şarımşah gibi limanları ele geçirseler de fazla tutunamayarak tekrar geri çekilmek zorunda kaldılar. Müteakiben 1221'de tamamen Mısır'dan ayrılarak sefere son verdiler.

1228-1229 Altıncı Haçlı Seferi başlığının en önemli olayı ise savaşmadan Kudüs'ün tekrar haçlıların eline geçmesidir. Beşinci sefere katılmayan II.Friedrich papanın kendisini ve ordusunu aforoz etmesine rağmen altıncı sefere başlamıştır. Aforoz edilmesine rağmen II.Friedrich'in bu sefere devam etmesindeki en önemli etken Mısır hakimi el-Kamil'in, kardeşi el-Muazzam'a karşı kendisini desteklemesi karşılığında Kudüs'ü teklif etmesidir. II.Friedrich 1228'de Kıbrıs ardından da süratle Akka'yı ele geçirdi ve Kudüs'e yöneldi. Bu zaman zarfında el-Muazzam'ın vefatı el-Kamil'in elini güçlendirdi ve Kudüs teklifini geri çekti. Fakat Harezmsah hükümdarı Celaledin Mengübert tehdidi el-Kamil'in tekrar II.Friedrich ile anlaşma yamasına neden oldu. Şubat 1229'da imzalanan anlaşma ile Kudüs savaşmadan tekrar haçlıların eline geçmiş oldu.

1248-1252 Yedinci Haçlı Seferi başlığı altında bölgede yaşanan gelişmelere bir de Moğol istilasının vermiş olduğu siyasi ve askeri gelişmeler eklenmiştir. Haçlılar, Eyyubiler, Selçuklular ve Moğol arasında sık sık yaşanan çatışmalar tarafların çıkarlarına uygun olan taraf ile anlaşma yapmasını gerektirmekteydi. Selçuklular ile Eyyubi çatışmaları esnasında Moğol tehlikesini bertaraf etmek için Alaeddin Keykubat Moğollara tabi olduğunu bildiriyordu. Buna karşılık Eyyubi liderleri kendi arasındaki çekişmelerden dolayı haçlılardan yardım talep ediyordu. Nitekim Eyyubi lideri Salih iç çekişmelerden başarı ile sıyrılarak Harezmliler askerlerin desteği ile 1243'te Kudüs'ü son ve kesin olarak haçlıların elinden geri aldı. Bu gelişmeler Avrupa'da yeni bir sefer zorunluluğu fikrini doğurdu. 1245 yılında Lyon'da toplanan konsilde papa IV.Innocentius yeni bir sefer çağrısı yaptı. Diğer yandan Moğol lideri Güyük'e elçiler göndererek ittifak arayışına girdiyse de bir anlaşmaya varamadı. IX.Louis bir İngiliz birliği ile 1248'de sefere başlayarak ilk olarak Kıbrıs'ı buradan hareketle de 1249'da Dimyat'ı ele geçirdi ve ardından Kahire'ye hareket etti. İlk etapta savaş haçlılar lehine ilerlerken Eyyubi veziri Fahreddin'in ölümü ve Turanşah'ın iktidarı ele geçirmesi haçlılar ağır bir mağlubiyet alarak Dimyat'ı teslim etmesi sonucunu doğurmuştur.

1270 yılında başlatılan son haçlı seferlerinin açıklandığı başlıkta ilk olarak son iki sefer arasında geçen sürede bölgede yaşanan gelişmeler anlatılmıştır. Bu hususta en büyük gelişme 1204 yılında haçlılar tarafından Konstantinopolis de kurulan Latin İmparatorluğunun yıkılarak, İznik'te bulunan Bizans hanedanlığının 1261'de şehri ele geçirerek Bizans İmparatorluğunu tekrar kurmasıdır. Aynı dönemin bir diğer etkili faktörü olan Moğolların bölgede yapmış olduğu yıkım ve kıyımlara değinilmiştir. Bölgede yükselen bir diğer güç olan

Memluklerin hızla ilerleyerek haçlıların elinden bulunan Antakya'yı 1268'de geri almasıdır. Memluklerin haçlı şehirlerine gerçekleştirdiği başarılı akınlar sekizinci haçlı seferlerinin temel dayanağı olmuştur. Bu sebeple Fransa kralı IX.Luis Moğol hükümdarı Abaka'nın yardım sözüyle 1267 de sefer hazırlıklarına başladı. Fakat sefer Kudüs'e değil Tunus üzerine yapılmış ve büyük bir yenilgi ile sona ermiştir.

Seferin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Memlukler savunma halinden çıkarak 1271'de tekrar taarruza geçmiştir. Memluk hükümdarı Baybars hızla tüm haçlı kale ve şehirlerine saldırarak birer birer ele geçirmiştir. Sırasıyla Safita, Hospitalier ve Akkar kalelerini fethetmiştir. Baybarsın 1277'de ölmesi üzerine Memluk tahtına geçen Kalavun'da fetihlere ara vermeden devam etmiştir. 1281'de Hıms yakınlarında Moğolları büyük bir bozguna uğratarak Moğol tehlikesini ortadan kaldırmıştır. Müteakiben sırasıyla Markab, Lazikiye, Markab ve Trablusu ele geçirmiştir. Kalavun'un 1290'da vefatı üzerine Memluk tahtına çıkan oğlu el-Şeref Halil fetihlere ara vermeden 1291 yılında haçlıların son kaleleri Sur ve Akka'yı fethederek yakın doğudaki haçlı hakimiyetine tamamen son vermiştir.

Haçlı Devletleri başlıklı üçüncü bölümde haçlı seferleri ile Anadolu ve yakın doğuda kurulan haçlı devletlerine değinilmiştir. Birinci haçlı seferinin ilk önemli başarısı olan ve Baudouin tarafından 1098 yılında kurulan Urfa haçlı krallığı 1144'te İmameddin Zengi tarafından fethedilmiştir. Haçlıların ikinci büyük başarısı ise 1098'de Bohemund tarafından Antakya'nın ele geçirilmesi ve Antakya Prinkepsliği kurulmasıdır. Antakya Prinkepsliği 1268 yılında Memlukler tarafından ortadan kaldırılıncaya kadar önemli bir aktör olarak varlığını sürdürmüştür. Haçlı seferlerine gerekçe gösterilen ve seferin en büyük hedefi Kudüs ise 1099'da haçlıların eline geçmiş ve Kudüs Krallığı Boullion tarafından kurulmuştur. Kudüs bu tarihten itibaren iki kez haçlılar ve Müslümanlar arasında el değiştirecektir. 1099'da haçlıların eline geçen Kudüs 1187'de Selahaddin Eyyubi tarafından tekrar Müslümanların eline geçmiştir. Fakat altıncı haçlı seferleri sırasında II.Friedrich ve Eyyubi hükümdarı el-Kamil arasında 1229'da imzalanan bir anlaşma ile Kudüs savaşmadan haçlılara teslim edildi. Eyyubi devletini ortadan kaldıran Memlukler 1244'te Kudüs'ü tekrar ve son kez fethetti. Son olarak da 1109'da haçlıların eline geçen Trablus, 1289'da Kalavun tarafından ortadan kaldırıldı.

Haçlı Seferleri'ne Tolu Bir Bakış başlıklı dördüncü bölümde haçlılar ve Müslümanlar arasında yaşanan çatışmaların yanı sıra kurulan ittifaklara değinilmiştir. Mamafih haçlıların kendi aralarında yaşanan çatışmalarda daha önceki bölümlerden alıntılar ile açıklanmıştır. Müslümanların ve haçlılar birbirlerinin savaş taktik ve teknikleri ile savaş araç gereçleriyle tanışmalarını sağlamıştır. Bu minvalde Anadolu ve yakın doğu Hristiyan ve Müslüman halkın seferlere bakış açısı ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Ayrıca seferlere katılarak yaşananları kaleme alan seyyahların notları ışığında yaşanan vahşet ve talanda bu bölümde anlatılmıştır.

Haçlı Seferleri'nin Genel Sonuçları başlıklı son bölümde seferlerin Bizans üzerindeki etkisi, Avrupa ve İslam dünyası açısından doğurduğu sonuçlar ve günümüze olan yansımaları kısaca özetlenmiştir.

Tarih yazma hususunda büyük eksikleri bulunduğu aşikâr olan Türk milletinin tarihinin araştırılmasında her daim diğer komşu milletlerin arşivlerine başvurmak icap etmektedir. Bu minvalde 200 yıl gibi uzun bir zaman diliminde cereyan eden Haçlı Seferleri konusunda da elde ettiğimiz bilgiler maalesef yine batılı devletlerin arşivlerinden çıkmaktadır. Bu bağlamda papalık ve Avrupa arşivi tarihimizle alakalı bizlere geniş ve zengin bir malumat sunmaktadır. Ayrıca tüm Avrupa'nın dahil olduğu haçlı seferlerinin karşısında yer alan milletlere bakıldığında yine baş aktör olarak Türkler ortaya çıkmaktadır. Tamda bu sebepten ela aldığımız Sorularla Haçlı Seferleri adlı kitap tarihimizde yer alan çok önemli bir hadisenin açıklanmasına katkı sağlamaktadır. Giriş bölümünde de bahsettiğimiz üzere kitap bu büyük hadiseye dikkat çekmekte ve milli belleğimizi kazanmamıza katkı sağlamak adına önemli bir

çalışmadır. Kurgusu ile baştan sona okunacak bir özelliği taşımakla birlikte aynı zamanda da araştırmacıların soru cevap şeklinde istedikleri konu hakkında bilgi alabileceği bir kaynak kitap mahiyetindedir.
